

Národopisný ústav SAV

Etnografické múzeum SNM

Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Národopisné informácie

Bratislava 1993, číslo 2

Upozornenie: čísla strán v obsahu sú účelové pre digitálnu formu. Pre bibliografické údaje sú čísla strán uvedené v súbore Obsahy!

Obsah

Úvodné slovo redakcie.....	3
Štúdie a materiály:	
Andrea Kadlecová:	
Jazyk - jeden z faktorov tvorby etnického povedomia.....	5
Michal Kaľavský:	
Problémy zachovania kultúrnej identity v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska.....	11
Tomáš Gronský:	
Etnické povedomie Slovákov žijúcich v Poľsku. História a dnešok.....	17
Magdaléna Paríková:	
Etnokultúrny vývin na južnom Slovensku v kontexte procesu repatriácie.....	21
Elga Marčoková:	
Zo sociálnopsychologických výskumov etnického povedomia Slovákov.....	31
Arne B. Mann:	
Rómovia a voľby 1992.....	45
Michal Kaľavský:	
Administratívne rozdelenie Slovenskej krajiny z hľadiska etnického v období Republiky Československej.....	50
Etnológia v zahraničí:	
Andreas Wimmer:	
Ako sa z človeka stáva rebel. O podmienkach vzniku sociálnych hnutí.....	66
Rozhľady:	
Barbara Mersich:	
Šanca pre našu generáciu.....	77
Juraj Langer:	
Ekomúzeum.....	81
Jasna Paličková:	
Organizácia európskej spolupráce národopisných múzeí.....	83
Zoznam autorov príspevkov	87

Vážení čitatelia,

týmto číslom Národopisné informácie uzatvárajú v závere štvrt'storočnice svojej existencie jednu z kapitol ich vydávania. Od budúceho roku budú vychádzať pod názvom "**Etnologické rozpravy**".

Zmenou názvu sa redakcia nechce dištancovať od kvality predošlých ročníkov, naopak, v uplynulých rokoch sa Národopisné informácie vyprofilovali na odborný časopis, ktorého úroveň už dávno presiahla pôvodný zámer - vydávať informačné periodikum pre národopisnú obec. Jednotlivé ročníky obsiahli celý rad príspevkov, ktoré sa svojou kvalitou zaradili k základnej odbornej literatúre národopisnej vedy na Slovensku. Národopisné informácie sú súčasťou mnohých odborných knižníc, pomerne široký okruh čitateľov majú v Čechách, ba prenikli aj do jazykovo menej príbuzného zahraničia. Zároveň si zachovali charakter komunikatívneho časopisu, ktorý poskytuje priestor pre diskusie, ventilovanie odborných názorov a skúseností, na informovanie o aktivitách národopisných pracovísk. Dajú sa v nich zverejniť odborné poznatky, ktoré ešte nezavšíli proces kvasenia, ale napriek tomu môžu byť užitočné pre kolegov zaoberajúcich sa podobnou problematikou. Niektoré ročníky, najmä tie posledné, pootvorili dvere aj do produkcie etnologických vied v zahraničí.

Dôvody k premenovaniu časopisu boli však aj veľmi pragmatické: v niektorých vedeckých kruhoch nepôsobil pôvodný názov dostatočne vedecky a interný charakter časopisu znižoval úroveň hodnotenia v ňom publikovaných príspevkov. Súčasťou premenovania je preto i oficiálna registrácia časopisu "Etnologické rozpravy". Treba priznať, že istým podnetom k inováciám bola aj skutočnosť, že sa vyčerpali zásoby obalov, v ktorých sa nám časopis dostával po celé desaťročie. Napriek nostalgickému prianiu niektorých kolegov vyjadriť kontinuitu v zachovaní oranžových obalov, zvolili sme žltú verziu úspornejšieho i ekologickejšieho recyklovaného papiera.

A prečo práve názov "Etnologické rozpravy"? Obsah časopisu presahuje rámec národopisu, či etnografie a folkloristiky. V medzinárodnej komunikácii je naša vedná disciplína obvykle prekladaná ako etnológia, čomu zodpovedá i premenovanie študijného odboru a príslušnej katedry a najnovšie i jedného z vydavateľov: Národopisný ústav SAV sa od 1. januára 1994 premenoval na **Ústav etnológie SAV**.

Možno sa zdá odvážne v dnešnej, na financie nepriaznivej dobe, púšťať sa do vážneho vydávania časopisu. Vydavatelia nemôžu zaručiť, že ho budete tak ako dosiaľ dostávať bezplatne, resp. po zaplatení členského poplatku v Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV a na základe dobrovoľných príspevkov. Odborný časopis je však jednou z dôležitých foriem prezentácie výsledkov našej vednej disciplíny, zdrojom odborných poznatkov a prostriedkom stavovskej komunikácie, preto veríme, že si zachová Vašu priazeň aj v prípadných zmenených podmienkach.

A čo prináša posledné číslo Národopisných informácií? Hlavný blok príspevkov sa týka národnostnej problematiky. Zostavil ho M. Kaľavský na základe výsledkov grantového projektu SAV "Etnokultúrne vzťahy národov a národností Slovenska" (referáty z konferencie Menšiny v politike) doplnených o štúdie týkajúce sa problematiky repatriantov, administratívneho rozdelenia Slovenska z pohľadu menšín a ďalšie. Informáciami a skúsenosťami zo sveta prispeli etnografi z múzeí nachádzajúcich sa síce blízko seba, no

predsa v troch štátoch. Preklad štúdie Švajčiara Andreasa Wimmera predstavuje spôsob uvažovania o príčinách spoločenských zmien vo svete, čo v čase dynamických premien u nás azda môže byť zaujímavou konfrontáciou s našimi poznatkami a skúsenosťami.

Tešíme sa na Vaše ohlasy, podnety a príspevky, ktoré v "Etnologických rozpravách" radi uverejníme. Prajeme Vám zaujímavé čítanie.

Redakcia

Jazyk - jeden z faktorov tvorby etnického povedomia

Andrea Kadlecová

Cieľom môjho príspevku je priblížiť Vám postavenie Slovákov v polohe minoritných skupín žijúcich v dvoch oblastiach na území Maďarska (ide o obec Santov - Pilisszántó v Pilíšských vrchoch a o obec Poľný Berinčok - Mezöberény na Dolnej zemi) a v dvoch oblastiach na území Slovenska (obec Matúškovo na južnom Slovensku a obec Viničky na východnom Slovensku). V posledných dvoch prípadoch ide o skupiny slovenských repatriantov z Maďarska, ktorí sem prišli v rámci výmeny obyvateľstva po druhej svetovej vojne. Prví zo Slovenského Komlóša (Tótkomlós) a druhí z obce Komlóška.¹

Pre krátkosť času a veľkú šírku problémov rozhodla som sa charakterizovať jednotlivé skupiny na základe ich úrovne etnického povedomia a vlastnej etnickej identifikácie urobenej predovšetkým na základe analýzy jazykovej situácie v daných lokalitách.² Bohužiaľ vynechávam tak celý komplex problémov kultúrnej identifikácie (znakov etnickej identifikácie) úzko súvisiacej s rozoberanou identifikáciou etnickou.

Otázka môže znieť prečo práve analýza jazykovej situácie?

Po prvé preto, že aj napriek plnému uvedomeniu si, že jazyk sa nie sám, ale zato veľmi výrazným spôsobom podieľa na formovaní etnického povedomia a je jedným z etnoidentifikačných znakov, je prostriedkom komunikácie i sprostredkovateľom kultúrnych hodnôt v každom etnickom spoločenstve. Je to jeho úzka naviazanosť na vierovyznanie, školskú výuku i na celý komplex kultúry.

Po druhé jazyku venujem pozornosť z dôvodu, že pre mnohých slovenských repatriantov bol jedným zo silne emotívnych faktorov, prečo sa rozhodli opustiť Maďarsko a vybrali si život v novej vlasti - na Slovensku. Tu v novom nie najvhodnejšom pre nich pripravenom prostredí boli nútení opäť si uvedomiť svoj vzťah k jazyku a zároveň k sebe samým, čo malo a má vplyv na formovanie ich identity.

Po tretie možnosť sledovať používanie jazyka u všetkých troch generácií umožňuje sledovať i istú orientáciu etnického povedomia do budúcnosti.

Ako sme spomenuli pohľad na etnickú identifikáciu a etnické povedomie len zo strany analýzy jazykovej situácie je zjednodušený. Samozrejme, že na ich formovaní sa podieľa celý rad ďalších faktorov, ako sú etnická endogamia, etnické stereotypy, etnická sympatia a antipatia, vierovyznanie a predovšetkým vlastná kultúra s možnosťou jej konfrontácie s odlišnými etnickými spoločenstvami.³ Ďalšími faktormi sú objektívne podmienky - a to v našom prípade rozdielny historický, etnokultúrny vývoj oblasti v ktorých príslušníci dvoch našich lokalít dodnes žijú, ale i príslušníci dvoch lokalít, v ktorých žili pred ich odchodom na Slovensko a v ktorých sa usadili po druhej svetovej vojne. Je potrebné si uvedomiť, že faktory ako etnická homogenita prostredia, relatívna uzavretosť či otvorenosť obce, spoločenská štruktúrovanosť, vierovyznanie, tvorba kultúrnych inštitúcií atď. sformovali rozdielne podmienky, v ktorých obyvatelia našich lokalít žili a žijú, vzájomne sa prispôsobujú, asimilujú, etnicky identifikujú, vytvárajú, či menia etnické povedomie.⁴

Po tomto úvode dovoľte mi po prvé venovať sa situácii Slovákov v Maďarsku v Pilíšských vrchoch. Z výskumov sa ukázalo, že v obci Santov slovenčina je dodnes hlavným komunikačným jazykom v rodine i lokálnom spoločenstve, predovšetkým u najstaršej

generácie. Pretože sú však bilingvisti, komunikovať v oboch jazykoch nie je pre nich problémom. Pre uchovanie a odovzdávanie slovenčiny popri trojgeneračnej rodine významnú úlohu zohrávajú slovenské bohoslužby a náboženské obrady. Cez vierovyznanie najmä u starších sa prejavuje silný emocionálny vzťah k rodnému jazyku. Charakteristické je povedomie rodného jazyka - ich nárečia. Úplne absentuje u dotazovaných vedomie i vzťah k spisovnému jazyku. Nárečie je znakom etnickej i lokálnej identifikácie. Dôležitosť jazyka vystupuje i pri sprostredkovaní javov duchovnej kultúry. Tak isto je činiteľom, prostredníctvom ktorého príslušníci staršej generácie pociťujú etnické povedomie.⁵ Pre najmladšiu generáciu detí všeobecne je maďarský jazyk ich rodným jazykom. Dnes je prvoradým, u mnohých i jediným komunikačným prostriedkom v rodine. Avšak všeobecný význam poklesu používania slovenského jazyka u detí aj ich rodičov spôsobil pokles jeho významnosti pri ich etnickej identifikácii, na rozdiel od ich starých rodičov. Z proklamatívneho vyjadrenia etnického povedomia u prevažnej väčšiny detí došlo k zmene etnického povedomia na maďarské.⁶

Odlíšna situácia je v obci Poľný Berinčok, kde slovenský jazyk prestal byť bežným komunikačným prostriedkom v rodine i lokálnom spoločenstve, zostal snáď iba medzi manželmi najstaršej generácie a niektorými rovesníkmi v tejto vekovej skupine. Najstaršia generácia je bilingválna, častokrát však dáva prednosť komunikácii v maďarčine, pretože už so svojimi deťmi a vnukmi rozpráva po maďarsky. Malá návštevnosť slovenských omší (sú jedenkrát v týždni) ukazuje, že pre obyvateľov Berinčoka, ktorí majú slovenský pôvod, citový vzťah k jazyku prostredníctvom cirkvi nie je taký veľký ako u obyvateľov Santova. Ukazuje sa, že absenciu výučby slovenského jazyka v škôlkach a na školách od 20. rokov 20. storočia až do súčasnosti (v Poľnom Berinčoku neexistuje základná ani stredná škola s vyučovacím jazykom slovenským: v Santove na základnej škole sa vyučoval slovenský jazyk ako nepovinný predmet), nepravidelnosťou a málopočetnosťou slovenských omší sa odbúral vzťah k slovenskému jazyku u strednej i mladšej generácie potomkov slovenských prisťahovalcov. Jazyk ako etnoidentifikačný znak má tým oslabenú funkciu i pri pociťovaní etnického povedomia u obyvateľov Berinčoku. Aj keď hlavná príčina nepriaznivosti dnešnej jazykovej situácie tkvie po dlhé desaťročia v uplatňovaní necitlivej školskej politiky maďarského štátu voči národnostiam,⁷ nemožno podceňovať i objektívne spoločenské príčiny a okolnosti akou boli etnická, konfesijná a profesionálna heterogénna štruktúra obce. Na rozdiel od Santova hospodárska otvorenosť tohto agrárneho mesta,⁸ vyše 260 ročné tolerantné spolunažívanie troch etníc vynesli na povrch potrebu spoločného komunikačného jazyka, ktorým sa v úradnom, obchodnom i verejnom styku stala maďarčina. Ďalej to boli vzájomné vzťahy a kontakty medzi obyvateľmi troch žijúcich etníc prejavujúce sa na poli spoločenskom, kultúrnom i hospodárskom a politickom. V prvej polovici 20. storočia však hlavným komunikačným jazykom v rodine bola slovenčina a silne bolo vyvinuté povedomie slovenskej etnickej príslušnosti.

Môžeme konštatovať, že v súčasnosti v dôsledku nevýučby slovenského jazyka na školách, strata jeho komunikačnej a sprostredkovacej funkcie v rodine, vytvorenie názoru o jeho nepotrebnosti docielila sa rýchlejšia jazyková a pravdepodobne i kultúrna a etnická asimilácia u strednej i mladšej generácie. Urýchlil sa však aj proces rýchlejšej zmeny etnického povedomia i u najstaršej generácie obyvateľov Berinčoku porovnávajúc to s oblasťou Pilíšskeho Santova. Tam má etnické povedomie niekoľko stupňov vyjadrenia s tým, že prevláda etnické povedomie slovenské, ktoré je pociťované a uvedomované cez jazyk - nárečie, cez úradne zapísanú národnosť (v Maďarsku úradne zapísaný materinský jazyk) a cez pôvod (svojich rodičov a starých rodičov).⁹

Zaujímavým z hľadiska porovnania sa javia dve etnické skupiny slovenských repatriantov z Maďarska na našom území.¹⁰ Obidve skupiny majú na jednej strane veľa spoločných

znakov a charakteristík, ako na druhej strane rozdielnych. Obidve skupiny boli usadené medzi majoritnú maďarskú skupinu,¹¹ na čo neboli predovšetkým psychicky pripravení (z psychologického hľadiska to bol veľmi chybný krok, pretože repatrianti prichádzali z maďarského štátu, ktorý veľmi silne dlhé roky potláčal ich etnickú identitu a vôbec používanie slovenského jazyka; ďalej boli presvedčovaní, že budú umiestnení do čisto slovenských oblastí). Ešte raz opakujem, neboli na to psychicky pripravení a cítili sa byť do dnešného dňa oklamaní. Tento zásadný fakt ovplyvnil ich jazyk a jeho používanie, a tým následne aj ich etnické povedomie. Konkrétne prostredie (myslím tým lokalitu) poznačilo ich život v zmysle osobnej spokojnosti, či nespokojnosti. Nepoznačilo natoľko ich etnické povedomie, ako identitu a povedomie ich detí a vnukov (predovšetkým v prípade obce Viničky). Ďalším faktom, ktorý ovplyvnil vzájomné spolužitie oboch skupín v novom prostredí bol ten, že maďarské rodiny, ktoré z dedín odchádzali, boli jedny z najmajetnejších¹² a odchádzali vždy len polovičné. Násilné rozdelenie rodín a príbuzných, následné deportácie maďarských rodín do Čiech na prácu, prispeli k pocitu krivdy a nespravodlivosti i u príslušníkov maďarského etnika žijúceho v týchto lokalitách. Samozrejme, že v takejto situácii sa hľadal vinník, ktorý nemohol byť a nebol správne označený. Siahlo sa k tomu, ktorý bol najbližšie - k dobrovoľne prichádzajúcim slovenským skupinám repatriantov chudobnejších ako tých, čo museli odísť, a usadzovaných v domoch tých, čo museli odísť. V takto nepriaznivo naladenej situácii sa stretli dve rozdielne etnické skupiny, ktoré si začali spolu vytvárať nový model komunikácie i vzájomných vzťahov. Slovenskí repatrianti boli bilingvistami a komunikovať v oboch jazykoch nebolo pre nich problémom. Avšak práve dvojjazyčnosť sa pre nich stala výhodou i nevýhodou v novom prostredí. Výhodou možno v zmysle rýchlejšieho zblížovania sa s novou skupinou. Nevýhodou v zmysle osobného jazykového neuspokojenia, resp. nemožnosti svojej vlastnej jazykovej realizácie. Repatrianti po príchode v lokálnom spoločenstve v neformálnom styku používali maďarský jazyk, pretože väčšia časť maďarského obyvateľstva neovládala jazyk slovenský. Repatrianti v Matúškove dnes častokrát rozprávajú spolu s maďarským obyvateľstvom dvojjazyčne, oni po slovensky a Maďari po maďarsky. Istým výrazom zmyslu pre etiku v komunikácii je i to, že aj dnes po maďarsky rozprávajú s tými, o ktorých vedea, že po slovensky nikdy nevedeli a ani sa neučili. Myslím, že istú napätosť v jazykových vzťahoch vytvára i odmietavý postoj maďarských obyvateľov (mám na mysli strednú a mladšiu generáciu) používať slovenský jazyk v lokálnom spoločenstve, predovšetkým v neformálnych stykoch so slovenskými susedmi, ktorí to pociťujú ako svoje neustále prispôsobovanie sa a ústupčivosť väčšine.¹³ Kým matúškovskí Slováci medzi sebou doma vždy rozprávali a rozprávajú po slovensky, ako i so svojimi deťmi a vnukmi, repatrianti z Viničiek pre svoju malú početnosť v obci (prišlo ich asi len 6 rodín) nielen že i dnes radšej uprednostňujú v lokálnom spoločenstve jazyk maďarský (používanie slovenského jazyka na verejnosti je im zo strany maďarského obyvateľstva vytýkané), ale i v samotnej rodine, teda s deťmi, ktoré vo Viničkách vyrástli a dodnes žijú. Slovenčinu používa najstaršia generácia medzi sebou pri návštevách v dome, alebo pri návštevách príbuzných rodín presídlencov v neďalekých obciach. Dokonca ako sa informátori vyslovili, istým zážitkom a uspokojením pre nich bola možnosť rozprávať sa po slovensky s etnografmi v tom čase pohybujúcimi sa v teréne.

Kým v Matúškove slovenskí repatrianti sú hrdí na to, že si svoj slovenský jazyk, teda nárečie udržali v rodinnom i lokálnom spoločenstve, vo Viničkách je situácia podstatne rozdielna. Len deti, ktoré odišli žiť inde, a to závisí od lokality kde a od etnickej príslušnosti manželského partnera rozprávajú po slovensky. Tí, čo zostali žiť v obci, dnes už pociťujú skôr maďarské etnické povedomie s tým, že slovenské vedomie pôvodu im zostalo. U generácie vnukov to závisí zas len od spomenutých faktorov. Najstaršia generácia má ešte i dnes jasne slovenské etnické povedomie, pociťujúce predovšetkým cez jazyk, teda cez svoje nárečie. V Matúškove staršia generácia má dnes slovenské etnické povedomie pociťované taktiež

predovšetkým cez jazyk (v zmysle nárečia) a cez pôvod svojich predkov. Je to možné povedať i o generácii ich detí a vnukov, pričom nemožno zabúdať tiež na častý výskyt etnicky krížených manželstiev, kde jazyková, kultúrna a tým i etnická orientácia dieťaťa plne závisí od manželských partnerov.

Je vhodné sa zmieniť i o tom, že neustále hodnotenie repatriantov ako nepôvodného, nedomáceho obyvateľstva (prezývkami nazývaného pridělek alebo betelepiltö), vysmievanie sa z používania ich nárečia (teda zdôrazňovanie neznalosti spisovného slovenského jazyka) zo strany domáceho obyvateľstva, nielen maďarského, ale i slovenského, spôsobili vytvorenie identity presídleneckej, ktorú si generácia repatriantov plne uvedomuje.

Môžeme konštatovať, že v prípade slovenských obcí v Maďarsku necitlivá národnostná, školská politika silne podporovaná i pôsobením maďarských kňazov v tej najintímnejšej sfére ľudskej osobnosti za posledných 70 rokov spôsobila situáciu, s ktorou Slováci a ich potomkovia tu žijúci sú plne vysporiadaní. Nepocitujú potrebu slovenských škôl, nepocitujú potrebu domáhať sa nejakých jazykových a kultúrnych práv. U Slovákov v Maďarsku dochádza k zmene slovenského etnického povedomia na maďarské s tým, že u strednej generácie sa udržuje vedomie pôvodu. Najstaršia generácia má ešte i dnes slovenské etnické povedomie. Intenzita postupujúcich zmien, ako sme videli, je však na dvoch rôznych jazykových ostrovoch rozdielna.

V prípade slovenských repatriantov je situácia zložitejšia z toho dôvodu, že táto skupina ľudí prežila celý svoj život v polohe minority, na území Maďarska i na území krajiny vlastného národa a má pocit, že nemôže naplno uplatniť svoje prirodzené jazykové práva. Ako sme videli na príklade obce Viničky, nedokáže a hádam sa dnes ani nesnaží ich navonok realizovať a uplatniť v mene zachovania pokojných vzťahov v obci s jazykovo odlišnými susedmi. Nanesený problém štyroch rozdielnych slovenských minorít z pohľadu etnografa nedovoľuje vytykať objektívne, prirodzené procesy vzájomného kultúrneho prispôsobovania sa viacerých odlišných etnických skupín žijúcich vedľa seba, či samotné zmeny etnického povedomia. Spoločenské vedy nám nemôžu povedať čo by sme mali robiť. Jedinou ich nápomocnou cestou je dobrá objektívna analýza situácie, alebo preskúmanie tzv. uskutočniteľných scenárov. Len cez takúto analýzu uvidíme či dané scenáre sú protirečivé a či ich možno predostrieť vo verziách, ktoré by boli prijateľné a uskutočniteľné. Politické rozhodnutie o vzájomnej výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom po druhej svetovej vojne sa o takúto analýzu neopieralo.

Nebezpečenstvo takéhoto rozhodnutia ako vidíme na príkladoch, môže tak postihnúť osobné osudy jednotlivcov i celých rodín a následne spôsobiť širokú škálu etnických i politických problémov. I z tohto dôvodu je tak komplikované zodpovedať otázku čo môže byť urobené dnes.

Poznámky

1 Vo všetkých štyroch uvedených lokalitách som robila terénne výskumy v priebehu rokov 1989-1991. Materiály z výskumov sú uložené v TA NÚ SAV v Bratislave. Materiál z obce Viničky je v štádiu spracovávania.

2 Pri výskume etnického povedomia sa problémom jazyka venovali vo svojich etnografických štúdiách i autori:

BOTÍKOVÁ, M.: Poznámky k výskumu povedomia etnickej príslušnosti u krajanských detí. Slováci v zahraničí 14. Matica slovenská. Bratislava 1988, s. 172-190.

NEUFELD, L.: K otázkam výskumu a súčasného stavu etnického vedomia u Slovákov v Répashute. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Národopisné štúdie z Répashuty. Budapešť 1984, s. 77-103.

- SIGMUNDOVÁ, M.: *Výskum povedomia etnickej príslušnosti. Národopisné informácie, c.l, r. 1983, s. 4-16.*
- ŠKOVIEROVA, Z.: *Poznatky a skúsenosti z výskumu etnického povedomia v obci Jelenec. Národop. Inf. 1983, č. 1, s. 17-29.*
- Jazyku - ako fenoménu majúci vplyv na folklór, duchovnú i spoločenskú kultúru etnickej skupiny Slovákov v Maďarsku venovala pozornosť vo viacerých štúdiách Anna DIVIČANOVÁ (GYIVICSANOVA): Jazyková dualita a obsahové paralely v spoločenských zvykoch Slovákov v Maďarsku. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Štúdie 7. Budapešť 1988, s. 75-83.*
- Miesto a funkcia folklóru v jednotlivých fázach etnického vývinu Slovákov v Maďarsku. In: Národopis Slovákov v Maďarsku 7, 1988, s. 141-148.*
- Zákonitosti premien tradičnej duchovnej kultúry na slovenských jazykových ostrovoch. Národopis Slovákov v Maďarsku. Štúdie 6, Budapešť 1986, s. 9-33.*
- Etnicko-kultúrne zmeny. Národopis Slovákov v Maďarsku. Národopisné štúdie z Répashuty 5, Budapest 1984, s. 293-317.*
- Úlohe a funkcie jazyka ako významného, etnoidentifikačného faktora, ako i zdroja konfliktov a nedorozumení na úrovni medziosobnej i inštitucionálnej venovala pozornosť z pohľadu sociálneho psychológa vo svojich štúdiách Alena ZEĽOVÁ: Identita príslušníkov etnických menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska - sociálnopsychologický prístup. Slovenský národopis 39, 1991, č. 2, s. 132-142.*
- Integrácia maďarskej menšiny na Slovensku - problém jazyka. Referát prednesený na konferencii "Minority v politike", v Častej, konanej v dňoch 13.-16.11.1991. Xerokópia referátu má 9 strán.*
- 3 *O to som sa pokúsila v štúdií Zo súčasného výskumu znakov etnickej identifikácie obyvateľov, slovenskej obce Santov (Pilisszántó) v Maďarsku. Slovenský národopis 38, č. 4, r. 1990, s. 542-568.*
- 4 *Práve o charakterizovanie rozdielneho etnokultúrneho vývoja slovenských jazykových ostrovov v Maďarsku sa pokúsila vo svojich štúdiách Anna DIVIČANOVÁ (GYIVICSANOVA): Spoločensko-etnické správanie a hierarchia kultúrnych hodnôt Slovákov v Bukových horách v Maďarsku. (Répashuta-okolie Karlových Varov-Klačno). In: Slováci v českých zemích po roce 1945 - Část 1, Praha 1987, s. 104-105.*
- K etnokultúrnemu vývinu Slovákov v Maďarsku (Náčrt o kultúrnom dedičstve Slovákov žijúcich v Čechách). Český lid, 77, 1990, č. 4, s. 203-211.*
- 5 *Bližšie pozri: ONDERČANINOVÁ, A.: Zo súčasného výskumu znakov..., c.d., s. 543-549.*
- 6 *KADLECOVÁ-ONDERČANINOVÁ, A.: Zo súčasného výskumu etnického povedomia u najmladšej generácie obyvateľov Santova (Pilisszántó) v Maďarsku. Slovenský národopis, 39, č. 2, 1991, s. 212-217.*
- 7 *V Horthyovskom Maďarsku špeciálna sieť národnostného školstva neexistovala. Všetky škôlky od roku 1918 boli čisto maďarské. Asi v 58 školách sa vyučoval slovenský jazyk ako predmet. V niektorých evanjelických a katolíckych školách sa vyučovalo náboženstvo po slovensky. Po roku 1945 v niektorých školách v oblastiach s väčším počtom slovenského obyvateľstva sa začal vyučovať slovenský jazyk ako nepovinný predmet a do r. 1961 Nagybanhegyes, Szarvas a Satorjaujhely) boli jednojazyčné slovenské školy. Tie sa po roku 1961 zmenili na dvojazyčné. V súčasnosti v piatich všeobecných školách v Maďarsku, ktoré sa oficiálne nazývajú slovenské, sa deti učia len tri predmety v slovenskom jazyku (slovenčinu, dejepis, zemepis). Z ústnych informácií A. DIVIČANOVEJ pri stretnutí v Národopisnom tábore v Pilisszántó v júni r. 1990.*
- 8 *Agrárne mestá (charakteristické len pre slovenskú národnosť v Maďarsku), na Dolnej zemi boli charakteristické svojou hospodárskou samostatnosťou, rozšírenými mnohostrannými hospodárskymi, trhovými a obchodnými stykmi, spoločenskoadministratívnou*

samosprávou a bohatšou spoločenskou štruktúrou obyvateľstva (sedliaci-gazdovia, roľníci, remeselníci, lekári, učitelia, kňazi, úradníci v mestskom dome, drobná inteligencia). Napriek poznačeniu novým kultúrnym systémom meštianskoburžoáznej spoločnosti zachovali si tieto mestá dedinský sídelný charakter, široké chotáre a v nich od polovice 18. storočia tzv. sálaše. DIVIČANOVÁ, A.: Kontaktné zóny slovenského obyvateľstva v Maďarsku s mestským prostredím na prelome 19.-20. storočia. *Slovenský národopis*, 35, č. 2-3, 1987, s. 443-447.

- 9 Bližšie pozri: ONDERČANINOVÁ, A.: Zo súčasného výskumu znakov ... c.d., s. 560-653.
- 10 Z historického pohľadu vzájomnej výmene obyvateľov medzi Československom a Maďarskom sa venuje Dagmar ČIERNA-LANTAYOVA v príspevku: Repatriácia-jablko sváru medzi susedmi. *Návraty Slovákov a Maďarov do svojich krajín*. In: *Historická revue*, č. 6, roč. 2, 1991, s. 16-18.
- 11 Podľa predbežných výsledkov sčítania ľudu z roku 1991 v Matúškove dnes žije 1820 obyvateľov, z čoho Maďarov je 1205 (62,6 %), Slovákov 608 (33,4 %) a Čechov 7 (4 %). Vo Viničkách žije 501 obyvateľov, Slovákov je 123 (24,5 %), Maďarov 376 (75,04 %), nezistení sú 2 (0,39 %).
- 12 Materiály ČSPK ukazujú, že presídlení Maďari zanechali na Slovensku 109 295 k.j. pôdy (z toho 1633 k.j. viníc) a Slováci zanechali v Maďarsku 43 749 k.j. pôdy (z toho 807 k.j. viníc). BOBÁK, J.: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946-1948)*. *Slováci v zahraničí* 8, 1982, s. 85.
- 13 Tieto tendencie vyjadrujúce vyššie očakávanie prispôsobivosti, kroku v ústrety zo strany Slovákov v podobe ovládania maďarčiny k respondentom maďarskej národnosti v porovnaní s tým, ako to vyjadrili Slováci, ukázali i výskumy A. Zelovej zhrnuté v príspevku *Integrácia maďarskej menšiny... c.d.*, s. 6.

Problémy zachovania kultúrnej identity v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska

Michal Kaľavský

Zachovanie národnostne zmiešaných lokálnych spoločenstiev je jedným zo základných problémov, z hľadiska etnológie, ktorý vystupuje z komplexu otázok pri hľadaní možností a spôsobov optimálneho uspokojovania potrieb menšín, a legislatívneho zabezpečenia ich práv. Z prehľadov národnostného zloženia niektorých okresov Slovenska podľa všetkých doterajších sčítaní ľudu od 18. storočia po rok 1991 je zrejmé, že len veľmi malá časť obcí národnostne zmiešaných územných jednotiek (okresov, obvodov, bývalých žúp a pod.) je etnicky homogénna, obývaná príslušníkmi len jedného etnika. Väčšinou sa jedná o obce obývané občanmi, ktorí sa hlásia k dvom alebo viacerým rôznym etnikám. Ako príklad môžeme uviesť okres Trebišov. V ňom bolo v roku 1991 spísaných 118 867 osôb, z nich 67 845 slovenskej a 46 748 maďarskej národnosti, ale nie je ani jedna obec, kde by žili len Maďari, teda maďarská na 100 % a sú len 3 obce, ktoré sú čisto slovenské. Okres má pritom 96 obcí. Podobná je situácia vo všetkých národnostne zmiešaných okresoch.

Sama skutočnosť, že v obci žijú občania, ktorí sa hlásia k dvom národnostiam ešte neznamená, že sa v obci používajú aj oba jazyky, ktorými hovoria príslušné národnosti. Skôr opak je pravdou. Lokálne spoločenstvo komunikuje spravidla len jedným jazykom, spravidla jazykom toho etnika, ktoré má v obci početnú prevahu. Tak sa druhý jazyk v dotýčaných lokálnych spoločenstvách vytláča z verejnosti do rodinného prostredia a v prípade zmiešaných manželstiev sa vytláča úplne. Na ilustráciu môžeme uviesť znovu príklady:

V istej obci v okrese Trebišov sa hovorí len maďarsky, aj keď tu žije 25 % Slovákov. "Občan maďarskej národnosti to odôvodňuje takto: My nemáme jazykové problémy, Slováci, ktorí sú tu vedľa maďarsky a Slovák, ktorý sem príde sa za tri mesiace naučí po maďarsky...". Alebo iný príklad z okresu Komárno: maďarský občan v obci hovorí: Keď sa stretnem so Slovákom rozprávame po maďarsky, lebo všetci Slováci v obci vedľa maďarsky...", kým slovenský občan hovorí: "Keď sa stretnem s Maďarom rozprávame maďarsky, lebo Maďar nechce so mnou hovoriť slovensky...". To len na ilustráciu toho, že jeden jazyk v obci, etnicky zmiešanom lokálnom spoločenstve, sa spravidla používa ako komunikačný jazyk, kým druhý sa odsúva zo spoločenského života. Zanedbávanie jazyka však vedie často aj k zanedbávaniu kultúrneho života, výchovy a v konečnom dôsledku sa tým začína proces, ktorý môže vyústiť ku dekultrácii. Je však jasné, že vždy jedno z dvoch etnických spoločenstiev sa dostáva pod kolektívny sociálny tlak používania jedného komunikačného jazyka v obci. V prípade, že sú v obci v početnej menšine Slováci dostávajú sa vo vlastnej krajine do kultúrnych väzieb asimilačných štruktúr, v prípade, že sú v početnej menšine Maďari, ich psychologické postavenie je iné, pretože prirodzený asimilačný tlak je v každej krajine s etnickými menšinami (len jeho sila je rôzna). Ak sa teda v menšinovom postavení predpokladá prirodzená asimilácia, menšinové spoločenstvo má vypracované aj mechanizmy na čelenie tomuto tlaku. Vzhľadom na to, že téma nášho príspevku je iná, nebudeme sa tu zaoberať týmto podrobnejšie. Aj z komplexu problémov, ktoré existujú v procese uchovávaní vlastnej kultúrnej identity sa budeme zaoberať len dvoma oblasťami, v ktorých vidíme najväčšie problémy pri dosiahnutí vyváženého stavu v právach etnických komunit v národnostne

zmiešaných lokálnych spoločenstvách, a v uchovaní vlastnej kultúrnej identity. Sú to vzdelanie a náboženský život.

Poskytované vzdelanie prispieva významnou mierou k upevneniu alebo oslabeniu etnického (aj národného) vedomia. Preto je vzdelaniu často pripisovaná kľúčová úloha pri formovaní etnického vedomia a osvojovaní si kultúrnych hodnôt príslušného etnika. Na území Slovenska existuje povinná školská dochádzka od 18. storočia. Napriek tomu ešte na konci 19. storočia bola značne rozšírená negramotnosť.

Negramotnosť má z hľadiska prijímania informácií dve stránky. Nie je to len neschopnosť čítať a písať, ale je to jednoznačná odkázanosť na šírenie a príjem informácií ústnym podaním. V zmysle príjmu a šírenia kultúrnych hodnôt je to úzka naviazanosť na tradície prevzaté ústnym podaním a bezprostrednou skúsenosťou, teda kultúrny systém, ktorý zvykneme nazývať ľudovou kultúrou. Človek žijúci v prostredí, v ktorom sa narodil mohol bez problémov a nástrah zachovať a odovzdať svoju etnickú príslušnosť a kultúrnu identitu, pretože žil životom vlastnej etnickej komunity, a to nezávisle od toho, či v lokalite, kde prežil svoj život, jestvovali aj iné etnické komunity. Etnicky zmiešané lokálne spoločenstvá boli zložené z vlastne značne endogamných etnických komunít, ktoré si udržiavali svoju integritu. Tieto komunity boli v mnohých prípadoch odlišné aj svojou náboženskou príslušnosťou, a práve táto odlišnosť podstatne pomáhala zachovať vlastnú identitu každej zložky zmiešaného lokálneho spoločenstva, každej komunity.

V prípadoch rovnakej náboženskej príslušnosti sa náboženský život jednej jazykovej komunity oddeľoval od náboženského života inej jazykovej komunity, ale toho istého náboženstva. Napríklad v slovensko-nemeckých mestečkách a obciach Spiša mali Slováci - katolíci iné kostoly, iné omše, iné kázne, iné hodiny náboženstva, ako ich veriaci bratia - Nemci - katolíci. Tvorili spolu jedno lokálne spoločenstvo, ale rôzne etnické komunity. Žili vedľa seba a navzájom sa neohrozovali. Ani jednej, ani druhej strane pritom nehrozilo nebezpečenie asimilácie alebo intolerancie z dôvodov inej jazykovej príslušnosti.

Iná situácia nastáva poskytovaním vzdelania. Vzdelaním sa dostáva v zmiešaných lokálnych spoločenstvách do poznania človeka kultúrny systém, ktorý nemusí vyrastať, alebo byť spojený s tradíciami, ktoré tento človek získal výchovou a bezprostrednou skúsenosťou vo vlastnej etnickej komunite. Tento systém môže byť odlišný nielen z aspektu etnického, ale aj náboženského (napr. problém ateistickej školy a náboženskej rodinnej výchovy, problém cirkevných škôl, ktoré navštevujú deti iných náboženstiev ai.) alebo spoločenského. Tu môže dochádzať k oslabovaniu vlastného kultúrneho základu, vlastných kultúrnych koreňov a môže dôjsť ku dekultrácii alebo deklarovanej zmene etnického vedomia. Aby som to nejako dokumentoval, ukážem to na príklade Zemplína, historického územia (stolica, župa) na východnom Slovensku a v severozápadnom Maďarsku. V rozmedzí rokov 1880 - 1890 sú relatívne počty osôb nevediacich čítať a písať približne zrovnateľné u Maďarov, Slovákov a Rusínov (nárast 1,08 - 1,14). Ale nárast (u Rusínov úbytok) počtu tých, ktorí vedeli čítať a písať je neporovnateľne vyšší u Maďarov, ako u Slovákov a Rusínov. Je zrejmé, že ten, kto získal vzdelanie (a vzdelanie v tom období aj u Slovákov a Rusínov sa rozumelo len ako vzdelanie v maďarskom jazyku a duchu) zanechával spravidla svoje slovenské alebo rusínske etnické vedomie a deklaroval sa za Maďara. Tento príklad z minulosti som uviedol len na ilustráciu.

Na to, aby sa zachovala vlastná kultúrna identita je aj v súčasnom období potrebné, aby škola, v ktorej sa poskytuje vzdelanie nevyformovala u detí prvky takých kultúrnych systémov, ktoré sú v rozpore s ich etnickými tradíciami. My často zužujeme problematiku školstva v národnostne zmiešaných oblastiach len na otázku jazyka. Jazyk je síce dôležitým etnouvedomovacím prvkom, hodnotou, ktorá prispieva k vytváraniu etnického vedomia, ale je len jednou z hodnôt, ktoré vzájomne pôsobia v etnouvedomovacom alebo v národnouvedomovacom procese. V škole získavajú žiaci poznatky z predmetov, ktoré budú

tvoriť ich vlastivedný a národovedný obzor v mnohých ďalších rokoch, preto nám nemôže byť ľahostajný obsah výučby literatúry, dejepisu, zemepisu, hudobnej a výtvarnej výchovy a vôbec celého systému vlastivedných a umenovedných predmetov. Na tomto mieste musíme konštatovať malú prepracovanosť a temer národnú ľahostajnosť vlastivedných predmetov, hlavne učebníc v slovenskom a ukrajinskom jazyku. To v čisto slovenskom prostredí vedie len k častej indiferentnosti žiakov k svojmu národu a vlasti, avšak v národnostne zmiešaných oblastiach táto indiferentnosť má smutné následky. Prejavuje sa veľmi slabou rezistentnosťou voči aktívnemu a často aj agresívnemu pôsobeniu menšinových skupín. Napríklad, ak porovnáme obsah vlastivedných predmetov v slovenských a maďarských školách, zistíme, že táto cieľavedomá prepracovanosť vlastivednej učebnej látky v maďarských školách nechýbala ani počas uplynulých 40 rokov, nehovoriac o obsahu výučby vlastivedných predmetov v minulosti. Cieľ tejto prepracovanosti látky - aby po skončení školy vyšiel z nej národne uvedomelý Maďar sa im darí plniť, v čom by si ostatné etnické skupiny mali z nich brať príklad.

Významnú úlohu pri formovaní národného citenia v školskej výchove popri obsahu výučby zohrávajú aj osobné postoje pedagógov. Táto otázka si zasluhuje pozornosť tým skôr, že značná časť učiteľov slovenčiny na školách s vyučovacím jazykom maďarským je maďarskej národnosti. Títo učitelia sa dostávajú do delikátneho postavenia. Na jednej strane stojí ich pedagogická česť a cieľ naučiť svoj predmet slovenčinu čo najlepšie, na druhej strane existuje vedomie, že naučením tohto jazyka môže za istých okolností dôjsť k odnárodneniu tohto žiaka. A odnárodnenie nemôže byť záujmom národne uvedomelého učiteľa. Tým vôbec nechcem povedať, že za slabšími výsledkami výučby slovenčiny na národnostných školách máme vidieť túto zámernú snahu. Tradujú sa však prípady, že učitelia maďarskej národnosti bagatelizujú užitočnosť osvojenia si slovenčiny. V každom prípade zastávame názor, že vylúčením učiteľov slovenského jazyka, ktorí nie sú slovenskej národnosti z vyučovania tohto predmetu by došlo k diskriminácii a porušeniu platných zákonov a ľudských práv. Školské správy však musia dohliadať na to, aby učitelia slovenčiny v národnostných školách si plnili svoje povinnosti svedomite s vedomím zodpovednosti voči štátu, kde žijú.

Osobitným problémom špecifickým pre celé Slovensko sa ukazuje chybná politika strediskových obcí a rušenie malotriednych škôl v strediskových obciach v 60. a 70. rokoch. Kvalita výučby a vybavenosť škôl v strediskových obciach nenahradila bezprostredný kontakt učiteľa so žiakom aj mimo školy v každodennom živote obce, nehovoriac už o veľkých stratách pre miestnu kultúru. Nedotýkame sa tu aspektu výberu a voľby strediskových obcí, ktoré boli v národnostne zmiešaných oblastiach spravidla nepriaznivé pre obce so slovenským obyvateľstvom, pretože v tomto procese zohrávali značnú úlohu hlavne lokálne skupinové záujmy. Je však potrebné sa zmieniť o dopade tejto politiky na proces školskej výučby.

Táto politika strediskových obcí spôsobila veľké škody tak v slovenskom, ako aj v národnostnom školstve, hlavne v súvislosti s praktickým obmedzením možnosti výberu školy, vyučovacieho jazyka a užšieho kontaktu rodičov s pedagogickým zborom. Vrchnostenským rozhodnutím sa určil jazyk školy, určilo sa miesto školy, a tak došlo k priamemu obmedzeniu možnosti slobodnej voľby výučby v zhode s vlastnými etnickými tradíciami. Preto je žiaduce vrátiť školu do každej obce, a v národnostne zmiešaných obciach zabezpečiť, aby deti mohli navštevovať takú školu, akú mu rodičia vyberú. Ak taká škola v obci neexistuje, je povinnosťou štátu a školskej správy zabezpečiť pre žiaka dopravu do najbližšej školy zdarma, aby rodičia neboli znevýhodnení pre svoju národnosť a nemali s voľbou školy vyššie výdavky, ako majú tí, ktorí si zvolili školu iného jazyka v mieste bydliska. Výber školy má byť daný len na slobodné rozhodnutie rodičov. V tomto ohľade je neprípustný žiadny nátlak, agitácia alebo akákoľvek forma manipulácie pri rozhodnutí rodičov.

V tejto súvislosti je potrebné rozšíriť možnosti výberu škôl s kombinovaním výučby predmetov v slovenskom jazyku a v jazyku národností (alternatívne školy).

V spojení s právom menšín na vzdelanie v materinskom jazyku, resp. výučbu materinského jazyka je dôležitá spolupráca štátu s cirkevnými, samosprávnymi a spolkovými, ako aj so súkromnými osobami, na čo najefektívnejšom zabezpečení týchto práv. Nedá sa očakávať, že celú ťarchu, celé finančné bremeno vydržiavania škôl, tak slovenských, ako aj národnostných, bude naďalej znášať štát, na to nebude mať jednoducho dostatok finančných prostriedkov. V tejto súvislosti sa vynoril aj problém miestnej kultúry, jej financovania a zabezpečenia. Sieť kultúrnych domov, knižníc, osvetových zariadení, sa pravdepodobne prispením sponzorov, nájmom a prácou kultúrnych spolkov udrží aj v budúcnosti. Bola by škoda, keby tieto zariadenia revolučnými zmenami utrpeli, pretože v obciach s národnostnými menšinami vykonávali kultúrne aktivity, hlavne pre potreby menšín.

Tradične malá pozornosť sa venuje jazykovej stránke náboženských obradov a pobožností, hoci riešenie tejto otázky na miestnej úrovni je rovnako dôležité, ako vo vzdelaní vyučovací jazyk. Po 2. vatikánskom koncile sa veľmi rýchlo nahradila v katolíckych kostoloch latinského rítu latinčina ľudovou rečou. Podľa tohto princípu by v národnostne zmiešaných oblastiach, kde sú v lokalite veriaci dvoch etník mali nezávisle používať obidva jazyky. Nie vždy a nie všade sa to však tak stalo. V niektorých národnostne zmiešaných lokálnych spoločenstvách sa používa len jeden jazyk, a to jazyk väčšiny. Vo väčšine obcí s maďarskou menšinou, neboli v kostoloch ani k dispozícii liturgické knihy v slovenskom jazyku. Tento proces, teda zavádzanie ľudového bohoslužobného jazyka tiež prispel svojou mierou k pomerne dramatickému jazykovému unitarizmu mnohých, predtým dvojjazyčných obcí. Samozrejme, že veľa záviselo od postojov jednotlivých dušpastierov. Sú prípady, že farár slúži omše pre obe národnosti zmiešaného lokálneho spoločenstva, ale sú aj také, že slúži len v reči jednej z nich. Úzkoprsé riešenie otázky jazyka náboženských obradov, slabá jazyková potencia farárov a aj silná národná orientácia (nacionalizmus) hrajú jednu z tragických úloh v procese straty kultúrnej identity. Závažným faktom je skutočnosť, že Slováci tam, kde sú v národnostne zmiešaných lokálnych spoločenstvách v menšine, sa obávajú domáhať svojich jazykových práv zo strachu pred agresívnymi postojmi lokálnej väčšiny. Snažia sa spolu vychádzať, udržať sociálny aj cirkevný zmier, a to aj za cenu, že sa vzdávajú podstatnej zložky svojho národného dedičstva - slovenského cirkevného spevu a modlitieb. Výskumy ukazujú, že v hodnotovom rebríčku Slovákov stoja veľmi vysoko práve piesňová etnická tradícia, cirkevná aj ľudová. Cirkevné spevníky boli jedinými knihami, ktoré si slovenskí vystaňovalci brali so sebou za more. Výskumy tiež potvrdzujú, že v prostredí, kde nemali Slováci možnosť zúčastňovať sa na slovenských bohoslužbách, dochádzalo k radikálnej a veľmi rýchlej asimilácii už v nasledujúcej generácii. Naopak existencia slovenského cirkevného života prispievala k neuveriteľnej odolnosti voči všetkým asimilačným tlakom, a umožňovala etnickej skupine prežiť a zachovať si etnické vedomie aj vo veľmi nepriaznivých podmienkach.

S pestovaním miestnej kultúry úzko súvisí riadenie a finančné krytie akcií prostredníctvom miestnych zastupiteľstiev. Podpora pestovania miestnej kultúry všetkých etnických skupín národnostne zmiešaného lokálneho spoločenstva je dôležitá hlavne v zrkadle výsledkov komunálnych volieb a zložení (etnickom) niektorých miestnych a mestských zastupiteľstiev národnostne zmiešaných obcí a miest. Tu je potrebné legislatívne a aj prostredníctvom výkonnej moci zabezpečiť taký stav, aby výkonná moc na miestnej úrovni odrážala etnické zloženie lokality a aby jedna etnická skupina nemohla majorizovať druhú. Tak ako platil zákaz majorizácie pre federálny parlament, tak by mal platiť aj pre zastupiteľské zbory na nižších úrovniach v národnostne zmiešaných oblastiach. Absenciu noriem pre uplatňovanie práv občanov a výkon štátnej moci v národnostne zmiešaných oblastiach je potrebné odstrániť v záujme pokojného spolunažívania rôznych etník v zmiešaných lokálnych spoločenstvách, a tiež preto, aby nedochádzalo k svojvoľným výkladom platných právnych noriem, čo je bežným zjavom. Dnes neexistujú zásady, ktorými

sa má riadiť obsadzovanie miest v orgánoch štátnej správy, štátnych organizáciách a inštitúciách v národnostne zmiešaných oblastiach, takže prax nám vydáva svedectvo o živelnosti, alebo zámerne cielenom ovládnutí mocenských pák takýchto oblastí príbuzenskými alebo záujmovými skupinami osôb len jednej národnosti.

V národnostne zmiešaných oblastiach vzniká prirodzená potreba aby osoby, ktoré zastávajú funkcie štátnych úradníkov ovládali jazyky, ktorými sa v príslušnej oblasti hovorí. V skutočnosti však neexistovala inštitucionalizovaná možnosť pre Slovákov osvojiť si jazyk menšín. Tak aj takáto samozrejmosť ako potreba, aby štátni úradníci vedeli jazyky, ktorými sa v lokalite alebo oblasti hovorí, sa stala prostriedkom na dosadzovanie do úradov a uprednostňovanie osôb príslušných k národnostným menšinám.

Znalec jazykového práva v medzivojnovom období E. Sobota hovorí, že jazykové sústavy európskych národnostne zmiešaných štátov môžu spočívať na dvoch principiálnych protikladoch:

a/ na zásade jazykovej rovnosti na rozdiel od prednosti jedných jazykov nad druhými,

b/ na zásade jazykového separatizmu (zásada teritoriálna), proti zásade jazykového zmiešania (zásada personálna).

Ak tieto princípy prenesieme z jazykovej oblasti do oblasti kultúrnej, potom ako etnológ, aj ako občan zastávam jednoznačne názor, že v prvom prípade je prijateľný len princíp kultúrnej rovnosti. To znamená aj rovnaké možnosti pre rozvoj každej etnickej skupiny, každej etnickej kultúry v zmiešaných lokálnych spoločenstvách. Nemožno súhlasiť s uprednostneným postavením jednej kultúry, či sa jedná o početnejšiu alebo menej početnú etnickú skupinu, či ide o národ, národnosť alebo etnickú skupinu, či konkrétna skupina má podporu zo zahraničia alebo nie.

Pokiaľ ide o druhú zásadu, tu je problém zložitejší. Kultúra je rovnako ako sociálna skutočnosť mnohovrstevná, prelínajú sa v nej politické, sociálne, náboženské, vekové, stavovské, triedne a iné podmienenosti, ktoré jednotlivé kultúrne aktivity separujú, alebo aj zjednocujú na iných princípoch, ako národnostných. Z nášho hľadiska je to potešiteľné, lebo dochádza medzi etnickými skupinami hlavne na miestnej úrovni, k výmene kultúrnych hodnôt a vzájomnému obohacovaniu.

Jedným z problémov spojeným s otázkami separatizmu a zmiešania je otázka riadenia škôl. V období predmníchovskej republiky existovali národnostné školské rady. Možno by stálo za úvahu zhodnotiť klady a zápory nezávislých a separátnych školských rád pre národnostné školstvo alebo osobitné školské správy pre školy s rôznym vyučovacím jazykom, prípadne aj od seba nezávisle kultúrne rady. Skomplikovalo by to dnes jednoduchú štruktúru štátnych školských správ, ale mohlo by to viesť k istému súťaženiu a snahe dokázať viac pracovať v svojej oblasti pôsobnosti. Odstránila by sa aj podriadenosť slovenských škôl v národnostne zmiešaných oblastiach rozhodnutiam okresných školských orgánov, školských správ, kde vznikajú podozrenia z medzietnickej neprajnosti, resp. preferovaniu len istých škôl. To platí aj opačne.

V súčasnom platnom jazykovom zákone sa separujú lokality, v ktorých sa používa jazyk národností ako úradný jazyk podľa kľúča početnosti. Je to stanovené len pragmatickými dôvodmi. Kultúrne práva menšín, ale nielen menšín, ale všeobecne akýchkoľvek etnických skupín nemožno obmedzovať žiadnym kľúčom početnosti. Aj v lokalite, kde žije len malé percento príslušníkov menšiny je záujmom, aby si udržali svoju kultúrnu identitu. Kultúrna identita to nie je kabát, ktorý sa dá vyzliecť a obliecť si iný. Pri strate kultúrnej identity dochádza k dekulturácii. Človek stráca vlastnú kultúru, ale spravidla nezískava novú, vykorení sa. Takíto ľudia sú veľkým bremenom pluralitnej spoločnosti, kde je samozrejším predpokladom, že každý človek kultúrne niekam patrí.

Etnické povedomie Slovákov žijúcich v Poľsku. História a dnešok

Tomáš Gronský

Slováci v Poľsku obývajú severné časti bývalej Spišskej župy (comitatus scopusiensis, Szepes vármegye) a Oravskej župy (comitatus arvensis, Árva vármegye), ktoré po rozpade Rakúsko-Uhorska na základe rozhodnutia Veľvyslanskej konferencie schváleného v Spaa 28. júla 1920 boli pripojené k Poľskej republike a s výnimkou 6-ročného obdobia Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945 sú doposiaľ súčasťou poľského štátu.¹ Na inkorponovanom území o ploche 583 km² sa podľa povojnového sčítania obyvateľstva nachádzalo 22 523 osôb žijúcich v 13 dedinách na Spiši: Nová Belá, Durštín, Fridman (s osadou Falštín, v súčasnosti samostatná obec), Čierna Hora, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Lapšanka, Nižné Lapše, Vyšné Lapše, Nedeca, Repiská a Tribš; na Orave v 12 dedinách: Bukovina-Podsklie, Harkabúz, Chyžné, Jablonka, Vyšná Lipnica, Nižná Lipnica, Orávka, Pekelník, Podvlk, Srnie, Vyšná Zubrica a Nižná Zubrica.²

V tomto prípade môžeme teda hovoriť o historicko vzniknutej kompaktnej menšine, ktorá sa z dôvodov politického rozhodnutia ocitla mimo Slovenska. Čo sa týka slovenských etnografov, resp. etnológov, môžeme konštatovať, že z ich strany nebola problematike Slovákov žijúcich v Poľsku po II. svetovej vojne venovaná takmer žiadna pozornosť.³ Tento zahanbujúci stav pretrváva v našej disciplíne viac-menej až do súčasnosti vo forme akéhosi "tabu". Preto sme sa nechali z ohľadu na vyššie uvedené skutočnosti pri voľbe prístupu k danej problematike a jej následnej prezentácii ovplyvniť koncepciou "kruhu" a "plektra" Michaela H. Agara.⁴ Pričom nami chápaný symbol kruhu bude vlastne určitým ohraničeným historicko-syntetizujúcim pohľadom zahŕňajúcim informácie hlavne z poľskej a slovenskej literatúry, ktoré sa z rôznych aspektov dotýkajú nami sledovanej problematiky. Na druhej strane otázka etnického povedomia je pre nás "plektrom", ktoré "sa dotýka každodenného života svojím užším koncom, následne sa šplhá do výšky k inštitúciám a záležitostiam politickej ekonomie, ktoré majú nejaký vzťah k pozorovaným faktom".⁵

Vzhľadom k rozsahu nášho príspevku a zložitosti sledovanej problematiky sme sa rozhodli upriamiť hlavnú pozornosť len na severnú časť Spiša nachádzajúcu sa v Poľsku (o rozlohe okolo 195,5 km²), v slovenskej literatúre prevážne označovanej geografic-kým termínom Zamagurie,⁶ zatiaľ čo naši severní susedia preferujú termín s politickým akcentom - "Polski Spisz".⁷

Nami vybranú oblasť skúmania charakterizovala E. Horváthová výstižne týmito slovami: "Sotva by sme našli druhú oblasť, ktorá by si formovala svoju kultúru v takých zvláštnych podmienkach ako práve spišské Zamagurie... bolo zasiahnuté tak nemeckou, ako aj valašskou kolonizáciou. Okrem toho, že v strednej časti Spiša v minulých storočiach bol pomerne silný nemecký živel, nemožno celkom prehliadať ani prvok maďarský a v severovýchodných oblastiach ani rusínsky. Obyvateľstvo Zamaguria teda nielen absorbovalo viacero etnických prvkov, ale celá jeho kultúra sa vyvíjala v mnohoetnickom obkľúčení. Tieto okolnosti predávajú do popredia celkom logicky otázku dominantného etnického charakteru tejto

kultúry",⁸ a teda pochopiteľne tiež otázku interetnických vzťahov a etnickej identity v spätosti s etnickým povedomím tamojšieho obyvateľstva. Kvôli úplnosti treba k vyššie uvedenému dodať, že tu popri slovenskom etniku v priebehu 16.-17. storočia zásluhou užších poľsko-uhorských vzťahov vzrastá aj poľské etnikum, ktoré sem preniká i v neskoršom období.⁹

Znie až skoro neuveriteľne, že problematika etnického povedomia obyvateľstva Zamaguria nebola podrobená hlbším výskumom v minulosti a čo je zarážajúce, tento stav pretrval až do súčasnosti.¹⁰ Staršia poľská historiografia sa dotýkala problematiky Spiša hlavne z aspektu jazykového, pričom mechanicky tento znak neprávom stotožňovala s národnou príslušnosťou, čo je možné do určitej miery chápať, pretože jazyk v 19. st. mal v slovanskom prostredí národno-symbolickú funkciu.¹¹ Pre nás je zaujímavá správa z r. 1829 od A. Kucharského, v ktorej sa okrem iného uvádza: "Celá severná polovica Spiša je obývaná Poliakmi, u ktorých, ak, ako niektorí myslia, znalosť mnohých jazykov je dôkazom veľkého stupňa osvety, našiel som zaiste veľkú osvetu. Medzi sebou doma hovoria totiž po poľsky, modlia sa z českých kníh a počúvajú slovenské kázne. Na svadby pozývajú tiež po slovensky. Chcel som sa presvedčiť, či rozumejú modlitebné knižky české, z ktorých sa modlia a dokázali mi, že nie sú papagájmi".¹²

Nemienime sa tu zaoberať archaickými, zväčša prekonanými názormi poľských, českých a slovenských jazykovedcov (Šembera, Polívka, Czambel, Malecki, Semkowicz, Mišík a i.) poplatným vtedajšej úrovni vedeckého poznania a v niektorých prípadoch tiež politickej situácii.¹³ Našu osobitnú pozornosť si skôr zasluhujú novšie výskumy J. Kriššákovej a M. Servátka, pretože sledujú jazyk severnej časti Spiša v kontexte jazykových, sociologicko-kultúrnych a historických faktorov, pričom sa dotýkajú tiež otázky národného povedomia obyvateľstva.¹⁴

Bohužiaľ z časových a priestorových dôvodov uzavrieme krátky historiografický exkurz a zastavíme sa v ďalšom ešte pri prezentácii čiastkových výsledkov našich výskumov uskutočnených v niektorých obciach tohto regiónu.

Zaujímavá situácia nastala pri pozorovaní prejavov etnického povedomia v jazyku. Na skúmanom území (Nová Belá, Krempachy, tento stav je obdobný s malými odchýlkami i v ďalších 12 dedinách) možno hovoriť o goralsko-spišsko-slovensko-poľskom multilingvizme. Ako poznamenal v tejto súvislosti M. Servátka: "...na skúmanom území z hľadiska pozície slovenského jazyka (sa vývoj, poznámka aut.) vymyká z typov jazykových kontaktov uvádzaných v doterajšej literatúre".¹⁵ Môžeme povedať, že ide o unikátnu sociolingvistickú situáciu. Slovenský jazyk má v spoločenskom vedomí dôležitý zástoj v rámci vonkajšieho deklarovania národnej identity. Preto, hoci nevykazuje genetické súvislosti s goralským nárečím, ako je to na druhej strane podľa názorov väčšiny poľských a slovenských dialektológov v súvislosti s poľskými nárečiami, obyvateľstvo Zamaguria sa v Novej Belej a Krempachoch domáha zavedenia výučby slovenského jazyka ako povinného predmetu na základných školách vo všetkých ročníkoch, tak ako existovala táto situácia pred r. 1962, ktorý možno označiť na začiatok likvidácie slovenčiny na školách v tejto oblasti.

Naše zistenia preukázali 100 % pasívnu znalosť slovenského jazyka (tzn., že nemajú problémy s porozumením slovensky hovoriacich obyvateľov) u všetkých vekových kategórií, od najmladšej generácie až po najstarších obyvateľov. Ľudia tu pomerne pravidelne sledujú relácie slovenského rozhlasu a televízie (ktorú však nie všetci majú možnosť z technických dôvodov sledovať-prijímať). Ako aktuálna potreba tu vystúpil záujem o väčšie množstvo knižnej a časopiseckej literatúry písanej v slovenskom jazyku.

Pri aktívnej znalosti slovenského jazyka má úroveň jeho ovládania klesajúcu tendenciu v smere od najstaršej po najmladšiu generáciu. Príčinu treba hľadať vo vyššie uvedenom umelom zásahu do školstva.¹⁶

Čo sa týka bežnej komunikácie v domácnosti alebo v širšom rámci dedinského prostredia, hovoria Slováci medzi sebou výhradne goralským nárečím. Pričom treba uviesť, že nikto z opýtaných nenazýva tento dialekt goralčinou (dôvodí to tým, že tak sa hovorí na susednom Podhalí, čo považujú za úplne "cudzí" jazyk), odpovedajú zväčša, že "my godame po nasemu".

Veľmi zaujímavou sa nám javí tiež problematika etnického povedomia v koexistencii s náboženským vyznaním a jeho prejavmi. Podľa A. Posern-Zielinského sféra svetská a náboženská neboli od seba oddelené u prichodiacich ľudí do Ameriky, tu ale nastáva v novej interetnickej situácii to, že tento zväzok spôsobil stotožnenie konkrétneho vyznania s etnickými rysmi. Zväzok dostal nový názov "posvätenie etnickosti a etnické náboženstvo".¹⁷ Treba uviesť, že po roku 1945 sa výrazným spôsobom začína meniť situácia z aspektu národnostného nielen v Novej Belej a Krempachoch, ale taktiež celého spišského Zamaguria ležiaceho v Poľsku. Nastáva výrazná migrácia tohto obyvateľstva na Slovensku (z Novej Belej, napr. hneď po r. 1945 odišlo 161 osôb, zhruba 1/5 obyvateľstva).¹⁸ Na druhej strane nárast poľského obyvateľstva bol spôsobený tiež zánikom zákazu endogamie (kým u staršej generácie nedochádzalo k svadbám medzi obyvateľmi Spiša a susedného Podhalia, v súčasnosti mládež už nerešpektuje tento nepísaný zákon averzie: dochádza tiež k miešaným svadbám s príslušníkmi ďalších regiónov Poľska).

V novovzniknutej národnostnej situácii začalo v náboženskej oblasti prichádzať k latentným konfliktným situáciám, ktoré prerástli v otvorené nepokoje (je to na prvý pohľad nepochopiteľné, pretože ako Slováci, tak aj Poliaci sa hlásia k tej istej viere - katolicizmu). Jadro problému spočívalo v práve slovenskej menšiny na bohoslužby v svojom jazyku (slovenskom), ktoré poľská strana dlhé obdobie odmietala rešpektovať.¹⁹ V súčasnosti iba v Novej Belej a Krempachoch (po úpornom 7-ročnom boji) sú odbavované bohoslužby v slovenskom jazyku (i keď kázne sú stále v poľštine aj napriek výhradám obyvateľstva).

V závere by sme sa ešte radi dotkli etnického pomenovania tohto obyvateľstva, ktoré je vo všeobecnosti označované termínom Goralí,²⁰ hoci samo obyvateľstvo sa tak nenazýva a ani vnútorne sa necíti tak. Sami pri otázke etnonymu uvádzajú "Spisok", o Goraloch hovoria v súvislosti s Podhalím. Pričom ich povedomie, ako sme to mali možnosť zistiť, je podriadené povedomiu Slovákov. Plne sa stotožňujeme s názorom M. Kaľavského, že "Slovák a Spišiak sa navzájom nevyučujú, naopak, dopĺňujú sa. Spišské povedomie existuje len ako časť širšieho národného povedomia."²¹

Poznámky

- 1 CIANGWA, J.: *Priestory slovenčiny v Poľsku*. In: *Zahraniční Slováci a materinský jazyk*. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej. Matica slovenská 1990, s. 91.
- 2 Pozri BIELOVODSKÝ, A. (Miškovič Aloiz): *Severné hranice Slovenska*. Bratislava (bez udania dátumu), s. 93.
- 3 Stav nášho bádania za celé predchádzajúce obdobie je najsúhrnnejšie podaný v kandidátskej dizertačnej práci A. SULITKU: *Výročné zvykoslovie a ľudová pieseň. Príspevok k poznaniu interetnických súvislostí ľudovej kultúry na slovensko-poľskom pomedzí Spiša*. Bratislava-Brno 1977, 347 s.
- 4 Pozri bližšie článok Michaela H. AGARA: *Dát etnografii nový rozměr aneb od "kruhu" k "plektru"*. In: *Český lid* 78, 1991, č. 2, s. 78-84.

- 5 Michael H. AGAR: C.d., s. 78.
- 6 Pozri napr. Zamagurie. Národopisná monografia oblasti. Zostavil a redigoval Ján Podolák. Košice 1972, 314/1/ s.
- 7 Polski Spisz. Jednosc kultury ludowej i jej historyczne uwarunkowania. Srodowisko naturalne - warunki gospodarowania. Antropologia. Gwary. Pod redakcja Zbigniewa Bli*lego. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego DCCCXI, Prace Etnograficzne, Zeszyt 22, Studia Spiskie NR 1, Kraków 1987, 262 s.
- 8 HORVÁTHOVÁ, E.: Zvyky pri svadbe a narodení dieťaťa vo Veľkej Lesnej. In: SN XVIII, 1970, č. 1, s. 61.
- 9 BENKO, J.: Osídlenie oblasti. In: Zamagurie...C.d., s. 31.
- 10 Určitou výnimkou je snád' len práca Szaslawu Robotyckiego: Tradycja, obyczaj w srodowisku wiejskim. Studium etnolo giczne wsi Jurgów. Wroclaw 1980.
- 11 ĎUROVIČ, L.: Slovenčina ako jazyk diaspory. In: Zahraničný Slováci a materinský jazyk... C.d., s. 129.
- 12 BIELOVODSKÝ, A.: C.d., s. 121.
- 13 Pozri napr. CZAJKA, W.: Aspekty v pol'sko-slovenských vzťahoch v rokoch 1927-1938. In: Historický časopis 35, 1987, č. 2, s. 229-253; DEÁK, L.: Slovensko v politike Poľska v rokoch 1933-1938 (Do anexie Rakúska). In: Historický časopis 38, 1990, č. 3, s. 342-362.
- 14 KRISŠÁKOVÁ, J.: Goral'ské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí. In: Slováci v zahraničí, 14, Matica slovenská 1988, s. 112-134 a SERVÁTKA, M.: Sociolingvistický pohľad na postavenie slovenského jazyka v Poľsku. In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk... C.d., s. 252-255. V poznámkovom aparáte oboch článkov sú uvedené tiež odkazy na ďalšiu literatúru oboch autorov.
- 15 SERVÁTKA, M.: C.d., s. 253.
- 16 K otázke školstva pozri bližšie článok L. MOLITORISA: Poznámky k dejinám Slovákov v Poľsku a k ich národnému a kultúrnemu zápasu. In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk... C.d., s. 101-111.
- 17 POSERN-ZIELINSKI, A.: Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii ameryka*nskiej. Wroclaw 1982, s. 42.
- 18 Informácie o počte osôb, menný zoznam poskytol autorovi miestny rodák a organista Cervas J.
- 19 POZRI CIAGWA, J.: C.d., s. 91-100.
- 20 Etnogenéza "Goralov" nie je zatiaľ exaktne vedecky plne objasnená. Pozri napr. SULITKA, A.: Goral. In: Národop. inform., 1988, č. 2, s. 31-32.
- 21 KALAVSKÝ, M.: Spišiaci. In: Národop. inform., 1988, č. 2, s. 90.

Etnokultúrny vývin na južnom Slovensku v kontexte procesu repatriácie

Magdaléna Paríková

Migrácie a kolonizácie sprevádzali geografický priestor Európy od najrannejších štádií osídľovania až po súčasnosť. Z pohľadu historickej retrospektívy vyplýva, že pri presune menších či väčších skupín obyvateľstva zohrávali úlohu dobrovoľné, ale častejšie nedobrovoľné rozhodnutia k dočasnému alebo trvalému opusteniu životných priestorov a sídel. Prevažná väčšina migrácií bola vyvolaná vojnovými udalosťami, mocenskými, politickými a hospodárskymi záujmami, ktoré nezriedka sprevádzalo náboženské, etnické alebo rasové prenasledovanie. Veľmi častými dôvodmi migrácií boli ekonomické a s nimi súvisiace sociálne otrasy, ktoré veľké skupiny obyvateľstva donútili hľadať priaznivejšie životné podmienky mimo "domova". Dočasný odchod v mnohých prípadoch vyústil aj do trvalého vystaňovania - emigrácie. V prípade usadenia sa väčšieho počtu migrantov sa vytvárali kompaktnéjšie spoločenstvá, ktoré v novom prostredí spájali pocit identity etnickej, konfesionalnej alebo i socioprofesijnej príslušnosti. Len určitá časť emigrovaného obyvateľstva alebo častejšie až generácie ich potomkov, sa v dôsledku rozličných okolností vrátili späť - imigrácia, repatriácia.

Naznačené migračné procesy sa v priebehu viacerých storočí dotýkali aj územia Slovenska. O migráciách a kolonizáciách smerujúcich na Slovensko svedčí etnická skladba obyvateľstva, ktorú popri majoritnom obyvateľstve slovenskej etnickej príslušnosti, tvoria minority Maďarov, Nemcov, Ukrajincov, Rusínov, Chorvátov a obyvateľov rómskej príslušnosti. V priebehu niekoľkých storočí dochádzalo k migráciám početnejších skupín Slovákov mimo územia Slovenska, ktoré sa usadili v bližších, či vzdialenejších oblastiach Európy, ale i iných kontinentov, predovšetkým v zámorí.

Medzi najmasovejšie migrácie v dejinách Slovákov patrilo osídľovanie území spustošených tureckou expanziou v 17. a 18. storočí, v rámci ktorých sa početné skupiny obyvateľstva z horských a na poľnohospodársku pôdu chudobných oblastí, usadzovali v rôznych častiach vtedajšieho Uhorska. V prvej vlne migrácie boli osídlené najskôr viaceré oblasti dnešného Maďarska, neskôr sa Slováci usadili vo Vojvodine, Chorvátsku, Slavónii, Rumunsku a Bulharsku. Menšie skupiny slovenských migrantov sa v dôsledku nepriaznivých sociálno-ekonomických podmienok počase presídlili do rôznych oblastí mimo Európy. Enklávy a diaspory Slovákov, ktoré v priebehu niekoľkých migrácií vznikali na území uvedených štátov, sa stali nositeľmi osobitného národnostného a kultúrneho vývinu, formujúceho sa v odlišných geografických, sociálno-ekonomických a štáto-právných podmienkach.¹

O viac ako dve storočia neskôr zasiahla do života generácie potomkov niekdajších vystaňovalcov zo Slovenska nová realita, ponúkajúca možnosť presídlenia na územie ich "materského" národa, na Slovensko. Tento proces nazývaný repatriácia alebo reemigrácia, sa týkal obyvateľstva žijúceho v slovenských enklávach v Maďarsku, niekdajšej Juhoslávii, Rumunsku a Bulharsku.

Svoju pozornosť som zamerala na migráciu slovenských repatriantov z Maďarska, osídlených takmer päť desaťročí vo viacerých obciach južného Slovenska. Keďže terénne

výskumy sa uskutočnili len vo vybratých obciach okresu Komárno a Nové Zámky,² predložené výsledky si nenárokujú širšiu platnosť na iné repatriantami osídlené časti Slovenska.

Presídlenie, ktoré sa na základe medzištátnych dohôd uzatvorených po druhej svetovej vojne uskutočnilo v rokoch 1946-48, sa týkalo vyše 70 000 tisíc Slovákov z Maďarska. Právny rámec repatriácie spočíval na báze reciprocity, čo znamenalo výmenu rovnakého počtu obyvateľstva z oboch na tomto procese zúčastnených štátov, t.j. z Maďarska i bývalého Československa. Pričom najväčší počet presídlencov hlásiacich sa k repatriácii bol sústredený do jednotlivých oblastí južného Slovenska. Z nich sa po čase určitá časť rodín presťahovala do rozličných oblastí Slovenska. Boli to napríklad presídlenci z obcí na okolí Tatabánye - kovo-roľníci, ktorí popri poľnohospodárstve pracovali v baniach. Po presídlení na Slovensko /Dvory nad Žitavou, okr. Nové Zámky/ sa po krátkom čase sťahovali do okolia Prievidze a Novák, kde nachádzali podobné pracovné príležitosti ako v Maďarsku. Rovnako aj rodiny slovenských presídlencov z Rumunska pomerne rýchlo odchádzali z pridelených hospodárstiev na južnom Slovensku /Nesvady, Pribeta, okr. Komárno/. Dôvodom boli predovšetkým celkom odlišné podmienky spôsobu hospodárenia, na aké boli zvyknutí v pôvodných sídlach. O príčinách odchodu "bihorských Slovákov", ako ich v skúmaných obciach nazývali, svedčia výpovede našich informátorov:

"Oňi ňelenže ňevedeli po maďarsky, jak my čo sme prišli z maďarskej. Ťaško sa s ňimi dohovorili. Ale aj preto, že oňi boli zvečšá drevorubači s Bihoru, ňevedeli tak hospodáriť jak my čo sme prišli s dolnej zeme. Oňi zrno len zakopávali, ňie do pooraného siali, veď sme to vid'eli. To bolo aj preto, že doma mali zeme malie, a aňi lichvu ňemali. Tak to tu potom všeccko ňecháli tak a odišli". /Svätý Peter/

Oproti pôdovodným prísľubom presídľovacích orgánov o presťahovaní na Slovensko, boli viaceré skupiny slovenských repatriantov presunuté aj do Čiech, spravidla na hospodárstva v oblastiach po vysídlenom nemeckom obyvateľstve. Sklamanie a tiesnivé spomienky na toto obdobie dlho pretrvávali vo vedomí slovenských repatriantov:

"My sme žili 5 rokov v Sudetoch. Bolo to hrozné, aj sme sa niekedy báli, lebo Nemci často chodili tajne po svoje veci. Žili sme v dedine, 3-5 km od hraníc, ktorá bola celkom prázdna. Na jednej strane opustené domy, na druhej strane kostol a škola bez ľudí. Do takej dediny nás veru zaviezli. Dedina ležala hlboko v horách, bolo to stiesňujúce, lebo my sme prišli z roviny /z Čaby/, boli sme na inú prírodu zvyknutí. Radšej by sme boli išli do Zlatých Moraviec, lebo tam nás podľa papiera určili. Len nevieme ako to prišlo. V Komárne náš transport rozdvojili a dostali sme sa do Sudét. Tam sme mali veľkú túžbu po Slovensku. Až keď nás dali do Petra /Svätý Peter, o. Komárno/ sme boli spokojnejší, lebo tam boli naši z Čaby".

Presídlenie do českého pohraničia sa dotýkalo aj obyvateľstva maďarskej etnickej príslušnosti žijúceho v nami skúmaných obciach:

"Viete, jaj to bolo kruté to vysídlenie. My čo sme boli označení ako "fehérlapošok" /biela karta/ sme museli ísť bez opýtania. Aj keď som sa skrýval, aj tak ma našli. Tí čo to mali na svedomí - tí "čavargoši" /nezbedníci/- ani nevedeli aké to bolo neľudské. To presídlenie to bola taká hlúposť ako založenie družstva. Bolo to ako sťahovanie národov. Na tomto len politika ťažila!" /preklad výpovede z maďarského jazyka, Nesvady/.

Princíp reciprocity sa dôsledne dodržiaval najmä pokiaľ sa týkalo počtu obyvateľstva spadajúceho na oboch stranách /t.j. v Maďarsku a bývalom Československu/ pod výmenu obyvateľstva. Odlišné však boli okolnosti za akých sa presídľovanie uskutočňovalo. Svedčia o tom nielen výpovede žijúcich účastníkov presídlenia, ale aj súdobé dokumenty o rozhodnutiach politických orgánov, ktoré o presídlení a jeho podmienkach rozhodovali a tieto do praxe uvádzali. V tejto súvislosti sa žiada uviesť, že vystahovanie obyvateľstva maďarskej etnickej príslušnosti zo Slovenska sa dotýkalo predovšetkým tých jednotlivcov a ich rodín, ktorí boli angažovaní pri okupácii Slovenska za Hortyho režimu po roku 1938, ako aj tých,

ktorých činnosť bola počas II. svetovej vojny spojená s politickými stranami podporujúcimi fašizmus. Tieto podmienky a opatrenia, ktoré boli explicitne vyjadrené v politických dokumentoch, sa uplatňovali aj v prípade vysťahovania nemeckého obyvateľstva žijúceho v bývalom Československu. Na druhej strane presídlenie Slovákov, ktoré sa ukutočňovalo agitáciou v jednotlivých oblastiach Maďarska známe ako akcia "Mať vás volá", záviselo predovšetkým od vlastného rozhodnutia obyvateľov k presťahovaniu na Slovensko. Pravda, nie u všetkých účastníkov repatriácie splnilo predpokladané predstavy.

S cieľom získať čo najobjektívnejší obraz o priebehu tejto formy povojnovej migrácie a jej odraze v konkrétnom spoločenstve, sme terénne výskumy vykonali u oboch skupín obyvateľstva sledovaných obcí; teda nielen u presídlencov, ale i u obyvateľstva hlásiaceho sa k maďarskej národnosti, ktoré v týchto lokalitách tvorí prevahu. Analýza zaznamenaných názorov ukázala, že táto forma migrácie známa ako akcia "výmena obyvateľstva", znamenala pre spoločenstvo sledovaných obcí zložitú, povojnovými udalosťami poznamenanú obdobia, ktoré hlboko zasiahlo jednotlivé sféry spôsobu života jednotlivcov, ale i skupín obyvateľstva. Svedčí o tom rad skutočností, ktoré sa s odstupom času ukázali ako nie celkom uvážené a predovšetkým len politicky podmienené rozhodnutia, nie vždy reflektujúce citlivosť a dosah týchto krokov. Poznatky z výskumov signalizujú viaceré negatívne postoje a hodnotenia, ktoré pretrvávajú - aj keď často sprostredkované - aj vo vedomí generácie potomkov tak v súvislosti s presídlením Slovákov, ako aj vysťahovaním maďarského obyvateľstva. Na niektoré skutočnosti súvisiace s integráciou prichádzajúcich skupín repatriantov v novom prostredí obrátíme pozornosť aj prostredníctvom priamych výpovedí respondentov.

Ak dôvodom migrácií Slovákov odchádzajúcich pred viac ako dvoma storočiami do jednotlivých oblastí Uhorska boli predovšetkým hospodársko-sociálne motivácie /preľudnenosť niektorých častí Slovenska, nedostatok pôdy, ktorá zabezpečovala základný zdroj obživy, vysoké poddanské dávky/, ku ktorým sa u veľkej časti migrantov pridružili i konfesiónálne dôvody /veľká časť Slovákov sa napriek protireformačnému hnutiu hlásila k evanjelickému vierovyznaniu/, tak hlavné dôvody rozhodovania ich potomkov, Slovákov z Maďarska, k trvalému presídleniu mali iné príčiny. Veľká väčšina repatriantov prichádzala na Slovensko v snahe ubrániť sa úplnej asimilácii spôsobovanej dlhodobou diskriminačnou národnostnou politikou voči menšinám. Ako to vyplýva z rozprávania respondentov, pociťovali to najmä v školstve:

"Keď sme boli malí tam v maďarskej všetko bolo maďarské, školy, škôlka. Poslední naši rodičia mali slovenske školy. Počítať, dodnes vím len maďarsky. Slovensky sa od vnukú tu učím". /Dvory nad Žitavou/

"Slovensky sme hovorili len s mamičkú a otcom, samozrejme u nás v Oroszlány-i všetci v dedine hovorili slovensky, ale v škole sme už nesmeli. Dokonca aj modliť sme sa v škole museli maďarsky". /Bešeňov/

"Učiteľ nám ráz donéšiel tu našu króniku. A začal nám čítať odkiaľ sme, že my od Trenčína, tí z Modry, iní z Považskej Bystrici. A my sme to doma s radosťou vyprávali. Avíte čo sa stalo? Dva mesiace nás už nemohol učiť, lebo, že pánsláv, poburuje deti, nabáda a čo já vím čo". /Dvory nad Žitavou/

Existujúci školský systém spôsoboval, že Slováci z Maďarska prichádzali bez znalosti spisovného jazyka, čo sa prejavovalo nielen v hovorovej forme, ale i pri písaní. /Úroveň znalosti pravopisu približuje ukážka/. Určité obmedzenia pociťovali i pri vykonávaní cirkevných obradov, najmä u obyvateľstva katolíckeho vierovyznania, ktorí nemali možnosť navštevovať bohoslužby v slovenskom jazyku. Osobitne citlivo prijímali i opatrenia súvisiace s pomad'arčovaním mien a priezvisk, a to najmä počas vojenskej služby. Slovenské priezviská napr. Svítek, Pavelek, Horňák, alebo Šuman dostali podobu Szeberényi, Perei, Havely a Sámosi.

Pravda, okrem uvedených príčin bolo dôležitou motiváciou k presídleniu i očakávanie zlepšenia sociálnej situácie veľkej časti repatriantov. Dokladajú to i poznatky z výskumov z ktorých vyplýva, že v sociálnom rozvrstvení presídlencov prevládal značný počet rodín s vlastníctvom malej výmery pôdy, alebo i bezzemkov. Týkalo sa to nielen roľníkov prichádzajúcich z čisto agrárnych oblastí Maďarska /Békešská Čaba, Kiskörös, Tótkomlós/, ale najmä rodín kovorolníkov, ktorí už v Maďarsku popri roľníctve pracovali v priemyselných podnikoch alebo v bani /napr. v okolí Veszprému - obec Öskü, Tatabánye - obce Oroszlány, Vértesszölös/. Po presídlení na Slovensko im bola skutočne pridelená väčšia rozloha pôdy než vlastnili v Maďarsku. Rozdiel veľkosti poľnohospodárskych pozemkov však museli zaplatiť.

"Já s manželkou sme mali pôdu, ale neboli sme gazdovjá. Mňe chceli dať pôvodne 12 katastrálnych holdov a ja som to nechcel prijať. Já som ňemal statok, aňi náradí. Neprijál som ten výmer, potom mi dali 2 hektáre, lebo videli, že ňeustúpim. Potom po vyúčtovaní zanechaného a prideleného majetku som doplatil v starej mene asi 500 korún. Prečo som ňechcél, vjéte lebo kto ňemá dobytok a náradí to je trápení mať gazdovstvo". /Dvory nad Žitavou/

Pri rozhodovaní k presídleniu nebol zanedbateľný ani moment "sebareflexie" príslušníkov hlásiacich sa k etnicko- jazykovej komunite Slovákov v otázke ich povedomia a pocitu príslušnosti k "materskému" slovenskému národu /tak ako to vyjadrovalo i heslo agitácie "Mať slovenská vás volá!"/. U väčšiny Slovákov a ich potomkov narodených a žijúcich v Maďarsku boli kontakty so Slovenskom, jeho kultúrou, jazykom a aj obyvateľmi, väčšinou nepravidelné, sporadické a často len sprostredkované. Najsilnejším putom bolo vedomie spoločného pôvodu, nadobúdané výchovou v rodine a odovzdáva z generácie na generáciu, a to napriek tomu, že slovenské enklávy v Maďarsku predstavovali pomerne heterogénny kultúrny a jazykový model. Vyplývalo to z ich pôvodu, nakoľko ich predkovia prichádzali v priebehu 17. a 18. storočia z rôznych, často od seba vzdialených regiónov Slovenska.

/Napr. v zadunajskej obci v Maďarsku Vértesszölös žili Slováci z Vrbovíc, z okolia Senice, ale i z bývalej nitrianskej a bratislavskej stolice; v obci Vanyarc žili obyvatelia pôvodom zo zvolenskej, novohradskej stolice, ale i Nedelišťa, Brusna, Tisovca, Lehoty, Cerova, Badína a Poník/. Najsilnejšie sa rozličnosť pôvodu prejavovala v jazyku, ktorý sa dodnes "konzervoval" v hovorovej reči generácie presídlencov, žijúcej v sledovaných obciach.

"Ako Slováci hovoríme veľmi tvrdo, my máme trnafske nárečí, odkál pochádzame. My to víme, lebo u nás v Orosláne /Oroszlány/ vždy póbéde po omši v nedelu hovoril náš farár históriu Oroslánu. A podla neho naši predkovjá, že od prešporskej, nitrianskej a trenčánskej stolice boli. Tvrdí dialekt máme, aj písne naše sú západňárske, my to víme. A to je zaujímavé, že Vértešsölös /Vértesszölös/ je asi len 15 km od nás a tí majú celkom iné písne ako my, celkom iné. Víte my aj tal tvrdo hovoríme - ideme, pójdeme". /Dvory nad Žitavou/

"My hovoríme takým nárečím ako sme sa naučili od rodičov. Hovoríme tak, ako sme sa naučili od kňazov a rodičov. Mój muž hovorí menej nárečím, lebo chodil preč z dediny, aj tu. Ja som pri nárečí ostala celkom". /Bešeňov/

Slovenský spisovný jazyk neovládali vzhľadom na školskú a kultúrnu politiku maďarského štátu uplatňovanú od roku 1918. Prostredníctvom nárečia /osvojeného ako materinský jazyk/, v ktorom komunikovali v rodine a spoločenstve pomerne endogamných slovenských obcí v Maďarsku, deklarovali nielen lokálnu a etnickú príslušnosť, ale pociťovali aj určitý stupeň etnického povedomia. Podobné zistenia sú známe i z iných Slováckmi osídlených obcí v Maďarsku.³

V rozhodovaní k repatriácii zohrávala veľkú úlohu aj presídľovacia komisia /zložená z cirkevných i svetských predstaviteľov zo Slovenska/, ktorá pod heslom "Mať vás volá" niekoľko mesiacov agitovala myšlienku možnosti návratu na územie "materského národa" a

oboznamovala s podmienkami repatriácie. Súčasťou náboru boli i rôzne kultúrne podujatia súborov a divadiel, ktoré pohostinsky prichádzali zo Slovenska. Podľa žijúcich účastníkov repatriácie určitú úlohu zohrávala aj agitácia medzi obyvateľstvom, ktoré bolo zapojené do antifašistického odboja v Maďarsku.

Skutočná realizácia presídlenia však vo viacerých ohľadoch nezodpovedala pôvodným príslubom. Najviac rozčarovaní prinieslo disperzné rozsídlenie do českého pohraničia, kým sa pre nich nenašli adekvátne podmienky na Slovensku. Do jednej obce boli presídlení repatrianti z rôznych oblastí Maďarska, napr. v Bešeňove, o. Nové Zámky z obci Vanyarc, Bánhyda, Galgagúta, Bér; v Svätom Petri, o. Komárno z Békešskej Čaby, Tótkomlósu, Mezöberényu, Galgagúty.

"Sľubovali nám, že budeme pokope, ale mnohých nás porozhadzovali. Len toľko vám ku včeckému povím. Velmi, veľmi škoda, že to nerobili tak ako nás agitovali. Mali presídliť všetkých na jedno miesto, alebo nič, né len pár rodín. Tak nás porostrúsať po celom juhu! A ešte aj rodiny porostrúsať!" /Svätý Peter/

"Nebolo to dobre takto. Tak nás roztrátili po celej slovenskej /Slovensku/. Tak sme si aj my nepriateľov robili. Cítilli sa jedni aj druhí tak. Len ten čas to zahojil, trocha sa to vyrovnalo". /Hurbanovo - Bohatá/

"A potom do jednej dediny na slovenskej dali aj z hora Maďarska aj z dola. Ved' tí ľudia všade žili ináč, aj ináč hospodárili. V Zadunajsku bola celkom iná úroveň života ako na tej Dolnej zemi. Na tých taňách žili ľudia izolovane, Museli si veru ťažko zvykať". /Dvory nad Žitavou/

Rozhodnutie k presídľovaniu do veľkej miery ovplyvnili i "traumatizujúce" okolnosti vysťahovania nemeckého obyvateľstva z Maďarska, ktorého boli bezprostrednými svedkami, nakoľko mnohé obce osídlené Slovákmi susedili s nemeckými obcami. Na rozdiel od nemeckého obyvateľstva, ktoré malo možnosť odísť len s vecami osobnej potreby / o váhe 50 kg/, bolo slovenským presídlencom vopred zaručené previesť zariadenie príbytkov, kompletný hospodársky inventár, domáce zvieratá.

"Viete hrozné to bolo, jak to robili s Nemcami. Prišli nočnou hodinou, zbalili ich a zobrali do nemeckej. A keď nám ponúkali presťahovať sa, veru sme veľmi nerozmýšľali. A otec náš hovoril, keď sme Slováci a keď máme ísť tak radšej ideme so všetkým, ako potom nedajbože s 50-timi kilami. Lebo to teďi, strašili, všelijako to bolo. Aj galamútili!" /Nesvady/

Možnosť previezť celý hospodársky inventár, zariadenie, dobytok, hydinu, bola skutočnosťou, ktorá poskytovala nádej kontinuálne pokračovať v rovnakom zdroji obživy - roľníctve, ako aj s tým spojeným spôsobom života. Pravda, po príchode do nových sídel boli však konfrontovaní s prvými ťažkosťami spojenými s adaptáciou na nové podmienky.

"Bola to veľká zmena to presídlenie. Añi sme nemysleli. Tam v Orosláne /Oroszlány/, potom čo zjednotili pôdu - ten tagošítáš - sme mali polia na troch miestách, ale tu keď sme prišli sme dostali dom a zeme boli na 14 miestách. To bolo ťažké, neboli sme zvyknutí. Tu sme sa zložili, zorali, zasáli a zas hybaj tam, zase tam, všeccko náradí vykladať na voz a zase na novú zem. Tak sme sa jak takí cigáni handrkovali. Aj pre ten dobytok to bolo zlé. Len takú malú šopku sme s domom dostali, kde sme mali dva kone a jednu kravu vpichnutú. Museli sme stavať maštal novú". /Dvory nad Žitavou/

Za krátko však proces adaptácie v hospodárskej oblasti narušila socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva, ktorá v nami sledovaných obciach prebehla začiatkom 50-tych rokov, teda bezprostredne po presídlení.

"Neboli to dobré podménky. A potom po dvoch rokoch lopoty všeccko daj do družstva. A teraz chcú aby sme zase hospodárili, ako?" /Svätý Peter/

V prvej etape združstevňovania podľašli najskôr presídlení vlastníci menšiu výmeru pôdy, čo s nevôľou hodnotili odporcovia kolektivizácie tak z radov pôvodného obyvateľstva, ako aj ostatných, spravidla majetnejších roľníkov. Pri výskume sme sa stretli často s

argumentáciou pre vstup do družstva, ktorá sa opierala o nedostatočné skúsenosti s hospodárením najmä z radov menej majetných, bezzemkov, ako aj kovorolníkov.

"Víte té naše skúsenosti s hospodárením. My sme dostali väcerí väcej pódy ako sme zanechali tam, v maďarskej. Neboli sme na to teda vystrojení. A ešte aj to, že Oroslány, ale aj iné dediny pôvodne roľnícke, už dávno také neboli. V tridsat sedmém založili hutu pri Orosláne. A vtedy ta hudoba do baní a ostatní, čo mali málo pódy furmančili. Tedy vždicki musel človek pri póde robit aby sa uživil. Né tak ako tí čo boli z Čaby, čo bolo roľníci vždy, tím sa ľahšie prispôbovalo tu v novej zemi". /Dvory nad Žitavou/

Dôležitým momentom pri vstupe do družstiev bol aj absentujúci vzťah k pridelenej pôde. Sami presídlenci to charakterizovali takto:

"Nemame k tej póde taký vzťah ako k d'edovizně, teda našich starých a praotcov". /Bešeňov/

"Aj ten, kto tú pódu tam mal a tu ju tiež dostal, už nemal ten vzťah k té póde, lebo to že ju mal a vjéte to nestačilo. A tá vlastná, rodičovská póda, a aj rodičovský dom ostal tam v maďarskej. To vtedy bolelo, keď sme odešli sem. Takže to nebolelo tú pódu čo nám dali nehát a dať do štátu". /Dvory nad Žitavou/

"Skutočne družstvá založili - aj u nás v Petri /Svätý Peter/ - na devad'esát percent presídlenci a tunajšá hudoba. Aj té kontingenty to spravili, ako sme ich móhli splniť, keď sme si ešte ani nenavykli ako s tú pódu zaobchádzať. Aj kolonisti- tí čo prišli po druhej vojne - aj tí skoro vstúpili do družstva, tí tiež nemali celé srdce za pridelenú pódu".

Odlíšná situácia sociálneho rozvrstvenia presídlencov bola u tých skupín, ktorí boli osídlení v Komárne, alebo na hospodárstvach v jeho blízkosti. Spravidla to boli roľníci prichádzajúci s poľnohospodársky prosperujúcich oblastí Maďarska /napr. z Békešskej Čaby, Mezöberény-u/, ktorí vlastnili väčšiu rozlohu pódy. Svedčia o tom aj výpovede evanjelického farára pôsobiaceho od roku 1947 /teda od príchodu prvých skupín presídlencov do tejto oblasti/ až do súčasného obdobia v obci Svätý Peter:

"Aj do Komárna prišli slovenskí presídlenci, tam ich hodne prišlo čo boli bohatší aj väčší gazdovia. Tí čo mali sálaše a aj domy na Čabe. A tí potom dostali aj väčší majetok v Komárne a okolí. Keď sa otvoril v Komárne cirkevný zbor evanjelický tam sa to ukázalo. Tam bola viac ako polovica "majících", ako oni sami hovorili o tých čo boli majetnejší".

Avšak i napriek týmto skutočnostiam kolektívizácie poľnohospodárstva napokon zasiahla všetky vrstvy obyvateľstva sledovaných obcí, bez rozdielu na etnickú, alebo sociálnu príslušnosť. Popri kritických postojoch voči presídlencom v súvislosti s procesom kolektívizácie poľnohospodárstva, sme pri výskume zaznamenali aj názory svedčiace o pozitívnom postoji voči nim. Vyjadrovali predovšetkým uznanie ich pracovitosti a vytrvalosti, ďalej znalosti pri pestovaní niektorých poľnohospodárskych plodín, ktoré uplatňovali aj pri hospodárení v družstve.

"Od nás sa poďučili určite v pestovaní dyní, lebo naši roľníci boli znamenití "dyniari", aj zeleninári skoro ako Bulhari. Ukázalo sa to potom aj v JRD, nám zverili dyniarstvo, lebo sme vedeli dopestovať 18-20 kilové dyne, teda melóny tie červené. Prečo už dnes to nevedia? Nevie. Tunajší domáci gazdovia boli znalejší skôr na pestovanie obilnín a vo vinohradníctve". /Svätý Peter/

"Například robotu s kukuricou, len sa tak dívali keď sme prišli akú máme krásnu. Tak sme im poradili, aby siali na väčšie vzdialenosti ako my, na 80-siat centimetrov. Tak potom mali krajšiu úrodu, né takú "čalamádu". Aj nám to povedali veľakrát, že si nás ctíli, že aj my vieme hospodáriť a v něčom aj lepší". /Dvory nad Žitavou/

Na druhej strane si presídlenci osvojovali od "domácich" roľníkov niektoré pracovné postupy pri hospodárení, ako aj skúsenosti s pestovaním plodín, ktoré v Maďarsku nepoznali, alebo len v menšom rozsahu. Týkalo sa to menovite vinohradníctva, ktoré malo na okolí Hurbanova dlhodobú tradíciu. Pestované sorty hrozna boli známe aj vo vzdialenejších

oblastiach Slovenska /napr. Svätopeterský rizling/. Už v prvých rokoch po presídlení sa kontakty v oblasti hospodárenia nezužovali len na výmenu skúseností, ale prejavovali sa i vo vzájomnej pomoci pri niektorých prácach.

"Pri stavbe nového domu nám veru pomáhali, ved' tak sme vraveli, že nemôžeme žiť tak, že sa nebudeme všímať. Potom sme išli aj my, keď bolo treba. Pri poľnohospodárstve to bolo tiež tak, vypomáhali sme si so záprahom - hlavne tí menej hrubší gazdovjá, teda ma s Maďari - pri zväžaní úrody, pri mláťačke tiež bolo treba veru pomoci". /Hurbanovo - Bohatá/

Aj s odstupom viac než štyroch desaťročí zostali v povedomí obyvateľov zafixované aj ďalšie prejavy každodennej kultúry presídlencov, ktoré pôvodné obyvateľstvo vnímalo ako osobitý prejav dovedy v jednotlivých obciach neznámy. K takýmto patrilo napríklad stravovací repertoár, príprava niektorých pokrmov, ako aj spôsoby konzervovania potravín /napr. sudovej kyslej kapusty/. Mnohé z týchto prvkov tradičnej stravy sa stali bežnými v stravovaní sledovaných obcí.

"Poviem vám, tá chutná "čabianka", tá klobása to repatrianti prieniesli. Dali nám chutnať, a tie tradície prípravy klobás sme potom prevzali aj my, čo tu dávnejšie žijeme. Aj chlieb vedeli akosi chutnejšie pripraviť. Piekli ho z vlastného kvásku. Bochníky boli vysoké, okrúhle a vážili aj 5 kíl. Z bielej múky, vynikajúcej chuti a neplesneli ani na desiaty deň". /obyvateľ maďarskej národnosti Svätý Peter/

Uvedené príklady svedčia o skutočnosti, že oblasť hospodárenia vytvárala predpoklady - najmä v počiatočnom období - pre integráciu presídlencov do nového prostredia. Pravda, tento proces sprevádzali aj viaceré ťažkosti, ktoré sa prejavovali v rôznej intenzite a často boli spôsobené vonkajšími okolnosťami, stojacimi mimo daného spoločenstva.

K takýmto podnetom patrila aj skutočnosť, že príchod slovenských presídlencov mal posilniť v oblasti južného Slovenska počet obyvateľstva slovenskej etnickej príslušnosti /deklarované vo "filozofii" presídľovania/. Realitou bol však opak. Skupiny repatriovaného obyvateľstva sa ocitli v postavení menšiny.

"Víte, my sme sa cítili ako také presadenčeka, jak takí stromček presadený a štyridsať rokov sme túžili, aby sa to, že sme prišli ujalo, popolávalo, to že sme Slováci, že tak cítíme. Ale kto sa na nás pozeral ako sme sa psychicky cítili, keď nás sem dali 48 rodín medzi 400 číslovú dedinu maďarskú. Tak sme sa aj museli v niečom prispôsobiť, ako sme mali žiť?" /Hurbanovo - Bohatá/

Presídlením slovenských repatriantov na Slovensko sa zmenila i situácia v etnickom zložení slovenských enkláv v Maďarsku. Odchod skupín repatriantov značne oslabil relatívne homogénne celky Slovákov. Výskumy ukázali, že táto skutočnosť urýchlila už dávnejšie prejavujúcu sa asimiláciu, nakoľko lokality, odkiaľ odchádzali repatrianti boli dosídlené vyst'ahovaným maďarským obyvateľstvom zo Slovenska.⁴ O tejto skutočnosti vypovedajú i informácie našich respondentov, ktorí urdžovali kontakty s príbuznými žijúcimi v Maďarsku.

"A tam, kde sme boli u našich na návšteve /Békešská Čaba/, tak nám povedali. Až moj brat budeš mi písať, tak nie slovensky, ale maďarsky. To mi povedala sestra, ktorá keď sme odišli na slovenskú /na Slovensko/ ešte hovorila dobre slovensky. Viete, tak ma to zasiahlo, že si veru píšeme málo, skoro nič. A tak od vtedy sa vlastne ani nerodinuje". /Svätý Peter/

Postavenie presídlencov v sledovaných obciach - ako menšiny - sa odzrkadľovalo aj v otázke jazyka, používaného vo vzájomnej komunikácii. Najmä v počiatočnom období, po presídlení, sa komunikácia redukovala výlučne na maďarský jazyk. Pozitívnym momentom v tomto období bola bilingválnosť presídlencov, ktorí až na výnimky bežne ovládali maďarský jazyk, osvojený v školách. Napriek tomu, že domáce obyvateľstvo dvojjazyčnosť presídlencov oceňovala, ba niektorí neznalosť slovenčiny pociťovali za svoj nedostatok.

"Ja sama viem, ako je to , dlho som nevedela slovensky, bolo to tak akoby som bola stratená. Teraz len lámam tú slovenčinu, ale viem sa dohovoriť" - Nesvady/, znalosť slovenského jazyka /spojená niekedy i s neochotou si ho osvojiť/ sa v prvých rokoch, nie v

dostatočnej miere, bežne vo vzájomnej komunikácii neprejavovala. Zvlášť citlivo túto neprispôsobivosť pociťovalo slovenské obyvateľstvo napr. pri rozlúčke so zosnulými, keď pri cirkevnom pohrebe sa rozlúčka s mrtvým vykonávala len v maďarskom jazyku. Paradoxne popritom vyznieva fakt, že pri občianskom pohrebe sa pravidelnejšie a častejšie odbavovali obrady dvojjazyčne.

Táto skutočnosť spôsobovala aj situácie napätia, nakoľko slovenskí prisídlenci prirodzene očakávali väčšiu ústretovosť a prispôsobivosť zo strany majoritného obyvateľstva maďarskej etnickej príslušnosti.

"Lebo viete, nemali nás sem volat, lebo tu sme sa potom necítili ako na Slovensku. Často potom rozmýšľáme prečo sme prišli? Alebo nás nemali sem dat, mali nás dat ozaj na Slovensko, nie sem!" /Dvory nad Žitavou/

"Preto našich ťahalo aj preč, išli do Zámkov, Bystrice, ďalej odďáľto. A ešte jedno, tí kolonisti, čo žijú okreme, medzi sebou Slováckmi /Šrobárová, Nová Trstená/ nám vyhadzujú, že hovoríme aj maďarsky. Ako máme ináč, len sa prispôsobit". /Hurbanovo - Bohatá/

Tieto a podobné argumentácie nestratili na aktuálnosti ani v súčasnom období. K určitým zmenám v osvojovaní si slovenského jazyka zo strany obyvateľov maďarskej etnickej príslušnosti dochádzalo postupne v dôsledku prirodzenej i nutnej potreby komunikácie. Prispela k tomu pracovná mobilita a migrácia za prácou /najmä po založení roľníckych družstiev a budovaní priemyselných podnikov na okolí/, ďalej oblasť vzdelávania a školskej dochádzky /najmä pokiaľ sa týkalo vyššieho stupňa vzdelania - odborné a učňovské školy, vysoké školy/. V neposlednej miere veľký podiel na zvyšovaní bilingválnosti pôvodne len maďarsky hovoriaceho obyvateľstva malo i uzatváranie etnicky zmiešaných manželstiev a výchova detí v takýchto rodinách. V tejto súvislosti priniesli naše výskumy aj poznatky, ktoré signalizujú, že otázka odlišnej etnickej príslušnosti partnerov narážala na menšie prekážky než príslušnosť konfesijná, alebo dokonca sociálna. Pravda, v niektorých prípadoch sa endogamia etnická spájala s konfesijnou. V tomto ohľade sa najuzatvorenejšie voči zmiešaným manželstvám prejavovali komunity kalvínov /prevažne obyvateľstvo maďarskej etnickej príslušnosti/ a baptistov/ /Slováci predstavujú vyššie percento veriacich/. Sociálna odlišnosť bola bariérou častejšie v minulosti, prejavovala sa najmä medzi bývalými "gazdovskými" a "bíreškými" rodinami.⁵

Zaujímavým prejavom v otázke etnickej identifikácie, ktorý sme pri výskume zaznamenali najmä u príslušníkov strednej a mladšej generácie je deklarovanie tzv. dvojitého etnického povedomia alebo dvojitej identity, v etnologickej literatúre známeho ako "Doppelidentität", "double binde".⁶ Uvedenú skutočnosť si na základe výskumu v jednotlivých rodinách sledovaných obcí vysvetľujeme existenciou etnicky zmiešaných manželstiev, v ktorých sa i výchova detí uskutočňovala paralelne dvojjazyčne /maďarsky i slovensky/. V tomto ohľade zohrávala úlohu i opatera detí zo strany starých rodičov. Pravda, i v prípadoch existencie "dvojitého etnického povedomia" sme zaznamenali príklon signalizujúci preferenciu buď k slovenskej alebo k maďarskej etnickej príslušnosti. Presnejšie osvetlenie týchto otázok si však vyžaduje detailnejší výskum, nakoľko: "zjavne je identita individua podmienená dvoma závažnými faktormi: predvídané očakávanie iných a vlastná odpoveď individua".⁷

Predsa však moment etnickej identifikácie, ktorý je prirodzeným prejavom jednotlivca, zohrával určitú úlohu v procese integrácie skupín slovenských repatriantov v "novom domove". Najmä, ak ich rozhodnutie k presídleniu motivoval návrat na územie "materského národa". Na základe našich výskumov usudzujeme, že nielen moment presídlenia do etnicky odlišného prostredia, ktorý si pri rozhodovaní dostatočne neuvedomovali, ale i pocit postavenia menšiny vyvolával u repatriantov pocit spolupatričnosti. Integrujúcim momentom sa ukázala konfesijná príslušnosť, a to napriek odlišnosti nárečia, ktoré si uchovali nielen v rodinnom prostredí, ale i prostredníctvom náboženskej výchovy /najmä u veriacich evanjelicko-augsburského vierovyznania a baptistov/. Podľa výpovedí respondentov cirkevné

komunity poskytovali presídlencom /hlavne v prvých rokoch po repatriácii/ z ich hľadiska najadekvátnejšie zázemie manifestovať aj etnickú príslušnosť k Slovákom. Táto skutočnosť sa javí o to paradoxnejšia, že v rokoch bezprostredne po presídlení nastalo obdobie silnej ateizácie celej spoločnosti. K aktivitám týchto cirkevných komunít sa často hlásili i členovia komunistickej strany - pravda nie ako aktívny veriaci - alebo aspoň členovia ich rodín. O význame cirkevných komunít v živote jednotlivých skupín presídlencov svedčí i skutočnosť, že v mnohých obciach /Svätý Peter, Nesvady, Bešeňov/ stavali veriaci kostoly a modlitebne bezprostredne po presídlení, a to z vlastných prostriedkov a prácou na ich budovaní. Spontánna aktivita a zoskupovanie sa v cirkevných komunitách /najmä ev.-augsburskej cirkvi a baptistov/ súvisela vo veľkej miere i s bohoslužobným jazykom, v ktorom boli písane i modlitebné knihy a spevníky /Tranoscius Funebrál/. Vlastníctvo liturgickej literatúry v jednotlivých rodinách presídlencov nesúviselo len s religiozitou ale i s prejavom etnickej príslušnosti.

"Naša bohoslužobná reč udržala naše povedomie slovenské. A ešte to, že nemáme len nedel'né zhromaždenie, aj poobede, potom je nácvik spevu a hudby. Napríklad za totalitu nás uznávalo aj vedenie obce, že kultúru udržiavame viac ako hocjaká svetská organizácia. To bol oficiálny názor predsedu a tajomníka obce. Pozývali nás dávnejšie na 1. mája lebo sme mali od roku 1947 dychovku, okrem toho aj spevokol a tamburáš. Takže oni /vedenie obce/ to všetko brali ako kultúru. A veľmi sa to páčilo, lebo ani jedna organizácia ani Matica to za celé roky nedokázala. A vždy bola mládež zamestnaná. A my sme cítili, že nám Pán Boh pomôže. Vidíte a tak sme sa aj ako Slováci udržali, nielen ako veriaci!" /Nesvady - predstaviteľ komunity Baptistov/

Odlíšna situácia bola medzi repatriantami veriacimi rímsko-katolíkmami, ktorých bolo oveľa menej. Títo navštevovali bohoslužby v maďarskom jazyku, nakoľko farnosti nemali pridelených duchovných. *"Lebo víte, zle narobila aj sama cirkev katolícka, ktorá nepožadovala slovensky hovoriacich farárov"* /Hurbanovo - Bohatá/. Situácia sa riešila slovenskou kázňou pri tzv. malej omši. V súčasnosti sa koná výuka rím.-katolíckeho náboženstva v niektorých školách sledovaných obcí dvakrát do týždňa v slovenskom jazyku /Nesvady/. Význam liturgického jazyka vo vzťahu k udržaniu etnického povedomia dokumentuje aj názor respondentky z Dvorov nad Žitavou:

"Takže nás vlastne náboženstvo, viera zachovala, Slovákmami aby sme ostali lebo keď my zme neni evanjelici a zme dajme tomu katolíci, tak určite by zme sa na tú, alebo inú stranu pomýšali. /myslela tým na Maďarov a Nemcov žijúcich v susedstve slovenských obcí ešte v Maďarsku/ Tá viera bola veru silná!"

Pri príležitosti osvetových alebo kultúrnych podujatí, poriadanych cirkevnými komunitami evanjelikov a baptistov, sa vytváral priestor aj pre vzájomnú komunikáciu, najmä v tých prípadoch, kde tieto podujatia navštevovali presídlenci z obcí v ktorých neboli bohoslužobné budovy, resp. farnosti. /Např. zo Svätého Petra a osady Bohatej pri Hurbanove chodili baptisti na zhromaždenie do Nesvadov/. Pravda, spoločensko-politická situácia posledných desaťročí intenzívnejšiemu pôsobeniu cirkevných komunít nežičila a vytváranie adekvátnych podmienok pre ich existenciu a pôsobenie preto záviselo zväčša od autority a osobnosti duchovných, ako aj od dĺžky ich pobytu v jednej obci. Celkom odlišnú intenzitu a podmienky malo združovanie presídlencov na báze spolkov. Súviselo to s viacerými okolnosťami. V prvom rade to bolo profesijné zameranie presídlencov, z ktorých väčšina bola orientovaná na poľnohospodárstvo, ostatní pracovali v odvetviach, ktoré neposkytovali predpoklady pre určitú formu združovania na báze spoločných záujmov. Aj vzhľadom na malý počet rodín presídlencov osídlených v jednotlivých obciach a navyše pochádzajúcich z rozličných oblastí Maďarska, absentovali aj niektoré tradičné spolky a združenia napríklad na báze remeselnej, výrobnnej alebo prípadne i kultúrnej. Výnimkou boli ojedinelé spevokoly a príležitostné

ochotnícke divadelné predstavenia, ktoré však usporiadali vystúpenia len príležitostne a v prvých rokoch po presídlení /napr. Dvory nad Žitavou, Svätý Peter/.

Zásadnejší vplyv sa neprejavil ani v existencii Matice slovenskej, ktorej organizácie, resp. odbočky boli v sledovaných obciach oficiálne konštituované. Ich činnosť bola zo strany presídlencov hodnotená ako nedostatočná, resp. neposkytujúca adekvátne priestor pre kultúru a osvetovú činnosť. Táto skutočnosť vyplývala i na zníženie autority kultúry Slovákov v rámci lokálnej kultúry sledovaných obcí.⁸ Svedčia o tom i výskumy špeciálne zamerané na tento okruh problémov. Sústredenejšia pozornosť sa venovala azda len budovaniu knižníc zo slovenskou literatúrou. Príčiny tohto stavu súviseli aj s obdobím 50-tych rokov, keď pod vplyvom idey tzv. buržoázneho nacionalizmu bola činnosť týchto organizácií silne paralyzovaná, a to nielen čo do intenzity ich pôsobenia ale i po stránke dotácií zo strany oficiálnych orgánov. S určitou nostalgiou vnímali sociéty presídlencov činnosť Čemadoku, ktorá bola oveľa aktívnejšia pri vytváraní podmienok kultúrnej a osvetovej činnosti.

Akcie združujúce repatriantov zo strany iných formálnych združení sa uskutočňovali väčšinou pri príležitosti novovytvorených úzov, ktoré boli organizované skôr na úrovni politickej /Zväz mládeže, Zväz žien/. K týmto patrili také príležitosti ako Medzinárodný deň žien, Deň detí, dožinkové slávnosti a pod., ktoré neposkytovali priestor pre identifikáciu s vlastnou kultúrou, ale boli skôr manifestovaním oficiálnej politickej prestíže. Určitú výnimku tvorili generačné združenia, konkrétne kluby dôchodcov, ktoré navštevovala najstaršia generácia.

Napriek parciálnym výsledkom štúdia procesu adaptácie presídlencov z Maďarska v novom prostredí predstavujú predložené analýzy výskumov dôležitý prameň k poznaniu etnokultúrnych procesov na Slovensku v posledných štyroch desaťročiach 20. storočia. Analýza v teréne zaznamenaných názorov ukázala na dosah migrácií obyvateľstva nielen v kontexte vývinu kultúry, ale aj na citlivosť rozhodnutí v širšom meradle, predovšetkým sociálnom, konfesionálnom, ktoré majú spätnú väzbu nielen na skupiny obyvateľstva, ale najmä na jedinca. V tomto zmysle vidíme prínos nielen pre etnologické bádanie, ale aj pre spoločenskú prax, ktorá nie veľmi často siaha za našimi výsledkami.

Poznámky

1 *Slováci vo svete. I. Ján Siracký a kolektív. Bratislava 1980.*

2 *V okrese Nové Zámky lokality - Dvory nad Žitavou, Bešeňov; v okrese Komárno - Svätý Peter, Nesvady, Pribeta, Hurbanovo - Bohatá.*

3 *ONDERČANINOVÁ, A.: Zo súčasného výskumu znakov etnickej identifikácie obyvateľov slovenskej obce Santov /Pilisszántó/ v Maďarsku. Slovenský národopis, 4,38,1990, s.547.*

4 *GYIVICSÁN, A.: Etnicko-kultúrne zmeny. In: Národopis Slovákov v Maďarsku, 1984, s.293-321.*

5 *K zhodným záverom dospeli: JAKUBÍKOVÁ, K.: Etnokultúrne tradície v rodine. In: Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku, Bratislava 1992, s.82; ŠKOVIEROVÁ, Z.: Sociálne skupiny a etnická príslušnosť v Imeli. In: Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku, s.55-64.*

6 *BAUSINGER, H.: Identität. In: Grundzüge der Volkskunde. Darmstadt 1978, s.204 a nasl.; MOSER, J.-TÖSCHER, E.: "Bezeichnet werden wir schon als Jugoslawen. In: Blatten, ein Dorf an der Grenze. Graz 1992, s. 25*

7 *KRAPPMANN, L.: Sociologische Dimensionen der Identität. Stuttgart 1969, s.39*

8 *DROPOVÁ, L.: Umelecké aktivity ako prejav etnokultúrnej identifikácie v etnicky zmiešanej oblasti. In: Etnokultúrny vývoj ..., s. 93.*

Zo sociálnopsychologických výskumov etnického povedomia Slovákov

Elga Marčoková

Tento príspevok sa zaoberá vzťahom obyvateľov dvoch miest k niektorým javom, ktoré v čase výskumu neboli veľmi populárne; väčšina oficiálnych inštitúcií i občanov sa vyhýbala verejnému prezentovaniu svojich názorov na problematiku etnického sebauvedomovania, ako aj vyjadreniu vlastného pociťovania a prežívania etnickej príslušnosti.

Základná faktografia, ktorou sa budem v ďalšej analýze zaoberať, pochádza z výskumu realizovaného v mesiacoch máj - november 1989. Z osobných dôvodov sa k materiálu vraciam po dlhšej dobe, preto považujem za dôležité zmieniť sa o niektorých skutočnostiach.

Mojím pôvodným zámerom bolo uskutočniť výskum v dvoch fázach. V 1. predvýskumnej fáze malo ísť o sledovanie postojov k skúmanej problematike. Zvolenou metódou bola anketa, cieľom ktorej bolo napomôcť špecifikovať detailnejšie výskumný zámer, ozrejmiť sledované výskumné charakteristiky, poskytnúť základný materiál pre konštrukciu presnejšej metodiky - škály, ako i rozlíšiť komponenty, ktoré sa rôznou mierou podieľajú na celkovej úrovni etnickej identifikácie. Tento zámer som v obmedzenej miere uskutočnila. 2. etapa mala byť vlastným výskumom s využitím presnejších metód, ktoré by umožnili sledovať mieru etnickej identifikácie s použitím štatistického spracovania výsledkov. Tento materiál by bol doplnený ďalším materiálom získaným metódou štandardizovaného rozhovoru priamo v teréne. Komentáre mali byť základom pre hlbšiu analýzu postojov k danej problematike. Druhá fáza výskumu je zatiaľ predom mnou.

Pri formulovaní hypotéz som vychádzala z týchto základných postulátov. Hodnotiace postoje ako trvalá charakteristika jedincov sa formujú pod vplyvom vonkajších a vnútorných podmienok. Etnické postoje sa v tejto súvislosti formujú u rôznych skupín rôzne, pričom protichodné postoje sa prejavujú nielen medzi skupinami, ale i v rámci jednotlivých skupín v závislosti od rôznych faktorov. Miera prežívania etnickej príslušnosti je u rôznych jedincov rôzna a prejavuje sa rôznou intenzitou na poznatkovej, emocionálnej aj činnostnej úrovni. Proces formovania etnického sebauvedomenia je procesom celoživotným. Začiatky jeho formovania sa kladú v období mladšieho školského veku (6-10 rokov). Predpokladá sa, že v základných charakteristikách sa etnické sebauvedomenie formuje do obdobia adolescencie, ale ani potom nezostáva statické. Diferencovanosť odpovedí možno teda predpokladať:

1. medzi generácie rôznymi skupinami
2. medzi vzdelanostne rôznymi skupinami
3. medzi skupinami, líšiacimi sa regionálnym pôvodom .

Vzhľadom na to, že súčasná sociálna psychológia (a etnopsychológia zvlášť) disponuje len veľmi slabým arzenálom všeobecnejšie použiteľných štandardizovaných metód, použila som v predvýskume dotazník vlastnej konštrukcie.

Dotazník pozostával z uzatvorených otázok umožňujúcich vybrať odpoveď áno, nie, neviem. Pri niektorých otázkach v prípade kladnej odpovede mal respondent možnosť vyjadriť sa voľne, konkrétnejšie k danej otázke. Dotazník bol administrovaný anonymne, preto obsahoval podrobnú inštrukciu, aby ho mohli respondenti vyplniť samostatne. Vzhľadom na to, že ide o veľmi citlivú oblasť (v čase výskumu bol tento fakt ešte výraznejší),

využívala som pri distribúcii dotazníkov osobné kontakty. V záhlaví dotazníka som zdôraznila informáciu o tom, k čomu dotazník slúži, prečo je potrebné odpovedať na každú otázku, a že každá odpoveď je správna. Je predovšetkým dôležité, aby bola pravdivá. Zaujímavá je skutočnosť, že napriek zaručovanej anonymite dotazníka, niektorí respondenti vzhľadom na pomerne veľký počet otázok sledujúcich socio-demografické charakteristiky pripisovali priamo na dotazník poznámky, že túto časť vyplňujú len veľmi neradi, prípadne vyjadrili pochybnosť o jeho skutočnej anonymite. ("...tak toto je tá anonymita?"). Potvrďuje to fakt, že skutočne ide o problematiku veľmi citlivú a v danej dobe priam tabuizovanú. Dotazník pozostával z dvoch častí. V prvej som sa zamerala na zachytenie niektorých etnických a socio-demografických charakteristík ako nezávislých premenných, ktoré by mohli indikovať rozdiely v jednotlivých kategóriách respondentov. Sledovala som tieto charakteristiky: vek, bydlisko, vzdelanie, dlhšie pobyty mimo domova, materinská reč matky, otca, manželského partnera, pôvodné bydlisko partnera. Druhá časť dotazníka bola zameraná na sledovanie postojov k danej problematike. Kľúčovým problémom pri konštrukcii dotazníka sa ukázal výber tematických okruhov a výber jednotlivých položiek významných pre danú problematiku. Na posúdenie dotazníka som využila rating piatich posudzovateľov. Pri voľbe konkrétnych otázok som sa snažila vychádzať zo všeobecne platných predstáv a názorov.

V tomto príspevku predkladám analýzu tej časti dotazníka, ktorá sa zaoberá zisťovaním názorov respondentov na históriu, dejinné udalosti a osobnosti, ktoré podľa nich zohrali významnú úlohu v živote slovenskej spoločnosti. Jednotlivé otázky sledovali, ktoré historické obdobia rezonujú vo vedomí ľudí ako významné (v zmysle "slávne, ťažké"), ktoré osobnosti, dejatelia majú miesto v ich vedomí ako dôležité. Ďalšia časť dotazníka obsahovala otázky, cieľom ktorých bolo priblíženie globálneho pohľadu respondentov na problematiku etnickej identifikácie (kladný, záporný postoj, inertnosť), ich náhľady na jej aktuálnosť a dôležitosť pre súčasnú dobu. Posledné otázky sa týkali priamo postojov ľudí k zmyslu a významu poznávania názorov ľudí na otázky národného povedomia a národnej hrdosti.

Výskumná vzorka

Výber výskumnej vzorky som podriadila samotnému zámeru výskumu. Vychádzala som z predpokladu, že etnické sebauvedomenie sa v zásadných charakteristikách formuje zhruba od obdobia mladšieho školského veku. Vyplnenie takéhoto typu dotazníka však predpokladá určitý stupeň intelektuálnej vyspelosti, preto som si za dolnú vekovú hranicu zvolila vek 14 rokov, čo zodpovedá v našich súčasných podmienkach zhruba 1. ročníku strednej školy. Horná veková hranica bola neobmedzená. Vzhľadom na to, že moja vtedajšia osobná situácia mi nedovoľovala lepšie a dôkladnejšie ustrážiť distribúciu i návratnosť dotazníkov, táto "zvolená" a vyhodnocovaná výskumná vzorka je v podstate výsledkom možností, ktoré som vtedy mala.

Samozrejme v žiadnom prípade nejde o reprezentatívnu vzorku. Ide o skupinu respondentov, ktorých možno z porovnávacieho hľadiska pracovne rozdeliť na skupinu:

1. študujúcich - mladí respondenti vo veku 14 - 19 rokov - študenti stredných škôl
2. pracujúcich - respondenti zapojení do pracovného procesu a ľudia v penzijnom veku - vo veku 25 - 75 rokov

Zároveň som mohla skupinu študentov rozdeliť na dve podskupiny z hľadiska bydliska. Jedna podskupina pochádzala z Bratislavy a okolia, druhá z Trenčína a okolia. Preto som sa pokúsila sledovať niektoré tendencie k odlišnosti i v týchto dvoch podskupinách.

Uvedomujem si, že údaje zo súboru s malým počtom respondentov majú len malú výpovednú hodnotu, môžu však naznačovať určité tendencie a umožňujú predikcie pre ďalšie detailnejšie skúmanie.

Pre potreby tejto analýzy uvádzam niektoré údaje o respondentoch. Distribuovaných bolo okolo 400 dotazníkov, do konca novembra 1989 sa ich vrátilo 152. Časť z nich bola vyplnená veľmi neúplne, preto som ich z ďalšej analýzy vypustila. Údaje pochádzajú z faktografie 140 vyplnených dotazníkov.

Respondenti takmer všetci uvádzajú slovenčinu ako svoj materinský jazyk. V jednom prípade je ako materinský jazyk jedného z rodičov uvedená poľština, v jednom prípade bulharčina, v dvoch prípadoch čeština a maďarčina. Jedna respondentka uviedla ako materinský jazyk oboch rodičov i svoj češtinu, ale zvlášť zdôraznila svoju slovenskú národnosť. Samostatná otázka na národnosť pritom chýbala.

Najmladší účastníci ankety mali 14 rokov, najstarší 75. Skupinu "študujúcich" tvoria respondenti vo veku 14 - 19 rokov v počte 63, čo tvorí 45 % z celkového počtu.

Skupinu "pracujúcich" tvoria dospelí respondenti vo veku 25 - 75 rokov v počte 77, čo je 55 % z celkového počtu.

Všetci respondenti zo skupiny študentov boli v čase vyplňania dotazníka študentami strednej školy.

V druhej skupine zo 77 respondentov má: 10 % základné vzdelanie, 26 % stredné, 64 % vysokoškolské vzdelanie.

Z počtu 140 respondentov tvoria ženy 49 %, muži 51 %. V skupine pracujúcich je tento pomer 46 % žien ku 55 % mužov, u študentov 54 % žien ku 45 % mužov. V ďalšej analýze som faktor pohlavia nebrala do úvahy. Tieto údaje uvádzam len ako dôkaz rovnakej ochoty zúčastniť sa výskumu u oboch pohlaví.

Podľa bydliska možno respondentov rozdeliť takto:

Z celkového počtu respondentov 63 % uvádza ako bydlisko Bratislavu, 37 % Západoslovenský kraj. Zo skupiny starších respondentov býva v Bratislave 79 % a ostatní v Západoslovenskom kraji, zo študentov 54 % je z Bratislavy, 46 % z Trenčína a okolia.

Analýza výsledkov

Prvá skupina otázok bola zameraná na bezprostredný vzťah respondentov k dejinám, histórii, na ich náhľady na dôležitosť poznania dejín, významných historických osobností a ich vplyv na formovanie etnického povedomia. I keď forma otázok bola väčšinou uzatvorená a neumožňovala konkretizovať názory voľne, niektorí respondenti pociťovali potrebu vyjadriť sa k problému detailnejšie a do voľného priestoru vpisovali spontánne svoje poznámky.

Pri otázke: **Myslíte si, že Slováci dali svetu významné osobnosti?** mali respondenti možnosť vybrať si zo štyroch variánt odpovedí - málo/primerane/ veľa/neviem.

Reakcia respondentov bola takáto:

29 % z celkového počtu respondentov si myslelo, že takýchto osobností je málo. Tento názor bol v obidvoch skupinách identický, stotožnilo sa s ním 30 % študentov a 29 % pracujúcich.

60 % opýtaných sa priklonilo k náhľadu, že ich bolo primerane. S názorom súhlasilo 56 % študentov a 63 % starších.

Iba 8 % (10 % študentov a 8 % pracujúcich) tvrdilo, že významných Slovákov je veľa.

2 % - výlučne študentov - sa k otázke nevedelo vyjadriť. Názory respondentov na túto otázku boli veľmi podobné, percentuálne rozdiely v jednotlivých skupinách sú malé.

Názory na druhú otázku **Vážia si Slováci podľa Vás vo všeobecnosti dostatočne svojich rodákov?** boli oveľa menej podobné.

Súhlasný postoj (áno, Slováci si vážia svojich významných rodákov) v celkovom vyhodnotení vyslovilo 25 % respondentov. S týmto tvrdením sa identifikovalo 37 % študentov a 16 % pracujúcich.

Výrazne vyššia je disproporcja v nesúhlasnom postoji. Z globálneho hľadiska 56 % opýtaných bolo toho názoru, že Slováci si nevážia dost' svoje významné osobnosti ("*nie sme*

vedení k tomu, aby sme si vážili svojich rodákov..." 39/Ž/VŠ). S týmto názorom súhlasilo až 79 % starších respondentov, ale len 28 % študentov. V stanoviskách neboli rozdiely v podskupinách študentov.

K problému sa nevyjadriilo 19 % opýtaných. U študentov tvorí táto skupina až 35 %, u pracujúcich iba 5 %. Reakcie študentov v oboch skupinách boli obdobné.

Veľmi podobne reagovali respondenti na otázku: **Je dôležité pre ľudí, pre ich národné povedomie, národnú hrdosť, aby poznali dejiny, históriu svojho národa?**

Až 94 % opýtaných bolo presvedčených o nutnosti poznať históriu svojho národa pre formovanie národného povedomia a národnej hrdosti. V tomto stanovisku nie sú rozdiely medzi skupinami. Súhlasilo s ním 92 % študentov a 95 % pracujúcich. Odmietavý názor ("nie je dôležité poznanie histórie") vyslovilo iba 1 % výlučne staršej generácie.

5 % respondentov nemalo názor na tento problém. Opäť je o málo vyššie toto percento u študentov - 8 % v porovnaní so 4 % pracujúcich.

Z výsledkov vyplýva, že ľudia bez ohľadu na vek si jednoznačne uvedomovali silu poznania národnej histórie pre uvedomovanie si svojej etnickej príslušnosti a pre utváranie národného povedomia.

Na predchádzajúcu otázku nadväzuje i ďalšia: **Poznajú Slováci vo všeobecnosti dobre svoje dejiny, históriu?**

Len 13 % opýtaných si myslelo, že Slováci poznajú dobre svoju históriu. S názorom sa stotožnilo 22 % mladých ľudí, ale len 5 % pracujúcich.

73 % z celkového počtu vyjadrilo opačný náhľad - Slováci nepoznajú dostatočne svoje dejiny. Myslelo si to až 91 % starších respondentov a 51 % študentov.

K otázke sa nevyjadriilo 14 % respondentov. Nevyhranený názor je zrejmejší u študentov, z ktorých odpovedať nevedelo 27 %, ale len 4 % pracujúcich.

Podobne reagovali respondenti na osobne zameranú otázku: **Myslíte si, že vy osobne dobre poznáte slovenské dejiny?**

Odpovede respondentov vo všetkých skupinách sú podobné. 23 % opýtaných si myslelo, že osobne dobre poznajú slovenskú históriu. Tvrdilo to o sebe 25 % študentov, ako aj 21 % pracujúcich.

63 % (57 % študentov, 69 % pracujúcich) si uvedomovalo, že z histórie vedia iba málo.

14 % (18 % študentov a 10 % starších) svoje vedomosti posúdiť nevedelo.

Ďalšia otázka znela: **Máme takého rodáka, na ktorého môžeme byť zvlášť pyšní?**

Respondenti uviedli dohromady zoznam 61 mien osobností súčasných i dnes už historických, z najrôznejších oblastí života. V zozname študentov figurovalo 26 mien u pracujúcich 51. Konečný počet vysokohodnotených osobností je teda značný, ale oboje sledované skupiny sa zhodli iba na týchto menách: M.R. Štefánik, Peter Dvorský, Ľudovít Štúr, Aurel Stodola, P.O. Hviezdoslav, Alexander Dubček, Jozef Murgaš a Miloš Mečíř.

Až na Miloša Mečířa takéto bolo aj poradie oceňovaných osobností v celkovom vyhodnotení. Ostatné mená sa vyskytujú len v jednej alebo len v druhej skupine. Už z veľkého počtu mien je zrejme, že aj tie najfrekvencovanejšie mená získali v skutočnosti len malý počet hlasov:

21 % respondentov ocenilo najviac Štefánika, 19 % P. Dvorského, 13 % Štúra, 12 % Stodolu, 11 % Murgaša, 10 % Hviezdoslava, 9 % Dubčeka... Pre zaujímavosť uvádzam i poradie v jednotlivých sledovaných skupinách: pracujúci - Dvorský (13 %), Štefánik (12 %), Murgaš (8 %), Stodola (6 %), Dubček (5 %), Štúr (4 %); študenti - Štúr (13 %), Štefánik (11 %), Baťa (8 %), Stodola (7 %), Hviezdoslav (7 %).

Ďalšie percentuálne zisky jednotlivých osobností sú skutočne len veľmi nízke. Za povšimnutie stojí skutočnosť, že opýtaní prejavili tendenciu k istému lokálpatriotizmu: napr. študenti z Trenčína uvádzali meno maliara Bazovského, ktoré sa úzko spája s ich mestom (miestna galéria nesie jeho meno), skupina respondentov-geológov uvádzala meno D. Štúra.

Respondenti pochádzajúci z Nadlic zasa svojho rodáka D. Karďoša, z Dolnej Stredy mená "svojich" rodákov V. Miháľika a Štefana Majku - objaviteľa Domice. V dotazníkoch študentov sa objavili mená I. Lendla, T. Baťu, ale tiež mená protagonistov nežnej revolúcie, ktorá do výskumu čiastočne zasiahla.

Z globálneho pohľadu na výsledky možno konštatovať, že významných osobností, na ktoré môžu byť ľudia pyšní, je podľa názoru účastníkov tohto výskumu veľa. Opýtaní uvádzali väčšinou len mená "svojich" osobností, ale vyskytli sa i odpovede iného typu: "...je ich veľa, ale známy je len Dubček" (43/M/VŠ), "...v škole nám hovorili len o tých, ktorí nás môžu naplniť pýchou len odtiaľ-potiaľ" (27/M/VŠ). 40 ročný architekt formuloval svoj názor takto: "...nevidím dôvod, prečo by som mal byť pyšný na niekoho len preto, že má zhodou okolností rovnakú národnosť."

Otázka: Koho považujete za slovenského národného hrdinu?

Respondenti ponúkli zoznam národných hrdinov, ktorý obsahoval 16 mien. Okrem konkrétnych mien sa v ňom objavili ako hrdinovia 3 skupiny ľudí (berňolákovci, štúrovci, partizáni), jedna respondentka uviedla "obyčajného človeka", dvaja respondenti (1 dospelý a 1 študent) boli tej mienky, že nemáme nikoho.

Zo 16 mien uvedených v zozname sú iba 4 mená zhodné pre obidve skupiny (uvádzam ich podľa celkového poradia): Jánošík, Štefánik, Dubček, Štúr. U starších respondentov sa objavovali mená ako Hlinka, Tiso, Golián, Bel, avšak okrem Hlinku a Tisa získali iba 1-2 hlasy. Pre študentov sú národnými hrdinami iba Jánošík (67 %), Štefánik (17 %), Dubček (11 %), Štúr (8 %). Ďalšie meno sa v ich skupine nevyskytlo.

Poradie u pracujúcich bolo obdobné, len s inými percentuálnymi ziskami: Jánošík (33 %), Štefánik (24 %), Štúr (10 %), Dubček (8 %), Tiso (7 %), Hlinka (5 %), Clementis (3 %).

Do odpovedí na túto otázku sa opäť premietla skutočnosť, že časť dotazníkov bola vyplňovaná po 17. novembri 1989: "...za nášho národného hrdinu považujem Jánošíka, ako každý Slovák, a toho času sú hrdinami prof. Kusý, H. Ponická, J. Čarnogurský."

Zaujímavo sa vyjadrila 59 ročná VŠ: "...za národného hrdinu považujem obyčajného človeka-roľníka, remeselníka, ktorý v nepriaznivých sociálnych podmienkach dokázal žiť a prežiť, uchovať si vlastnú reč a kultúru, zachovať si morálne hodnoty, tvorivo sa prejavovať."

Otázka: Máme vo svojej histórii také obdobie, ktoré môžeme považovať za slávnú minulosť?

Celkovo 64 % opýtaných bolo presvedčených o existencii takého obdobia slovenskej histórie, ktoré by bolo možné označiť ako slávne. 12 % slávne obdobie odmietlo, 24 % sa nevyjadrilo. Pri porovnávaní odpovedí staršej a mladšej generácie sú zrejmé isté diferencie v zmysle väčšej názorovej vyhranenosti starších respondentov.

Kladne sa vyslovilo 73 % starších, ale iba 52 % mladších respondentov. Odmietavé stanovisko vyjadril približne rovnaký počet študentov (11 %) a pracujúcich (13 %). Výraznejší je rozdiel v nevyhranenom postoji, odpovedať nevedelo 14 % starších, ale až 37 % mladších účastníkov výskumu.

Rozdiel možno pozorovať i v podskupinách študentov. O slávnej minulosti hovorilo 59 % bratislavských a 45 % trenčianskych študentov. V zápornom stanovisku sú si skupiny podobné, ale výraznejší je rozdiel v nevyhranenom postoji. K slávnej minulosti sa nevedelo vyjadriť 29 % mladých Bratislavčanov a 45 % Trenčanov. Možno teda konštatovať jednoznačnejší postoj študentov z Bratislavy, ktorí sa názorovo diferencovali od svojich vrstovníkov.

Zaujímavé výsledky ukazuje analýza voľných odpovedí. Najslávnejším obdobím vo vedomí respondentov je Veľká Morava, ktorú tak označilo 32 % opýtaných. Ak porovnáваме medzi sebou

starších a mladších respondentov, neboli u nich rozdiely, Veľkú Moravu určilo 33 % študentov a 32 % pracujúcich. Výrazný je však rozdiel medzi študentami. Veľkú Moravu označilo za slávnú 54 % Bratislavčanov, ale len 5 % Trenčanov. Rozdiely medzi nimi boli i v ďalších odpovediach. Bratislavskí študenti boli názorovo bližší starším respondentom. Ďalšími najuvádzanejšími obdobiami v celkovom poradí boli: štúrovské obdobie a obdobie SNP (oboje 14 %), národné obrozenie (10 %), Slovenský štát (uvádzali iba starší respondenti - 9 %), rok 1968 (3 %), príchod Cyrila a Metoda (3 %), kategóriu rôzne, kde som zaradila ojedinelé odpovede, tvorí 12 %. Z odpovedí tejto kategórie uvádzam aspoň niektoré:

Pracujúci - obdobie 1. ČSR, bernolákovské obdobie, vyhlásenie federácie, rozmach bankých miest, zápas o uznanie Slovákov.

Študenti - jánošíkovské hnutie, sloboda všeobecne, vznik ČSR, 18. storočie, obdobie Márie Terézie, vznik Matice slovenskej.

Zaujímavá je rôznosť náhľadov na jednotlivé obdobie v podskupinách študentov. Pre lepšiu prehľadnosť uvádzam údaje v tabuľke v percentách.

	TN	BA	Š	P	celkom
1. Veľká Morava	5	54	33	32	32
2. Štúrovci	6	18	12	15	14
3. národné obrozenie	21	8	14	7	10
4. Slovenský štát	-	-	-	14	9
5. Nežná revolúcia	16	4	9	-	3
6. rok 1968	-	-	-	5	3
7. príchod vierozvestcov	-	-	-	5	3
8. rôzne	26	8	16	9	12

Otázka: Existuje v našich dejinách také obdobie, ktoré je možné považovať za zvlášť ťažké pre nás ako národ?

Reakcia na túto otázku bola takmer jednoznačná. 94 % z celkového počtu opýtaných bolo presvedčených, že v našej histórii

existuje obdobie, ktoré je možné považovať za ťažké pre slovenský národ. Absolútne súhlasne reagovali na túto otázku bratislavskí študenti (100 %). Najnevyhranenejšou skupinou boli opäť študenti z Trenčína. 79 % z nich súhlasilo s existenciou ťažkého obdobia, 21 % nevedelo vyjadriť svoje stanovisko. Zo skupiny pracujúcich kladne odpovedalo až 97 %.

Z kategorizácie a vyhodnotenia voľných odpovedí vyplýva, že za najťažšie obdobie v histórii respondenti považovali obdobie maďarizácie (27 %). Ďalšie ťažké obdobie charakterizovali ako život v Rakúsko-Uhorsku (18 %), nasleduje súčasnosť datovaná spravidla od 2. svetovej vojny (18 %), ďalšie je obdobie vojen (13 %), 1. ČSR zdôrazňuje 9 %, rok 1968 (7 %). K obdobiu Slovenského štátu a SNP sa priklonili zhodne 3 % respondentov. Zvyšok tvorili sólové odpovede nezaraditeľné do predchádzajúcich kategórií. Odpovede respondentov v jednotlivých skupinách boli odlišné. Pre lepšiu prehľadnosť ich uvádzam v tabuľke (údaje sú v percentách):

	TN	BA	Š	PRAC	celkom	maďa
rizácia	6	18	13	46	27	
Rakúsko-Uhorsko	28	25	26	32	18	
súčasnosť	-	21	11	31	18	
obdobie vojen	38	10	22	4	13	
1. ČSR	3	5	4	12	9	
rok 1968	19	7	13	4	7	

SNP	3	7	6	2	3
Slovenský štát	3	-	1	4	3

Nasledujúca skupina otázok bola zameraná na sledovanie názorov a priamych postojov k problematike etnickej identifikácie. Skúmala náhľady respondentov na dôležitosť a významnosť uvedomovania si etnickej príslušnosti, na aktuálnosť tohto problému v každodennom vedomí ľudí. Väčšina otázok v tejto časti mala uzatvorenú formu, no respondenti sa v niektorých prípadoch vyjadrovali k otázke spontánne voľnou odpoveďou, pretože im nestačilo iba sa prikloniť k ponúknutým možnostiam.

Otázka: Domnievate sa, že sa niekedy v budúcnosti celkom zotru rozdiely medzi národmi, že národy vlastne zaniknú a zostane len ľudstvo ako také?

Iba 9 % opýtaných sa domnievalo, že rozdiely medzi národmi raz zaniknú, a že zostane len ľudstvo ako také:

"...dúfam..." (28/Ž/VŠ), ďalšia "...je to možné v ďalekej budúcnosti, ale dúfam, že svojráz zostane" (37/Ž/VŠ), "...dúfam, že antagonizmy zmiznú a pestrosť zostane" (30/M/VŠ).

70 % respondentov neverilo v možnosť zániku národov a tento názor prevládalo vo všetkých skupinách. Percentuálne rozdiely medzi nimi boli minimálne, študenti súhlasili v 67 %, pracujúci v 73 %: "...to skôr ľudstvo vyhynie" (31/M/VŠ), "...história to už potvrdila - národ môže vymrieť, splynúť s iným, či už vlastnou chybou alebo z donútenia" (32/Ž/VŠ).

21 % opýtaných nevedelo zaujať stanovisko k tomuto problému. Percento nevyhranených odpovedí bolo mierne vyššie u študentov (25 %) v porovnaní s pracujúcimi (18 %).

Otázka: Môžu byť v dnešnom svete významné a vplyvné i malé národy?

Na túto otázku reagovalo pozitívne 80 % respondentov. Rozdiely v skupinách sú opäť malé (študenti 81 %, pracujúci 79 %). Väčšina si myslela, že v súčasnosti nezáleží veľmi na veľkosti a početnosti národa aby bol vplyvný a významný: "...ak prídu s dobrou vôľou, dobrým nápadom, každý si to všimne" (31/M/VŠ), "...je to možné, ale ťažko. Nutné, potrebné sú veľké osobnosti, veľké celonárodné hnutie" (30/M/VŠ).

9 % opýtaných sa naopak domnievalo, že malosť národa môže byť aj je prekážkou pre jeho významnosť, dôležitosť, vplyv vo svete. Myslelo si to 13 % starších a 3 % mladších respondentov. Z bratislavských študentov nesúhlasil s touto odpoveďou ani jeden. 40 ročný vysokoškolač vyslovil čiastočný nesúhlas, zvolenú odpoveď nie doplnil poznámkou: "...významní a dôležití môžu byť len niektorí predstavitelia", alebo ďalšia formulácia: "...malé národy môžu byť významné, ale nie vplyvné" (58 ročný profesor).

11 % respondentov nevedelo zaujať stanovisko. Opäť je mierne vyššie percento nevyhranených študentov (16 %) než pracujúcich (8 %). Prevažná väčšina opýtaných sa domnievala, že i početne malé národy môžu ovplyvňovať svetové dianie.

Na túto otázku nadväzovala ďalšia, ktorá umožňovala len voľné odpovede: **Čím sa podľa vás môže národ v dnešnom svete najviac presadiť?**

Kvalitatívna analýza voľných odpovedí bola veľmi náročná. Rozmanitosť odpovedí starších respondentov bola vysoká, preto bolo obtiažne usporiadať ich do kategórií. Mladí respondenti, študenti, akoby sa otázky zľakli. Odpovedí na ňu bolo v tejto skupine veľmi málo, z trenčianskych študentov odpovedalo na ňu iba osem, bratislavských trinásť respondentov. Percentuálne údaje platia preto iba orientačne a v podstate iba naznačujú tendencie k určitej početnosti.

Približne 30 % opýtaných si myslelo, že v dnešnom svete sa národy môžu najviac prezentovať vedou, technikou vysokej úrovne, vzdelanosťou; 19 % uviedlo ako najdôležitejší faktor kultúru, kvalitné umelecké diela rôzneho druhu; 11 % sa domnievalo, že na prvom mieste je vyvinuté hospodárstvo a silná ekonomika; 14 % kládlo na prvé miesto vlastnosti jednotlivcov, najmä pracovitnosť a morálne kvality; 7 % uviedlo rozumné politické rozhodnutia, aktívnu

politiku smerom k svetovému spoločenstvu; 4 % zdôraznilo športové víťazstvá a rovnako 4 % národnú uvedomelosť.

Z ďalších faktorov významnosti a vplyvu, ktoré sa v dotazníkoch vyskytovali ojedinele pre zaujímavosť uvádzam: spolupatričnosť, súdržnosť, ekológia, náboženstvo, pozitívni jednotlivci, inteligencia ako vrstva, demokracia, sila meny, tolerancia, surovinová základňa. Spektrum názorov ilustrujú tieto výroky respondentov: "...tým, že si profesionálnou odbornosťou získa veľkých spojencov" (25/M/SŠ), "...tým, že si urobí poriadok doma" (39/M/VŠ), "...vedomosťami, prácou, vôľou, súdržnosťou a kolektívnosťou. Je k tomu nevyhnutné sebaurčenie a sloboda." (35/M/VŠ), "...národ sa presadí ak sa stotožní s pojmom štát. A potom prácou, úspechmi vo vede a technike, kultúrou, riešením problémov životného prostredia." (40/M/VŠ). Úplne odlišne reagovala na otázku 28 ročná SŠ: "...nemyslím, že pre národ ako taký je potrebné sa vo svete presadzovať".

Nasledujúca otázka zahrňovala tri podotázky: **Myslíte si a) že národné povedomie, národná hrdosť sú dôležité a aktuálne i pre súčasné vyspelé národy?**

83 % respondentov považovalo otázku národného povedomia a národnej hrdosti za dôležité a aktuálne i pre súčasné vyspelé národy. Reakcia vo všetkých skupinách bola takmer identická, rozdiely medzi nimi boli minimálne. S názorom sa stotožnilo 81 % študentov a 86 % pracujúcich. Odmietavý názor vyjadrili 3 % respondentov, skupinové rozdiely sú opäť malé (1 % študenti, 4 % pracujúci). K problému sa nevedelo vyjadriť 14 % opýtaných. Takáto odpoveď bola častejšia u mládeže (18 %), pracujúci sa k nej priklonili v 10 %.

K druhej podotázke respondenti zaujali jednoznačnejší postoj:

b) že národné povedomie, národná hrdosť sú dôležitejšie pre malé národy než pre veľké?

Celkovo 46 % opýtaných si myslelo že národné povedomie, národná hrdosť sú dôležitejšie pre malé národy než pre veľké. S týmto názorom súhlasilo 58 % starších respondentov a 32 % študentov. V mladšej generácii sa s ním viac stotožnili študenti z Trenčína (38), než ich rovesníci z Bratislavy (26 %).

Približne rovnaké percento respondentov (42 %) nepokladalo národné povedomie a hrdosť za dôležitejšie pre malé národy. Opäť bol mierny rozdiel medzi generačnými skupinami, pracujúci súhlasili v 35 %, študenti v 49 %. Miera súhlasu bola rovnaká v oboch študentských skupinách. Možno povedať, že medzi generáciami bol opačný názor na túto otázku. Starší respondenti sa domnievali, že národné povedomie, národná hrdosť sú dôležitejšie pre malé národy, než pre veľké, študenti naopak vyjadrili záporné stanovisko.

c) Na podotázku sú národné povedomie, národná hrdosť pre nás rovnako dôležité, ako boli pre ľudí v minulosti? odpovedali respondenti takto:

75 % respondentov z celkového počtu reagovalo kladne - národné povedomie, národná hrdosť sú pre súčasného človeka rovnako dôležité, ako boli pre ľudí v minulosti. S názorom súhlasilo 68 % študentov a 81 % pracujúcich. Odmietavo sa vyjadrilo 11 % opýtaných. V tomto stanovisku sa názory starších a mladších približujú (10 % študenti, 11 % pracujúci). 40 ročný architekt svoju nesúhlasnú odpoveď doplnil poznámkou, želaním "... nemali by byť". Odpovedať nevedelo 14 % účastníkov výskumu. Toto percento bolo opäť vyššie u študentov (21 %).

Otázka: **Myslíte si, že je rozdiel v pociťovaní národného povedomia, národnej hrdosti medzi mladými ľuďmi a staršími generáciami?** umožňovala v prípade súhlasu konkretizovať názor formou voľnej odpovede. Voľne zareagovali všetci účastníci ankety.

Celkovo 68 % respondentov si myslelo, že je rozdiel v pociťovaní národného povedomia a národnej hrdosti medzi mládežou a staršou generáciou. O tejto skutočnosti bolo presvedčených až 84 % pracujúcich, ale iba 48 % mladých ľudí. V študentskej skupine sa s týmto názorom identifikovalo 53 % mladých Bratislavčanov a 43 % Trenčanov.

11 % opýtaných si nemyslelo že mládež a starší ľudia pociťujú národné povedomie a národnú hrdosť rozdielne. K tejto odpovedi sa priklonilo 5 % pracujúcich a 19 % študentov. Medzi študentami neboli rozdiely.

21 % účastníkov ankety nevedelo odpovedať. Toto percento je vyššie opäť v študentskej skupine, nevyjadriilo sa 33 % študentov a 11 % starších ľudí. Ak porovnáваме študentov, väčšia nevyhranenosť bola zrejma u študentov z Trenčína (38 %) než u bratislavských (29 %).

U respondentov jednoznačne prevládal názor, že mladým chýba uvedomelosť, chýba im národná hrdosť. V tomto zmysle sa vyjadrovali i mladí respondenti. Iba jediný raz sa objavil opačný názor, že *"...mladí ľudia sú uvedomejší než my starí"*. Vyslovil ho 74 ročný muž.

Časť respondentov sa obmedzila na holé konštatovanie typu: "mladí ľudia sú bez národnej hrdosti", väčšina názorov sa však snažila hľadať pochopenie a vysvetlenie tejto skutočnosti. Názory účastníkov výskumu boli skutočne zaujímavé a kategorizovať ich by znamenalo prílišné zjednodušenie. Ako ľudia vnímajú a posudzujú tento problém, najlepšie ukážu ich výroky.

"...tí mladší, i ja, sú bez národnej hrdosti" (16/Ž), "...mladí ľudia nemajú národnú hrdosť" (15/M). Tieto dve zdôvodnenia najlepšie reprezentujú postoje študentov, ale objavila sa snaha určitého zdôvodnenia: "...rozdiel je v skúsenostiach, znalosti života, dejín" (15/M), "...nemáme takých učiteľov, profesorov, ktorí by nás k tomu viedli. Ostávajú len rodičia" (16/Ž), "...starší ľudia si pamätajú doby, keď sa Slovákom vysmievali, neuznávali ich ako národ" (14/Ž), "...starší ľudia pociťujú národné povedomie podľa toho, čo prežili, ako sa s nimi zaobchádzalo. Mladí ľudia to pociťujú ako sebaurčenie" (14/Ž), "...mladí ľudia sa skôr orientujú na súčasné aktuálne dianie, problémy, a práve to na nich starší niekedy kritizujú" (15/Ž), "...mladí ľudia chápu národné povedomie skôr citovo, staršia generácia aj rozumovo-logicky" (35/M/VŠ), "...mladšia generácia baží za Západom" (32/Ž/VŠ), "...chýba literatúra, propagácia" (31/M/VŠ), "...myslím si dokonca, že obsah pojmu národné povedomie je mladým dosť neznáme, kategorizujú sa podľa všeplatných kritérií - metal, depeche..."(44/Ž/VŠ), "...mladší nepoznajú národnú minulosť, nevedia, na čo môžu byť hrdí" (58/M/VŠ), "...absencia národnej hrdosti u mladších generácií, bohužiaľ, nevychádza u jej logického odmietania, z pozícií svetového občianstva, ale v naprostej väčšine prípadov z púhej ľahostajnosti a apatie" (40/M/VŠ), "...školy mládeži v tomto smere nedali skoro nič. 40 ročné obdobie zabudlo na históriu slovenska" (66/Ž/VŠ), "...nastupujúce generácie zámerne nie sú vychovávané k národnému povedomiu. Sú vedení k internacionalizmu" (68/M/Z), "...mladí ľudia sú skôr konzumenti a keby azda došlo na lámanie chleba, z pohodlia by zapreli svoj národ" (65/M/Z), "...násilná izolovanosť od sveta - v zmysle zakázané ovocie chutí najlepšie - obrátila pozornosť mladých ľudí viac západným smerom a následné otvorenie očí spôsobilo u nich nedôveru voči tomu, v čo verili naši dedovia a možno ešte otcovia"(28/Ž/VŠ), "...mladšia generácia má pocit, že im národ vlastne nič nedal, čo je výsledkom zlej výchovy!" (25/Ž/VŠ).

Posledných 5 otázok skúmalo postoje respondentov k dôležitosti zdôrazňovania etnickej identifikácie v každodennom živote ľudí, k významu poznania názorov ľudí na túto problematiku. Odpovede boli opäť iba viazané, ale niektorí respondenti spontánne reagovali svojimi poznámkami.

Myslíte si, že sa o národnom povedomí, národnej hrdosti medzi ľuďmi hovorí: málo - primerane - veľa - neviem?

79 % respondentov sa priklonilo k názoru, že o národnom povedomí a národnej hrdosti sa v spoločnosti hovorí málo. Percentuálne sa v tejto skupine odpovedí odlišovali iba bratislavskí študenti, ktorí súhlasili iba v 50 %.

21 % si myslelo, že problematika národného povedomia je predmetom rozhovorov v primeranej miere. Trenčianski študenti a pracujúci sa v tomto hodnotení absolútne zhodovali

(obidve skupiny po 17 %), názorovo sa odlišovali študenti z Bratislavy, ktorí sa s ňou stotožnili v 35 %.

S tvrdením, že o spomínanej téme sa medzi ľuďmi hovorí veľa, súhlasilo len veľmi malé percento opýtaných (3 %). Nesúhlasný postoj k tomuto tvrdeniu bol charakteristický pre všetky sledované skupiny. Z trenčianskych študentov sa k nemu nepriklonil ani jeden respondent.

Celkovo 7 % respondentov nemalo názor na túto otázku. Študenti i pracujúci odpovedali rovnako (po 8 %). Mierne prevažovalo percento "neviem" odpovedí v skupine trenčianskych študentov (12 %), z bratislavských študentov takto odpovedali 4 %.

Jednoznačne prevláda názor, že téma národného povedomia a národnej hrdosti je v našej spoločnosti zriedkavá, menšie percento sa prikláňa k názoru, že sa o nej hovorí primerane (35 ročná VŠ upresnila svoj názor: "...primerane, čiže vôbec, problémy máme iného rázu". 35 ročný VŠ sa vyslovil, že o "...tejto problematike sa u nás nehovorí vôbec".

Zhovárali ste sa niekedy s príbuznými, priateľmi, kolegami o našom národnom povedomí?

Celkovo 69 % opýtaných tvrdí, že téma národného povedomia bola niekedy predmetom ich rozhovoru s priateľmi alebo príbuznými. Medzi generáciami sú však výrazné rozdiely. Kým až 90 % starších respondentov súhlasilo s týmto tvrdením, u študentov to bolo iba 44 %. Rozdiel bol i v podskupinách študentov. O národnom povedomí, národnej hrdosti sa už s niekým zhováralo 53 % bratislavských a 34 % trenčianskych študentov.

Výrazný je aj rozdiel v zápornej odpovedi. Celkovo 25 % respondentov sa o téme národného povedomia s nikým nezhovárало. Zo skupiny pracujúcich sa v tomto zmysle vyjadrilo 6 % opýtaných, zo skupiny študentov 48 %. V podskupinách študentov si zápornú odpoveď vybralo 55 % Bratislavčanov a 41 % Trenčanov.

K otázke sa nevedelo vyjadriť 6 % opýtaných. Odpovede v jednotlivých skupinách boli rovnaké (v oboch po 8 %), v trenčianskej podskupine nevedelo zaujať postoj 11 % študentov, v bratislavskej 6 %. Možno teda skonštatovať, že prevažná skupina dospelých respondentov tohto výskumu tvrdí, že sa o téme národného povedomia niekedy s niekým zhovárala. U mládeže bola táto téma nepomerne zriedkavejšia, ba dokonca v tej istej vekovej skupine sa výpovede mladých ľudí rôznili. 28 ročná VŠ sa vyjadrila, že táto problematika býva témou rozhovoru "...spravidla keď sme na dovolenke v zahraničí".

Myslíte si, že ako Slováci robíme dosť pre pestovanie, udržovanie nášho národného povedomia?

Respondenti ako celok sa v 75 % domnievali, že naša spoločnosť nerobí dosť pre utváranie a udržovanie národného povedomia. V skupine starších respondentov s týmto tvrdením súhlasilo vyššie percento (86 %) než v skupine študentov (62 %). Medzi študentami bol mierny rozdiel - bratislavskí študenti súhlasili v 68 %, trenčianski v 55 %.

V celkovom vyhodnotení sa iba 5 % respondentov myslelo, že naša spoločnosť poskytuje dostatočné podmienky pre udržovanie národného povedomia. Toto percento platilo i pre pracujúcich. S tvrdením sa nestotožnil ani jediný študent z Bratislavy, z Trenčína 10 % mladých ľudí.

K problému sa nevedelo vyjadriť 20 % opýtaných. Kým z dospelých respondentov takúto odpoveď dalo 9 %, z mladých ľudí sa k otázke nevyjadrila asi tretina (33 %) - údaj platí pre obidve skupiny študentov. Z poznámok, ktorými respondenti doplnili svoje vybrané odpovede uvádzam: "...mizerne málo, hlavne inštitúcie" (30/M/VŠ), "...áno, ale blbo, vid' napríklad SEUK" (35/Ž/VŠ), 40 ročný architekt formuloval svoj názor "nie, ale ani to netreba".

Má podľa Vás význam poznať názory ľudí na otázky, ktorých sa dotýka tento dotazník?

79 % opýtaných sa vyslovilo, že má zmysel poznať názory ľudí na túto problematiku. Súhlas s týmto postojom bol výraznejší u starších respondentov (87 %), študenti sa s ním

identifikovali v 68 %. Opäť bol rozdiel medzi mladými ľuďmi. Z bratislavských študentov 76 % zdôrazňovalo význam poznania názorov ľudí na problém národného povedomia, v trenčianskej skupine 59 %. Naopak 5 % študentov v tom žiadny zmysel nevidelo. V skupine pracujúcich záporný názor zastávalo iba 1 % opýtaných. K stanovisku dospelých sa priblížili študenti z Bratislavy, ani jeden z nich sa nevyjadril v zmysle, že nemá význam poznávať mienku ľudí, ale až 24 % študentov z Trenčína sa domnievalo, že je zbytočné skúmať názory ľudí na otázky národného povedomia.

30 ročný VŠ doplnil svoju kladnú odpoveď otázkou "... prečo až teraz?", 28 ročná VŠ "... má to zmysel, ale situácia sa aj tak nezmení", 35 ročná VŠ "... ale len v spoločnosti, v ktorej hrá verejná mienka nejakú rolu, nie u nás".

Posledná otázka znela: **Dá sa na takýto dotazník odpovedať úprimne a pravdivo ?**

Otázka našla súhlas u 86 % respondentov. V skupine pracujúcich si až 94 % myslelo, že na tento dotazník bolo možné odpovedať úprimne a pravdivo. Študenti odpovedali kladne v 78 %. U bratislavských študentov bol kladný postoj mierne výraznejší, súhlasilo 82 %, v trenčianskej skupine 72 %.

Názor, že na dotazník nie je možné takto odpovedať, zastávalo iba 7 % respondentov z celej výskumnej vzorky (všetko študentov z Trenčína). 12 % z celkového počtu nevedelo dať odpoveď. Z dospelých respondentov neodpovedalo 6 % a zo študentov 16 %. Reakcia študentov v odpovedi je rovnaká. Niektorí respondenti doplnili svoje odpovede takto: "... dá sa vyjadriť, aj keď niektoré formulácie vedú k nepresným odpovediam" (44/Ž/VŠ), "...ale len v niektorých otázkach" (14/Ž), "...otázky sú príliš všeobecné a je málo priestoru na vyjadrenie" (35/M/VŠ), "...áno, ale nie celkom komplexne" (25/Ž/VŠ), "...áno - úprimne, nie - pravdivo" (59/Ž/VŠ), "...jeho vyplnenie je dobrou príležitosťou nad všetkým sa konečne zamyslieť" (31/M/VŠ). Zaujímavá je odpoveď 44 ročného SŠ: "Keď som teraz dokončil odpovede, zisťujem, že objektom mojich úvah boli skôr Slováci žijúci v Bratislave ako Slováci všeobecne".

Uskutočnený výskum potvrdzuje, že v globálnom pohľade sú jeho účastníci presvedčení, že Slováci majú primeraný počet osobností, ktoré sú významné i v širšom kontexte. V tomto ohľade sú názory mládeže i dospelých podobné. Výrazná disproporcija je však v náhlade, akému spoločenskému uznaniu sa tieto významné osobnosti tešia. Kým mladí ľudia sú toho názoru, že spoločnosť takéto osobnosti oceňuje, starší respondenti zdôrazňujú internosť, vlažný postoj k významným rodákom.

Respondenti bez ohľadu na vek si uvedomujú dôležitosť poznania histórie pre uvedomenie si svojej etnickej príslušnosti. Zároveň si väčšina z nich (zvlášť v skupine dospelých) myslí, že Slováci nepoznajú dobre svoje dejiny, a to isté obidve vekové skupiny tvrdia o svojich individuálnych znalostiach. Takéto stanovisko je výraznejšie u starších respondentov, mladší ľudia sú vo svojich hodnoteniach o niečo miernejší.

Počet osobností, ktoré respondenti hodnotili ako významné, je obsiahly, ale tie mená, ktoré oceňujú viacerí, tvoria len malú skupinku. Povšimnutiahodná je skutočnosť, že pri hľadaní významných rodákov sa respondenti v prevažnej miere obracali do minulosti dávnej i nedávnej. Zo žijúcich súčasníkov sa objavili častejšie len mená Petra Dvorského a Alexandra Dubčeka. Tieto isté osobnosti dávali i na zoznam "hrdinov", ku ktorým pribudol iba Jánošík. Respondenti obidvoch skupín oceňovali zvlášť M.R. Štefánika, čo je u mladých ľudí dosť prekvapujúce. V dobe, keď sa výskum konal, bola osobnosť tohto človeka v podstate utajovaná, mladí ľudia sa s jeho menom mohli stretnúť len veľmi sporadicky, najčastejšie v súvislosti s konfliktami jeho obdivovateľov s oficiálnou mocou na Bradle.

Do odpovede na túto otázku sa premietol fakt, že niektoré dotazníky boli "zasiahnuté" nežnou revolúciou. V nich sa na zozname významných ľudí vyskytli mená jej protagonistov. Možno vysloviť domnienku, že v čase relatívneho pokoja sa ľudia stotožňujú skôr s historickými osobnosťami heroizovanými školou, umením, masmédiami, no v čase výrazných

spoločenských pohybov vstupujú na hrdinskú scénu súčasníci, ľudia aktívni, činní, ktorí majú čo povedať svojej dobe.

Utváranie a vykresľovanie spoločnej minulosti, "vyťahovanie" vynikajúcich osobností, zdôrazňovanie pocitu spolupatričnosti v určitých obdobiach nie je ničím neznámym. Rola spoločnej histórie "našich" osobností pri utváraní historického povedomia, ktoré je pevnou súčasťou etnického sebauvedomenia, je nesporná. Tento faktor má nielen integrujúcu funkciu v spoločenstve, ale slúži zároveň ako obrana, opozícia voči "cudziemu". Pre ilustráciu citujem z výskumu, ktorý realizoval S. Brouček u parížskej emigrácie v roku 1992.³

Sú to názory českých emigrantov, ktoré sa k danej téme vyjadrujú a dokazujú, že história, významné osobnosti sú chápané ako dôležité k potvrdzovaniu národnej identity. "... Češi stejně jakou Francouzi jsou od konce 19. století nejméně náboženský národ v Evropě. Slováci jsou katolíci. Nikdy nepřijali T.G. Masaryka za svého. Dovolávají se M.R. Štefánika, ale jen jména, ale nikoli jeho postoje, názorů. Češi to mají jasné, pokud jde o historické postavy, Slováci nikoli, těžko se mohou pro dnešek dovolávat Štúra nebo Tisa...", alebo ďalší názor: "*... Je tragedií Slováků, že nemají osobnosti. Když uděláte průřez českou historií, jsou tam osobnosti. Slováci nemají kromě fašistického státu, na čem by se mohli zavěsit. Neznám slovenského skladatele světového formátu, byť by třeba odešel tvořit do Vídně. A divím se, že si neudělají třeba z toho, že kupříkladu nikoho neokupovali, atd. Já bych na to byl osobně hrdý*".

V súčasnej dobe sa často hovorí, každá doba si utvára svoju históriu, že naše dejiny sa práve tvoria, že našu históriu si začíname písať až teraz. Dopracujeme sa v budúcnosti vo vnímaní a hodnotení našej vlastnej minulosti k niečomu novému?

Zaujímavé je porovnanie reakcie respondentov na otázku slávnej a ťažkej minulosti. O existencii slávneho obdobia v slovenskej histórii sú respondenti menej presvedčení než o existencii obdobia ťažkého. U respondentov akoby prevládal pocit utisnutého, ťažko skúšaného národa. Predpokladala som, že v týchto otázkach bude medzi generáciami výraznejší rozdiel v tom zmysle, že mladí ľudia budú skôr prezentovať oficiálne názory, školské, naučené vedomosti, kým u starších respondentov vedomosti budú transformované cez vlastný "citový" dejepis, cez osobnú skúsenosť, resp. skúsenosť svojich blízkych. Vo vnímaní a hodnotení súčasnosti nie sú však medzi respondentami výrazné rozdiely, dokonca v niektorých prípadoch je vnímanie mladých ľudí citlivejšie. Vojny, obdobie SNP, Slovenského štátu, traumatický rok 1968 spomínali starší respondenti prekvapujúco zriedkavo.

V tejto súvislosti sa natíska otázka, či odpovede skutočne reprezentujú názory respondentov, či sa do nich nepremietli už spomínané obavy zo spochybňovanej anonymity dotazníka. Aké by boli výsledky, keby si respondenti vybrali z predložených hotových odpovedí, v ktorých by spomínané obdobia boli uvedené? Bola ochota respondentov hovoriť o svojej skúsenosti? Ako by tieto obdobia hodnotili teraz?

Na otázky smerujúce k sledovaniu priamych postojov k problematike etnickej identifikácie, k jej významnosti, dôležitosti reagovali respondenti veľmi živo.⁴

Väčšina neverí, že je možné, aby sa hoci v ďalekej budúcnosti zotrel rozdiely medzi národmi. Ak aj niektorí respondenti vyjadrili súhlas s touto ideou, doplnili ho zároveň nádejou, že zmiznú len antagonizmy, ale rôznosť, pestrosť sa naďalej zachová.

Väčšina respondentov je tej mienky, že významnosť a vplyv národov na svetovej scéne nie je viazaný na veľkosť národa. Dôležitosť a vplyv môžu dosiahnuť i národy početne malé, zvlášť keď sa sústredia na rozvoj vedy a techniky, na dosiahnutie vysokej úrovne vzdelanosti, ak sa budú vo svete prezentovať hodnotným umením, silnou ekonomikou atď. Mladí ľudia i staršia generácia sa stotožňujú v náhlade na dôležitosť a významnosť národného povedomia a národnej hrdosti pre súčasnú modernú dobu. Menej sú jednoznační v názore na ich väčšiu dôležitosť pre menšie národy. Starší respondenti sa skôr prikláňajú k tvrdeniu, že malé národy viac potrebujú národné povedomie než veľké, mladí ľudia mierne preferujú opačný názor.

Obidve skupiny opýtaných reagovali vcelku kladne na tvrdenie, že národné povedomie a národná hrdosť nestratili na svojom význame v porovnaní s minulosťou. Pre súčasného človeka sú rovnako dôležité, ako boli pre jeho predkov. Účastníci ankety vidia rozdiely v pociťovaní národného povedomia a národnej hrdosti medzi staršou a mladšou generáciou. Obidve vekové skupiny sa stotožňujú v názore, že mladej generácii chýba pocit národnej spolupatričnosti. Tento fakt spájajú so zlou výchovou, s menšími skúsenosťami mladých, s nedostatočnou znalosťou dejín, s apatiou mládeže, jej orientáciou na nesprávne vzory, so stratou kontinuity s minulosťou... Mladí ľudia v podstate súhlasia s tvrdeniami dospelých, zároveň však absenciu národnej hrdosti u svojich rovesníkov chápu ako čosi prirodzené, čosi, čo nepotrebujú tak ako starší.

Väčšina respondentov (opäť prevažne starších) sa domnieva, že téma národného povedomia a národnej hrdosti je len v malej miere predmetom rozhovorov v našej spoločnosti, dokonca sa vyskytli názory, že sa o nej nehovorí vôbec. K tomuto náhľadu sa prikláňajú obidve skupiny respondentov, súhlas je však výraznejší u dospelých. Prevažná väčšina dospelých sa už o problematike národného povedomia s niekým zhovárala, no mladí ľudia sa tejto téme vo svojich rozhovoroch venujú oveľa zriedkavejšie. Obidve skupiny sa domnievajú, že naša spoločnosť sa o udržiavanie národného povedomia a národnej hrdosti nestará dostatočne. Opäť je súhlas vyšší u starších respondentov, mladí sa ním identifikujú v menšej miere a veľká je tá skupina mladých ľudí, ktorí sa k otázke nevedeli vyjadriť.

Väčšina opýtaných vidí zmysel v poznávaní názorov ľudí na túto problematiku a zároveň vyslovuje názor, že na dotazník mohli odpovedať úprimne a pravdivo.

Vo svojich vyjadreniach o kvalite dotazníka sa respondenti sťažovali najčastejšie na jeho prílišnú všeobecnosť, ktorá im zabráňovala vyjadrovať sa presnejšie a na nedostatočný priestor k voľnej formulácii názorov.

V hodnotení globálnych výsledkov je možné v súlade s očakávaním skonštatovať väčšiu názorovú vyhranenosť u starších respondentov, ktorá sa prejavovala vo vyššej jednoznačnosti súhlasného, resp. nesúhlasného postoja, v nízkom percente neujasnených názorov.

Mladí ľudia sú naopak názorovo rozkolísaní nielen v pomere kladných a záporných postojov k jednotlivým otázkam, ale i v rozdielnych reakciách na ne v skupinovom porovnaní. Môžeme si položiť otázku: ak predpokladáme, že tá istá generácia mladých ľudí sa stretáva s približne rovnakými informáciami, má rovnaké učebnice, číta tie isté knihy, počúva ten istý rozhlas, sleduje televíziu, kde majú základ názorové rozdiely medzi nimi? Aké by boli odpovede týchto ľudí teraz? Ako sa prejavujú hlboké spoločenské zmeny vo vedomí ľudí? Čo v ňom zanecháva nejakú stopu a prečo?

Otázok by mohlo byť nesporne veľa. Aktívne poznávanie spoločenského vedomia neznamená teda len prínos pre komplexné národné sebaopoznanie. Zovšeobecnenia o spoločenskom vedomí národa môžu byť zároveň nevyhnutným predpokladom pre socio-ekonomické prognózovanie spoločenského vývinu.

Poznámky

1 V ankete som zisťovala všetky tieto údaje, ale v ďalšom som sa nimi nezaoberala, pretože konečný stav (podoba) výskumnej vzorky neumožňoval(a) porovnania v závislosti od týchto charakteristík.

2 Dotazník mal dva tematické okruhy. Druhý z nich, ktorým sa v tomto príspevku nezaoberalam, sa dotýkal emocionálneho prežívania etnickej príslušnosti (pocitu hrdosti, hanby, sympatií, averzií, vnímania a hodnotenia príslušníkov svojho etnického spoločenstva v závislosti od regionálneho pôvodu).

3 S. Brouček, *Obraz rozpadajícího se Československa u pařížské emigrace českého a slovenského původu*, in: *Český lid* 80, 1993, 2, 143-152.

4 Tieto otázky, okrem tej, ktorá sa pýtala, čím sa národ vo svete môže presadiť, mali uzatvorenú formu. Umožňovali iba výber odpovedí áno/nie/neviem. Mnohí respondenti však pri každej z nich formulovali svoj názor, ktorý vpísali do voľného priestoru.

Rómovia a voľby 1992

Arne B. Mann

Prvých parlamentných volieb po novembri 1989, ktoré sa uskutočnili 8. a 9. júna 1990, sa zúčastnili Rómovia na Slovensku jednak samostatne - v koalícii "Rómovia" kandidovali Strana demokratickej únie Rómov na Slovensku a Strana integrácie Rómov Slovenska - jednak na kandidátnych listinách iných politických subjektov. Koalícia "Rómovia" nezískala potrebný počet hlasov pre vstup do parlamentu. Napriek tomu sa štyria Rómovia stali poslancami: Anna Koptová a Gejza Adam (obaja reprezentovali Rómsku občiansku iniciatívu - ROI - v rámci hnutia Verejnosť proti násiliu), Vincent Danihel a Karol Seman (ako zástupcovia Strany demokratickej ľavice).

Medzi voľbami v roku 1989 a nasledujúcimi voľbami v roku 1992 došlo v rómskom politickom hnutí k mnohým zmenám: z federálnej ROI-ky sa vyčlenila Rómska občianska iniciatíva na Slovensku a Únia rómskej občianskej iniciatívy v SR (pričom naďalej existovala federálna ROI ČSFR), vznikla Strana sociálnej demokracie Rómov. V období pred druhými parlamentnými voľbami vznikol medzi rómskymi politickými subjektami na Slovensku pokus o vytvorenie koalície Rómsky národný kongres. Pre rôzne vzájomné rozpory (napr. ROI-ka sa definovala ako pravicová strana, kým ostatné strany ako ľavicové) a vzájomné osobné nezhody jednotlivých rómskych predstaviteľov, sa koalíciu nepodarilo uzavrieť. Preto do volieb vstupovala samostatne Rómska občianska iniciatíva a novovzniknutá Strana práce a istoty: táto strana, ktorá vznikla v Rimavskej Sobotke za podpory rómskeho podnikateľa Jána Farkaša, združila mnohých, dovtedy aj súperiacich rómskych predstaviteľov. Nedefinovala sa ako národnostná strana, ale ako strana sociálna (aj keď jej jadro tvorili Rómovia, na kandidátnej listine figurovali aj Nerómovia). Jednotliví Rómovia kandidovali aj v iných stranách, napr. Sociálnodemokratickej strane Slovenska a Komunistickej strane Slovenska 91. Vo voľbách, ktoré sa uskutočnili 5. a 6. júna 1992, nezískala potrebný minimálny počet hlasov (5 %) žiadna z uvedených strán, a preto Rómovia na Slovensku nemajú v parlamente žiadneho zástupcu. Aké mali vo voľbách šance, a prečo ich "prepásli"? Koho vlastne Rómovia volili? Na tieto otázky sa pokúsi odpovedať úvaha, vychádzajúca z analýzy výsledkov hlasovania.

Právo voliť v roku 1992 malo na Slovensku 3 770 073 občanov (tj. 71,6 %). Volieb sa však zúčastnilo 3 090 974 občanov, teda iba 58,7 % obyvateľov Slovenska. Pretože u Rómov je vysoký podiel nedospeljej populácie, právo voliť má asi iba 55 % Rómov starších ako 18 rokov. Ak vychádzame z reálneho odhadu, že v súčasnosti na Slovensku žije 300 000 Rómov, zistíme, že právo voliť malo asi 165 000 Rómov. Ak by sa všetci zúčastnili volieb a volili by rovnaký politický subjekt, získali by 5,3 % hlasov a mohli by získať parlamentné mandáty; však v prípade, že by sa volieb zúčastnili aj všetci oprávnení občania Slovenska, získali by len 4,3 % hlasov, čo nespĺňa požadovaný limit pre vstup do parlamentu. Ak uvážime, že volieb sa nezúčastňujú nikdy všetci oprávnení voliči (vo voľbách v roku 1992 využilo toto právo len 81,9 % voličov), že nie je reálne, aby všetci Rómovia volili rovnaký politický subjekt, pričom je rovnako nereálne očakávať výraznejšiu podporu pre rómske strany od nerómskych voličov, vstup dvoch samostatných rómskych subjektov do volieb v roku 1992 možno považovať za neuváženej a vopred odsúdený na neúspech.

Všimnime si volebné výsledky oboch rómskych subjektov do Federálneho zhromaždenia (Snemovňa ľudu, Snemovňa národov) a do Slovenskej národnej rady.

Rómska občianska iniciatíva získala do troch parlamentných subjektov 16 446, 16 892 a 18 343 hlasov, volilo ju teda 9,96 - 11,11 % Rómov Slovenska; v celkovom kontexte predstavovali tieto hlasy len 0,53 - 0,59 %. Najviac hlasov získala na východnom Slovensku, čo je logické vzhľadom na najvyššiu koncentráciu Rómov v tomto regióne. Najvýraznejšie úspechy dosiahla ROI-ka v nasledujúcich okresoch (uvedený je počet hlasov, v zátvorke podiel v %):

	SL FZ	SN FZ	SNR
Rožňava	1112 (2,18)	1180 (2,32)	1356 (2,67)
Poprad	1478 (1,71)	1632 (1,89)	2095 (2,45)
Spišská Nová Ves	1460 (1,78)	1466 (1,79)	1998 (2,44)
Stará Ľubovňa	450 (1,81)	477 (1,92)	574 (2,31)
Košice - vidiek	921 (1,61)	933 (1,67)	1972 (1,93)
Vranov nad Topľou	613 (1,47)	522 (1,25)	557 (1,34)

V okresoch stredného Slovenska sa úspešnosť pohybovala v priemere 0,33 - 0,32 - 0,29 %, výraznejší úspech zaznamenala ROI-ka jedine v okr. Rimavská Sobota (1,37 - 1,28 - 1,15 %). V žiadnom okrese západného Slovenska nezískala táto strana ani 0,5 % hlasov, v Bratislave nekandidovala.

Ak zameriame pozornosť na výsledky v jednotlivých obciach s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva, zistíme, že do Slovenskej národnej rady volili ROI-ku najviac na Spiši:

- okr. **Poprad**: Stráne pod Tatrami 168 (58,95); Krížová Ves 185 (30,53); Vydrník 92 (21,20); Výborná 43 (16,48); Hranovnica 137 (11,81); Holumnica 43 (16,60); Podhorany 64 (16,41); Toporec 69 (11,75); Rakúsy 62 (9,97); Ihľany 49 (9,11).

- okr. **Spišská Nová Ves**: Žehra 181 (42,00); Bystrany 170 (19,50); Richnava 157 (24,72); Smižany 161 (5,11); Doľany 47 (31,13); Rudňany 145 (9,82); Letanovce 70 (8,08).

- okr. **Rožňava**: Pašková 33 (19,41); Krásnohorské Podhradie 113 (11,11); Brzotín 84 (13,18); Rochovce 25 (12,14); Jovice 44 (11,80).

- okr. **Stará Ľubovňa**: Lomnička 166 (56,46); Jakubany 103 (9,64); Šarišské Jastrabie 44 (7,64).

- okr. **Košice - vidiek**: Kecerovce 164 (22,40); Veľká Lodina 30 (23,81); Drienovec 105 (11,78); Jasov 87 (8,22).

- okr. **Vranov nad Topľou**: Čičava 61 (15,52); Soľ 78 (7,65); Hlinné 53 (7,96).

- okr. **Prešov**: Červenica 40 (16,00); Abranovce 30 (10,00); Ostrovany 43 (8,22); Jarovnice 72 (5,61).

- okr. **Michalovce**: Blatné Remety 26 (11,16); Pavlovce nad Uhom 88 (5,06); Žbince 29 (6,18).

- okre. **Trebišov**: Vojany 57 (13,32); Veľké Kapušany 60 (1,42); Lastovce 24 (4,88).

- okr. **Svidník**: Krajné Bystré 29 (15,93); Lodomirová 34 (7,16); Kružľová 22 (7,03).

- okr. **Humenné**: Slovenská Volová 20 (8,40); Kremnica nad Cirochou 25 (1,87).

- okr. **Bardejov**: Petrová 38 (14,90); Zborov 97 (7,56); Cígelfka 18 (10,17); Varadka 7 (10,45); Marhaň 20 (4,01).

Na Slovensku dosiahla ROI-ka viac ako 5 % hlasov jedine v obciach Uhorské (okr. Lučenec) - 23 (6,15) a Domaníky (okr. Zvolen) - 15 (10,07). Z uvedeného prehľadu je zrejmé, že túto stranu volili Rómovia predovšetkým na Spiši; tento fakt je možno vysvetliť tým, že odtiaľto pochádza predseda bývalej federálnej ROI-ky a súčasný tajomník medzinárodnej organizácie Romani Union JUDr. Emil Ščuka a táto strana tu má isté zázemie.

Strana práce a istoty získala do Federálneho zhromaždenia 31 462 (SL) a 31 392 (SN) hlasov a do SNR 29 818 hlasov, volilo ju teda 18,07 - 19,02 % oprávnených rómskych voličov na Slovensku. Však v celkovom kontexte predstavovali tieto hlasy 0,96 - 1,01 - 1,01 %. Najúspešnejšia bola táto strana okrem okresu svojho vzniku a pôsobenia (Rimavská Sobota) vo východoslovenských okresoch:

SL FZ	SN FZ	SNR
Košice - vidiek	1852 (3,32)	1955 (3,50) 1911 (3,44)
Vranov nad Topľou	1137 (2,72)	1234 (2,96) 1156 (2,78)
Svidník	710 (2,75)	723 (2,80) 684 (2,66)
Rožňava	1294 (2,54)	1195 (2,35) 1219 (2,40)
Bardejov	1026 (2,21)	1017 (2,20) 1111 (2,41)
Rimavská Sobota	1330 (2,37)	1208 (2,15) 1179 (2,10)
Prešov	2365 (2,04)	2351 (2,03) 2656 (2,31)
Spišská Nová Ves	1660 (2,02)	1706 (2,08) 1756 (2,08)

Volebné výsledky SPI na strednom Slovensku (okrem okresu Rim. Sobota) predstavujú rozpätie 0,39 - 1,53 %. Na západnom Slovensku nezaznamenala táto strana ani v jednom okrese zisk 1 % hlasov, v obvode Bratislava však ani 0,5 %.

Ak si podrobnejšie všimneme úspešnosť SPI pri voľbách do SNR v jednotlivých lokalitách, zistíme, že najviac hlasov získala v lokalitách, kde je veľké zastúpenie rómskeho obyvateľstva:

- okr. **Košice** - vidiek: Vtáčkovce 117 (57,64); Kecerovce 114 (15,57); Rankovce 43 (17,06); Veľká Ida 82 (6,33); Boliarov 31 (14,22).
- okr. **Vranov nad Topľou**: Čaklov 100 (10,1); Kamenná Poruba 80 (17,98); Ondavské Matiašovce 64 (15,17); Vechec 68 (7,27).
- okr. **Svidník**: Stročin 26 (9,63); Kružlová 25 (7,99); Ladomírová 25 (5,26).
- okr. **Rožňava**: Kameňany 63 (17,45); Licince 67 (19,09); Šivetice 44 (26,83); Slavošovce 79 (7,72); Jelšava 62 (4,01); Hucín 22 (7,77).
- okr. **Bardejov**: Giraltovce 110 (5,66); Lenartov 62 (12,96); Lascov 41 (14,44); Zborov 107 (8,34); Petrová 36 (14,12).
- okr. **Rimavská Sobota**: Čerenčany 68 (22,37); Sútor 45 (28,66); Drienčany 45 (28,66); Uzovská Panica 70 (20,59); Martinová 26 (24,07).
- okr. **Prešov**: Jarovnice 187 (14,56); Chminianske Jakubovany 92 (18,11); Malý Slivník 55 (21,32); Ostrovany 85 (16,25); Mirkovce 58 (18,95).
- okr. **Spišská Nová Ves**: Spišské Vlchy 357 (17,38); Bystrany 131 (15,02); Markušovce 101 (8,23); Spišské Tomášovce 87 (13,42); Smižany 110 (3,49).
- okr. **Stará Ľubovňa**: Lomnička 45 (15,31).
- okr. **Svidník**: Lastovce 28 (5,69).
- okr. **Humenné**: Karná 17 (6,80); Nová Sedlica 13 (5,68).
- okr. **Michalovce**: Markovce 84 (22,46).
- okr. **Poprad**: Rakúsy 72 (11,58); Výborná 36 (13,79); Holumnica 32 (12,36).

Na strednom Slovensku dosiahla SPI viac ako 5 % hlasov len v obciach okr. Banská Bystrica - Telgárt 46 (5,09); Val'kovňa 23 (12,64) a v obci Holiša (okr. Lučenec) 17 (5,57).

Ak pripustíme, že oba politické subjekty volili len Rómovia (predpokladajme, že počet voličov SPI z radov Nerómov je zanedbateľný a v prípade ROI-ky výnimočný), zistíme, že

volieb sa zúčastnilo 47 908 - 48 284 príslušníkov tohto etnika, čo predstavuje asi 30 % Rómov oprávnených voliť.

Je veľmi ťažké odpovedať na otázku, podľa akých kritérií sa Rómovia rozhodovali medzi oboma kandidujúcimi rómskymi subjektami, resp. prečo napokon dali svoj hlas úplne inej strane alebo hnutiu. Nepochybný vplyv na takéto rozhodnutie mali predvolebné agitácie (predstavitelia kandidujúcich strán sa sústredili priamo na najpočetnejšie sídelné jednotky - rómske osady), ale aj kandidatúra na poslanca im dôverne známej osobnosti. Napr. jeden z kandidátov SPI pochádzal zo Spišských Tomášoviec. V tejto obci žije asi 420 Rómov. Ak použijeme v úvode spomínaný kľúč na výpočet oprávnených voličov (starších 18 rokov) zistíme, že v tejto obci sa volieb mohlo zúčastniť asi 130 Rómov. Výsledky volieb ukazujú, že SPI získala 87 hlasov, ROI 3 hlasy, čo spolu predstavuje necelú polovicu oprávnených voličov. Tunajší Rómovia teda podporili rómsky subjekt, do ktorého kandidoval ich spoluobčan, avšak vyše polovica volila úplne inú politickú stranu.

Bystrany majú v súčasnosti 1200 rómskych obyvateľov, z nich asi 600 bolo oprávnených voliť. Výsledky ukazujú, že 131 volilo SPI a 170 ROI, čo je spolu 301 hlasov, teda rómske strany preferovala asi polovica rómskych voličov.

Na kandidátnej listine ROI-ky bol aj občan z Rudnianska; táto skutočnosť sa odrazila v tom, že 145 rudnianskych Rómov volilo túto stranu. Jeden rómsky predstaviteľ kandidoval do Komunistickej strany Slovenska 91 v okrese Humenné; táto skutočnosť sa prejavila vo zvýšenom náraste hlasov tejto strany v rodisku kandidáta a okolitých obciach: Brekov 39 (5,60), Kamienka 31 (9,20), Belá nad Cirochou 14 (0,91), Dlhá nad Cirochou 10 (0,84); možno predpokladať, že k týmto výsledkom prispeli najmä hlasy Rómov. Osobné poznanie kandidáta pôsobilo nielen na získanie hlasov, ale aj naopak: mnohí Rómovia sa vyjadrili, že ak na hlasovacom lístku objavili meno človeka, ku ktorému majú nejaké výhrady, odmietli voliť stranu, za ktorú kandidoval. Nedôvera ku schopnostiam "vlastných" riešiť najmä sociálne problémy Rómov viedla asi vo väčšine prípadov k tomu, že Rómovia volili iný politický subjekt. Nie je možné zistiť, komu dali svoj volebný hlas, na základe osobných rozhovorov s viacerými Rómami i na základe rozloženia politických síl vo výsledkoch volieb jednotlivých obcí s vyššou koncentráciou rómskeho obyvateľstva možno predpokladať, že išlo o strany, ktoré v predvolebnom období akcentovali sociálny program: Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) a Strana demokratickej ľavice (SDĽ). Všimnime si štruktúru dominantných politických subjektov tak, ako sa prejavila vo výsledkoch troch takýchto obcí a štvrtej, takmer čisto rómskej obce (Lomnička):

- Bystrany (okr. Sp. Nová Ves): HZDS 249 (28,56); ROI 170 (19,5); SPI 131 (15,02); KDH 80 (9,17); SDĽ 74 (8,49)...

- Spišské Tomášovce (okr. Sp. Nová Ves): HZDS 182 (27,7); KDH 145 (22,07); SPI 87 (13,24), SDĽ (11,57); ROI 3 (0,46)...

- Jarovce (okr. Prešov): HZDS 274 (21,34); SDĽ 254 (19,78); KDH 196 (15,26); SPI 187 (14,56); SDSS 103 (8,02); ROI 72 (5,61)...

- Lomnička (okr. Ľubovňa): ROI 166 (56,46); SPI 45 (15,31); HZDS 29 (9,86); KDH 19 (6,46)...

Po druhej svetovej vojne sa politika štátu orientovala na skrytú či otvorenú asimiláciu rómskeho obyvateľstva. Tzv. cigánska otázka bola redukovaná na "problém sociálnej zaostalej vrstvy obyvateľstva". Napriek úsiliu nepočetnej rómskej inteligencie sa Rómom nepriznával osobitý historický vývoj, vlastná kultúra, jazyk, upierala sa im vlastná etnická identita a nárok na priznanie štatútu národnosti. Na periférii žijúce rómske obyvateľstvo, s minimálnym vzdelaním a profesijnou kvalifikáciou, nekládlo dôraz na rozvoj vlastného etnického povedomia; etnická identifikácia, prejavujúca sa najmä v oblasti používania rómskeho jazyka, dodržiavania noriem spoločenských vzťahov a prejavov duchovnej kultúry existovala skôr v latentnej, nedeklarovanej forme. Politická a spoločenská situácia, ktorá sa v

Československu vytvorila po novembri 1989 a umožnila politickú a kultúrnu aktivitu etnických minorít, našla Rómov nepripravených. Množstvo rómskych politických strán a kultúrnych zväzov, súperiacich osobností, neujasnenosti etnickej terminológie spôsobili roztrieštenosť, niekedy i protirečivosť názorov. Dezorientácia a bezradnosť rómskeho obyvateľstva sa prejavili v roku 1991 pri sčítaní ľudu, kedy možnosť prihlásiť sa po šesťdesiatich rokoch ku svojej etnickej príslušnosti využila necelá tretina rómskej populácie. Táto situácia sa prejavila aj vo výsledkoch parlamentných volieb v júni 1992. Hľadanie vlastnej etnickej identity, dôvera v schopnosť vlastných politických subjektov a osobností riešiť problémy svojho etnika, sú zložité procesy, ktorých ďalší vývoj je ťažké predvídať.

Literatúra

Volby do Federálního shromáždění ČSFR v roce 1992, díl II., Federální statistický úřad, Praha 1992.

*Výsledky hlasovania - politické strany podľa okresov, Slo@LH 4
venský štatistický úrad, Bratislava jún 1992.*

Volby do Slovenskej národnej rady - výsledky podľa hlasovania obcí, 2. diel, Slovenský štatistický úrad Bratislava 1992.

MANN Arne B.: Formovanie etnickej identity Rómov na Slovensku, In: Minority v politike, Kultúrne a jazykové práva, Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie Bratislava 1992, s. 237-241.

Poznámka

Ďakujem za konzultácie a pomoc demografovi JUDr. Vladimírovi Srbovi a Ing. Marianovi Lobotkovi zo Slovenského štatistického úradu.

Administratívne rozdelenie Slovenskej krajiny z hľadiska etnického v období Republiky Československej

Michal Kaľavský

Jedným z problémov, s ktorými ustavične zápasia historici maďarskej menšiny na Slovensku a ktorým sústavne skresľujú, je otázka administratívneho rozdelenia Slovenskej krajiny na súdne okresy v roku 1926. Pre postavenie jednotlivých národných menšín bolo ich početné zastúpenie v rámci jednotlivých súdnych okresov veľmi dôležité, pretože sa ním riadili jazykové práva na úradoch, súdoch, verejných korporáciách, notárstvach atď., t.j. na mimoobecných úradných jednaniach. Bez toho, aby som uvádzal jednotlivé osoby a ich práce, väčšina historikov maďarskej menšiny na Slovensku zhodne verí, že nové administratívne rozdelenie súdnych okresov v roku 1926 sa vykonalo zámerne tak, aby "v čo najviac okresoch klesol počet Maďarov pod 20 %". Vzhľadom na to, že túto vieru verejne hlásajú a v niektorých prípadoch je to (možno nevedomá) lož, je potrebné sa k tejto otázke vrátiť a podrobnejšie ju rozobrať. Je to tým dôležitejšie, že tejto otázke sa zo strany historiografie nevenovala nijaká pozornosť.

Administratívne delenie Slovenska sa menilo v dvoch etapách. V roku 1922 boli uskutočnené zmeny, ktoré súviseli s premenou bývalých slúžnovských okresov na politické okresy a slúžnovských úradov na okresné úrady. Táto reorganizácia sa uskutočnila vládnymi nariadeniami č. 275, 281, 310, 378, 280 a 91 z roku 1922. V druhej etape v roku 1926 sa uskutočnila reorganizácia súdnych okresov, v rámci ktorej sa zriadili 4 nové súdne okresy (Piešťany, Želiezovce, Modrý Kameň, Medzilaborce) a hranica súdnych okresov sa veľkou mierou prispôbili hraniciam politických okresov. Ponecháme bokom otázku delenia na župy a súdne sedrie, pretože so sledovanou témou priamo nesúvisia.

Na demonštráciu nášho zámeru použijeme porovnanie číselného a pomerného zastúpenia jednotlivých menšín v okresoch podľa reálneho stavu zisteného sčítaním ľudu a porovnáme ho s hypoteticky predpokladaným stavom, ktorý by existoval v prípade, že táto reorganizácia súdnych okresov by nebola vykonaná a územný stav súdneho okresu by zostal nezmenený.

Pre tento účel použijeme výsledky sčítania ľudu z roku 1930, kedy sa príslušnosť k národnosti určovala striktnie podľa jazyka. Sčítanie z roku 1921 by sme mohli tiež použiť a výsledky by sa neodlišovali zásadne od seba, ale z vedeckého hľadiska nie sú obe sčítania v prísnom meradle porovnateľnými, pretože Vyhláška o sčítaní ľudu z roku 1921 neurčovala konkrétne podľa čoho sa má národnosť zapisovať a ponechávala to na rozhodnutí zapisovanej osoby a jej prehlásení. Takto je sčítanie ľudu z roku 1930 vedecky exaktnejšie.

A) Administratívne rozdelenie Slovenska z hľadiska maďarského etnika

1/ Súdny okres Šamorín

Utvorený bol z bývalého slúžnovského okresu šamorínskeho. Pri reorganizácii súdnych okresov sa jeho obvod nemenil. Z 35135 československých štátnych príslušníkov bolo 3994 (11 %) Slovákov a Čechov, 3181 Nemcov (9 %) a 27030 Maďarov (76 %).

2/ Súdny okres Dunajská Streda

Politický okres Dunajská Streda bol utvorený z obvodu slúžnovského okresu dunajskostredského a z obcí Baloň, Kulcsod, Medve, Čilizský Ňarad, Pataš, Čilizska Radvaň a Szap, ktoré boli pripojené zo slúžnovského okresu komarňanského (Vládne nariadenie

436/1921 a 378/1922). V roku 1926 boli tieto obce vyňaté z pôsobnosti okresného súdu v Komárne a stali sa súčasťou súdneho okresu Dunajská Streda.

Týmto sa stotožnilo územie politického a súdneho okresu Dunajská Streda.

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	2 196	5	1 681	4
Maďari	39 070	88	34 459	88
Židia	2 434	5	2 427	6

3/ Súdny okres Galanta

Politický okres Galanta bol utvorený z troch skupín obcí: - obce bývalého slúžnovského okresu galantského, okrem obcí Diakovce, Tešedíkovo (Pered), Žihárec (Zsigárd), ktoré boli pripojené k politickému okresu Šaľa,

- obce zo zrušeného slúžnovského okresu seneckého: Maďarský Bel, Nemecký Bel, Hrubá Borša, Hasvár, Janovce, Kráľová, Krmeš, Matka Božia, Réca, Senec, Šáp, Hrubý Šúr, Malý Šúr, Tureň, Nová Ves pri Dunaji, Zonc,

- obce z bývalého slúžnovského okresu trnavského: Abrahám, Hoste (Gest), Pavlice (Páld) a Sered'.

Reorganizácia súdnych okresov potvrdila tento stav a zjednotila obvod politického okresu Galanta a obvodom súdneho okresu Galanta. Porovnanie etnickej štruktúry je nasledujúce:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	21 161	32	14 405	21
Nemci	800	1	652	1
Maďari	41 474	62	50 263	73
Židia	2 274	3	1 954	3

4/ Súdny okres Šaľa

Politický okres Šaľa bol utvorený z obcí bývalého slúžnovského okresu Šaľa a z obcí Diakovce, Tešedíkovo a Žihárec, ktoré boli pripojené z bývalého slúžnovského okresu galantského. Reorganizácia súdnych okresov prevzala tento stav a stotožnila hranice súdneho a politického okresu šalianskeho. Porovnanie etnickej štruktúry je nasledujúce:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	20 726	41	20 476	49
Maďari	28 431	55	19 349	46
Židia	759	1	610	1

5/ Súdny okres Nové Zámky

Politický okres Nové Zámky bol utvorený z bývalého slúžnovského okresu novozámockého, zmenšeného o obce Dyčka, Martinová a Vajka nad Žitavou, ktoré boli pripojené k politickému okresu Vráble a z bývalého mesta so zriadeným magistrátom Nové Zámky (Vyhl. 275 a 378/1922). Reorganizácia súdnych okresov túto skutočnosť zohľadnila. Porovnanie etnickej štruktúry vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	39 646	64	40 984	64
Maďari	19 625	31	19 917	31
Židia	2 001	3	2 015	3

6/ Súdny okres Komárno

Politický okres Komárno bol utvorený z nasledujúcich skupín obcí: - obce bývalého slúžnovského okresu žitnoostrovského (Zemianska Olča), okrem obcí Baloň, Kľúčovec, Meďvedovo, Čiližský Ňarad, Pataš, Čiližská Radvaň a Szap, ktoré boli pripojené k politickému okresu Dunajská Streda,

- mesto Komárno, predtým mesto s municipálnym právom bolo prehlásené za veľkú obec a pripojené k politickému okresu Komárno ako jeho sídlo (Vyhl. 436/1921 a 275, 378/1922).

Reorganizácia súdnych okresov v roku 1926 rešpektovala tieto hranice, aj ako hranice súdneho okresu Komárno. Porovnanie etnickej štruktúry vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	7 910	12	8 425	12
Nemci	1 105	2	1 107	2
Maďari	53 154	83	57 765	83
Židia	1 411	2	1 418	2

7/ Súdny okres Hurbanovo (Stará Ďala)

Politický okres Stará Ďala bol utvorený z bývalého slúžnovského okresu starod'alského (udvardského) (Vyhl. 378/1922). Pri reorganizácii súdnych okresov sa obvod okresného súdu nemenil. Z 52 676 obyvateľov bolo 14 536 Slovákov a Čechov (27 %), 36 940 Maďarov (70 %) a 691 Židov (1 %).

8/ Súdny okres Štúrovo (Parkan)

Politický okres Štúrovo bol utvorený z bývalého slúžnovského okresu štúrovského a z obcí Bajtava, Ďarmotky, Helemba, Kamenica nad Hronom, Malé Kosihy, Leled, Páld a Salka z bývalého slúžnovského okresu pastovského. Obvod politického okresu bol totožný pred i po reorganizácii súdnych okresov. Z 48 413 obyvateľov bolo 7532 Čechov a Slovákov (16 %), 39 483 Maďarov (82 %) a 585 Židov (1 %).

9/ Súdny okres Vráble

Politický okres Vráble bol utvorený z nasledujúcich skupín obcí:

- obce bývalého služnovského okresu Vráble okrem obcí Nevidzany, Verešvár, Malé a Veľké Vozokany, ktoré boli pripojené k politickému okresu Zlaté Moravce,
- obce Babindol, Malé a Veľké Hyndice, Kalász z bývalého služnovského okresu nitrianskeho,
- obce: Dyčka, Martinová a Vajka nad Žitavou z bývalého služnovského okresu Nové Zámky (Výhl. 3/1922).

Reorganizácia súdnych okresov rešpektovala takto vytvorený politický okres a zjednotila hranice obvodov súdneho a politického okresu. Porovnanie etnickej štruktúry vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	25 744	72	25 659	76
Maďari	9 208	26	7 497	22
Židia	411	1	375	1

10/ Súdny okres Levice

Politický okres Levice bol utvorený z mesta so zriadeným magistrátom Levice a z dvoch skupín obcí: z bývalého služnovského okresu levického okrem obcí Agov, Bajka, Čata, Damaša, Hulvínky, Svätý Jur nad Hronom, Lekýr, Maláš, Mikula, Nirovce, Ondrejovce, Oros, Oroska, Sudov, Tekovské Šarluhy, Tekovské Šarlužky, Malé a Veľké Šarovce, Turá, Dolný a Horný Várad, Vozokany nad Hronom, Želiezovce a Žemliare, ktoré prešli do novovytvoreného politického okresu Želiezovce,

- obce zo zrušeného služnovského okresu bátovského Dolný a Horný Almáš, Bátovce, Bohunice, Bory, Dolné a Horné Brhlovce, Čankov, Domadice, Drženice, Hurša, Jalakšová, Malý Kiar, Malé a Veľké Krškany, Nadošany, Pečenice, Dolný a Hroný Prandorf, Pukanec, Varšany, Dolné a Horné Žemberovce (Výhl. 275 a 378/1922).

V reorganizácii súdnych okresov sa rešpektoval takto utvorený obvod politického okresu Levice a hranice súdneho okresu a politického okresu sa zjednotili. V roku 1928 bola ešte k politickému okresu Levice pripojená obec Santov, súčasťou súdneho okresu sa stala až v roku 1935. Etnická štruktúra v porovnaní vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	30 654	69	24 509	44
Nemci	257	1	323	1
Maďari	12 190	27	28 195	51
Židia	1 038	2	1 501	3

11/ Súdny okres Šahy

Expozitúra okresného úradu v Šahách bola zriadená Výhláškou Ministerstva vnútra č.15 z roku 1923 a tvorila časť politického okresu Krupina. Zahrnovala obce bývalého služnovského okresu Ipeľské Šahy a zo zrušeného služnovského okresu nekyjského obce Fedýmeš, Hrušov, Inám, Kleňany, Nekyje, Sečianky, Veľká Ves nad Ipľom (Výhl. 378/1922). Hranice súdneho okresu sa kryli len čiastočne s hranicami politického okresu aj po reorganizácii súdnych okresov. Do súdneho okresu Šahy patrili obce Lontov, Sakáloš a Setich z politického okresu

Želiezovce a obce Balog, Veľká Čalomija, Koláry a Kosihy nad Ipľom z politického okresu Modrý Kameň. Do reorganizácie patrili do pôsobnosti okresného súdu aj obce pastovského okresu Bielovce, Hontianské Ďarmoty, Dolný a Horný Feďvernek, Malé Ludince, Pastovce, Malý a Veľký Pesek, Šalov, Trgyňa a Zalaba, ktoré sa odčlenili do pôsobnosti okresného súdu v Želiezovciach a obce slúžnovského okresu nekyjského Bátorová, Malá Čalomija, Čebovce, Čelovce, Slovenské Ďarmoty, Ďurkovce, Chrastince, Kosihovce, Kamenné Kosihy, Lesenica, Nanince, Opatovce, Opava, Selany, Širákov, Trebušovce a Záhorce, ktoré sa odčlenili do pôsobnosti okresného súdu v Modrom Kameni, v roku 1928. Zo súdneho okresu Šahy bola v roku 1935 ešte vylúčená obec Santov do obvodu okresného súdu v Leviciach. Etnická situácia pred a po reorganizácii vyznieva v číslach z roku 1930 takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	6 676	23	11 784	27
Maďari	21 348	74	30 561	70
Židia	470	2	617	1

12/ Súdny okres Želiezovce

Politický okres Želiezovce bol utvorený zo skupiny obcí vyčlenených z bývalého slúžnovského okresu levického a zo skupiny obcí zrušeného okresu pastovského (Výhl. 378/1922). V rámci reorganizácie súdnych okresov sa zriadil nový okresný súd v Želiezovciach, v ktorom boli zahrnuté všetky obce politického okresu okrem obcí Lontov, Sakaloš a Setich. V novozriadenom súdnom okrese bolo v roku 1930 27 551 obyvateľov, z toho 4 150 Slovákov a Čechov (15 %), 21 884 Maďarov (79 %), 520 židov (2 %).

13/ Súdny okres Modrý Kameň

Politický okres Modrý Kameň bol utvorený zo skupiny obcí bývalého slúžnovského okresu modrokamenského a skupiny obcí zrušeného slúžnovského okresu nekyjského (Výhl. 378/1922). V rámci reorganizácie sa zriadil nový okresný súd v Modrom Kameni (VI. nar. 55/1926), ktorý začal účinkovať v roku 1928. Do obvodu súdneho okresu Modrý Kameň patrili okrem 4 obcí (Balog, Veľká Čalomija, Koláry, Kosihy) všetky obce politického okresu Modrý Kameň. Ďalšia zmena v obvode súdneho okresu nastala v roku 1935, kedy bola obec Ľuboreč vyčlenená do pôsobnosti okresného súdu v Lučenci a do obvodu bola zahrnutá obec Šuľa, ktorá predtým tvorila súčasť súdneho okresu Lučenec. Rok predtým nastala táto výmena v rámci politických okresov. Z 32 592 obyvateľov súdneho okresu bolo 23 081 Slovákov a Čechov (71 %) a 8 938 Maďarov (27 %).

14/ Súdny okres Lučenec

Politický okres Lučenec bol utvorený z dvoch skupín obcí: - obcí bývalého slúžnovského okresu Lučenec, okrem obcí Stará Bašta, Korlát, Studená a Večeklov pripojených k politickému okresu Feledince a obcí České Brezovo, Slaná Lehota a Poltár odčlenených do politického okresu Rimavská Sobota,
- obcí bývalého slúžnovského okresu haličského.

Do politického okresu Lučenec patrili aj Lučenec (bývalé mesto so zriadeným magistrátom) a obec Béna z bývalého slúžnovského okresu feledinského. Reorganizácia súdnych okresov plne rešpektovala obvod takto utvoreného politického okresu aj pre okresný súd, pričom sa vyčlenili do novovytvoreného súdneho okresu Modrý Kameň tie obce politického okresu modrokamenského, ktoré patrili do obvodu okresného súdu v Lučenci: Suché Brezovo, Brusník, Bušince, Čeláry, Galáboč, Stará Huta, Chrťany, Modrý Kameň, Ktiarov, Kľačany,

Kováčovce, Malý a Veľký Krtíš, Lešť, Veľký Lom, Ľuboreč, Ľuboriečka, Obeckov, Olovár, Pôtor, Pravica, Príboj, Rárošmúľad', Selce, Senné, Sklabiná, Malé a Veľké Straciny, Dolná a Hroná Strehová, Dolné a Horné Strháre, Dolný a Hroný Tisovník, Turie Pole, Vereš, Nová Ves, Malá Vieska, Vrbovka, Závada, Malé a Veľké Zlievce, Zoimbor, Želovce a Žihľava. V roku 1935 bola naspäť pripojená obec Ľuboreč (zo súdneho okresu Modrý Kameň) a obce České Brezovo, Slaná Lehota Poltár (zo súdneho okresu Rimavská Sobota) a odčlenená obec Šuľa (do súdneho okresu Modrý Kameň). Etnická štruktúra v porovnaní vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	52 638	70	72 674	71
Nemci	1 088	2	1 143	1
Maďari	18 586	25	24 731	24
Židia	1 085	1	1 174	1

15/ Súdny okres Feledince

Politický okres Feledince bol utvorený z obcí bývalého slúžnovského okresu feledského okrem obce Béna, ktorá bola pripojená k politickému okresu Lučenec. Z bývalého slúžnovského okresu lučeneckého boli pripojené obce Stará Bašta, Korlát, Studená a Večerklov a z bývalého slúžnovského okresu Rimavská Sobota obec Uhorské Zahorany. Pri reorganizácii súdnych okresov sa zohľadnili hranice vytvoreného politického okresu Feledince tak, že sa z pôsobnosti okresného súdu vo Feledinciach vyčlenili obce Budikovany, Drienčany, Hostišovce, Meleched' a Padarovce do súdneho okresu Rimavská Sobota a pričlenili obce Chanava a Linkartovce, ktoré boli predtým v pôsobnosti okresného súdu v Tornali. Tým súdny okres Feledince zahrnoval všetky obce politického okresu Feledince. Porovnanie etnickej štruktúry vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	4 551	14	5 212	17
Maďari	25 195	77	23 030	75
Židia	361	1	332	1

16/ Súdny okres Tornaľa

Politický okres Tornaľa bol totožný s obvodom bývalého slúžnovského okresu Tornaľa (Výhl. 378/1922). Z pôsobnosti súdneho okresu Tornaľa sa vyčlenili obce Chanava a Linkartovce, čím všetky obce politického okresu tornaľského patrili do pôsobnosti okresného súdu v Tornali. Porovnanie etnickej štruktúry vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %

Slováci a Česi	2 629	12	2 671	12
Nemci	160	1	164	1
Maďari	17 701	83	18 843	83
Židia	469	2	482	2

17/ Súdny okres Rožňava

Politický okres Rožňava bol utvorený z obvodu bývalého slúžnovského úradu rožňavského, okrem obce Uhorná, ktorá bola pripojená k politickému okresu Gelnica a obcí Henclová a Hnilec pripojených k politickému okresu Spišská Nová Ves. Do politického okresu Rožňava patrila aj Rožňava, mesto so zriadeným magistrátom a obce Imrichovce, Štefanovce (od roku 1933 Dedinky) a Stratená (Výhl. 275, 281, a 378/1922). Reorganizácia súdnych okresov rešpektovala tieto zmeny tak, že všetky obce politického okresu Rožňava patrili do pôsobnosti okresného súdu v Rožňave. Etnická situácia vo svetle zmien vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	23 417	56	23 821	56
Nemci	1 759	4	1 760	4
Maďari	14 767	35	14 766	35
Židia	634	1	639	1

18/ Súdny okres Moldava nad Bodvou

Politický okres Moldava nad Bodvou bol utvorený z obvodov bývalých slúžnovských okresov moldavského a turňanského a obcí Zlatá Idka a Opátka pripojených zo slúžnovského okresu košického (Výhl. 606/1920, 280 a 378/1922). Reorganizácia súdnych okresov zohľadnila takto utvorený obvod aj pre pôsobnosť okresného súdu v Moldave nad Bodvou. Porovnanie etnickej situácie je nasledujúce:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	7 937	27	7 149	25
Nemci	3 574	12	3 573	12
Maďari	16 737	56	16 734	58
Židia	607	2	607	2

19/ súdny okres Kráľovský Chlmec

Politický okres Kráľovský Chlmec bol utvorený z troch skupín obcí: - všetky obce bývalého slúžnovského okresu bodrockého,- obce Ašvaň, Čop, Malé Ratovce, Surty, Šalamúnová a Tégľás z bývalého slúžnovského okresu kapušanského (všetky tieto obce sú dnes na Ukrajine),
- obce Klin nad Bodrogom (Bodrogszog) a Streda nad Bodrogom z bývalého slúžnovského okresu michaľanského.

Tieto zmeny sa zohľadnili aj v reorganizácii súdnych okresov, čím všetky obce politického okresu Kráľovský Chlmec spadali do pôsobnosti okresného súdu v Kráľovskom Chlmcí. Okrem vyššie zmienených obcí išlo aj o obce Malá a Veľká Bara, Borša, Černochovej, Ladmovce, Viničky (Szolloske) a Zemplín, ktoré sa vyňali z obvodu súdneho okresu Sečovce a prešli do súdneho okresu Kráľovský Chlmec. Porovnanie etnickej štruktúry je nasledujúce:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	3 969	11	1 727	7
Rusnáci	489	1	182	1
Maďari	29 832	79	19 882	82
Židia	2 626	7	1 843	8

20/ Súdny okres Veľké Kapušany

Politický okres Veľké Kapušany bol utvorený z bývalého slúžnovského okresu kapušanského, okrem obcí Ašvaň, Čop, Malé a Veľké Ratovce, Surty, Šalamúnová a Tégľás, ktoré boli pripojené k obvodu okresného úradu v Kráľovskom Chlmcí a obcí Krášok a Rebrín, ktoré boli pripojené k politickému okresu Michalovce. Reorganizácia súdnych okresov zohľadnila zmenu hraníc politického okresu Veľké Kapušany tak, že sa zmenil rovnako aj obvod súdneho okresu, čím všetky obce politického okresu podriadila pôsobnosti okresného súdu vo Veľkých Kapušanoch. Porovnanie etnickej štruktúry vyznieva nasledujúco:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	7 457	37	9 807	34
Rusnáci	145	1	417	1
Maďari	11 314	56	16 617	57
Židia	954	5	1 500	5

Z porovnávania početného a pomerného vyjadrenia osídlenia podľa etnického kľúča vyššie uvedených 20 súdnych okresov príslušníkmi jednotlivých etnických spoločenstiev je zrejmé, že v žiadnom prípade nedošlo k zásadnému zníženiu početnosti jednotlivých etnických spoločenstiev pod hranicu 20 %. Nemožno teda tvrdiť, že reorganizácia súdnych okresov v roku 1926 sa zámerne vykonala tak, aby v "čo najviac okresoch klesol počet Maďarov pod 20 %". Nedošlo teda ani k zhoršeniu právneho postavenia príslušníkov národných menšín následkom tejto správnej reformy. V okresoch Šamorín, Dunajská Streda, Komárno, Nové Zámky, Stará Ďala, Štúrovo, Tornaľa, Rožňava, nedošlo k žiadnym posunom v pomernom zastúpení maďarskej menšiny, aj keď (okrem Šamorína, Štúrova a Hurbanova) sa menil obvod súdneho okresu. V súdnych okresoch Galanta, Levice, Šahy, Moldava nad Bodvou, Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany klesol podiel príslušníkov maďarskej menšiny, aj keď spravidla len nepatrne a nemal žiadny vplyv na ich postavenie. Výrazne poklesol ich podiel len v prípade súdneho okresu Levice, čo bolo spôsobené len vytvorením nového súdneho okresu Želiezovce. Ani v jednom prípade sa nejednalo o pokles, ktorý by mal nejaký dopad na

právne postavenie príslušníkov jazykových menšín. Podiel Maďarov naopak stúpol v súdnych okresoch Šaľa, Vrábľa, Lučenec a Feledince, a tu môžeme prirátať aj novovytvorené okresy Želiezovce a Modrý Kameň. Vidíme teda, že situácia ktorá vznikla reorganizáciou súdnych okresov má ďaleko od tej, ako ju vykresľujú jaskynným idolom poznačení historici maďarskej menšiny.

Na území vyššie uvedených súdnych okresov neboli len čisto maďarské obce, boli tu aj čisto slovenské obce, neboli len obce s nadpolovičnou alebo jednoduchou väčšinou maďarsky hovoriaceho obyvateľstva, boli tu aj obce s nadpolovičnou, aj jednoduchou väčšinou slovenského obyvateľstva. Jazykové práva v úradnom styku v rámci obce sa riadili uznesením obecného zastúpenia o jednom jazyku obce.

Mimo vyššie uvedených 20 okresov, kde maďarská menšina dosahovala aspoň 20 % početnosť bol ešte značný počet Maďarov na území ostatných okresov na celom území Slovenska, predovšetkým v mestečkách. V 38 obciach pritom dosahovali Maďari nadpolovičnú alebo jednoduchú väčšinu. V politickom okrese Košice - vidiek vo Veľkej Ide (49 %), Kechneci (54 %), Milhosti (53 %). V politickom okrese Michalovce v Drahňove (56 %), Kopčanoch (59 %), Oboríne (90 %), Malých Raškovciach (87 %), Veľkých Raškovciach (78 %). V politickom a súdnom okrese Zlaté Moravce v obciach Jelenec (64 %), Koliňany (70 %), Ladice (92 %), Branč (79 %), Veľký Cetín (74 %), Čechynce (76 %), Hostie (Gest) (87 %), Dolné Obdokovce (84 %), Pohranice (71 %), Dolné Štitáre (88 %), Výčapy-Opatovce (61 %). V politickom okrese Revúca v obciach Hucín (74 %), Licince (88 %), Mikolčany (76 %), Nováčany (85 %). V politickom okrese Rimavská Sobota v obciach Ožďany (47 %), Padarovce (91 %), Nižná Pokoradz (87 %), Rimavská Sobota (43 %), Zacharovce (87 %). V politickom okrese Trebišov v obciach Brehov (74 %), Sirmík (63 %) a Malá Trňa (60 %). Všetky tieto obce boli s etnicky zmiešaným obyvateľstvom, väčšinou slovensko-maďarským. Niet medzi nimi obce, v ktorej by bolo čisto maďarské obyvateľstvo. Na tomto mieste je potrebné podotknúť, že v týchto okresoch, kde sa nachádzali niektoré obce s prevahou maďarského obyvateľstva (t.j. okresy Košice-vidiek, Michalovce, Zlaté Moravce, Nitra, Revúca, Rimavská Sobota a Trebišov), by v žiadnom prípade nedosiahlo obyvateľstvo príslušné k maďarskej menšine viac ako 20 %, ani keby hranice obvodov súdnych okresov v rámci reorganizácie zostali v pôvodnom stave. Z tohto pohľadu možno hodnotiť odčlenenie niekoľkých obcí s prevahou maďarského obyvateľstva z týchto okresov do súdnych okresov susedných, v ktorých maďarské obyvateľstvo dosahovalo vyše 20 % početnosť (napr. v prípade obcí Babindol, Malé a Veľké Chyndice, Kalász, Uhorské Zahorany, Malá a Veľká Bara, Klin nad Bodrogom, Streda nad Bodrogom, Borša, Černochovej, Ladmovce, Viničky, Zemplín ai.) ako pozitívny čin rozšíriť jazykové práva pre príslušníkov národnostných menšín obývajúcich tieto obce. Ich zaradením do nových súdnych okresov totiž mohli uplatňovať nárok na jednanie v národnostnom jazyku aj na okresných úradoch, súdoch, štátnych orgánoch atď., čo by si nemohli nárokovať v prípade, že by zostali v pôvodných obvodoch okresných súdov. Tento cieľ si pravda reorganizácia súdnych okresov nikdy nestanovila a nesledovala. V reorganizácii rozhodovali predovšetkým správne, hospodárske, dopravné a verejnoprospešné aspekty. Národnostné aspekty mohli zohrávať v najlepšom prípade len podružnú úlohu.

Z hľadiska vyváženej pohľadu na všetky etniká obývajúce Slovensko si všimnime aj nemecké a rusnácke etnikum.

B/ Administratívne rozdelenie Slovenska z hľadiska nemeckého etnika

1/ Súdny okres Bratislava

Politický okres Bratislava bol utvorený z obvodu bývaleho slúžnovského okresu bratislavského a Svätého Jura, mesta so zriadeným magistrátom. V roku 1928 bola k okresu pripojená obec Neštich z politického okresu Modra. Súdny okres Bratislava tvoril obvod

politického okresu Bratislava a mesta so zriadeným magistrátom Bratislava. Pri reorganizácii bol do súdneho okresu pričlenený aj Neštich, teda 2 roky predtým, než sa stal súčasťou politického okresu. Etnická štruktúra je nasledujúca:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	107 088	61	106 608	61
Nemci	40 763	23	40 759	23
Maďari	22 942	13	22 934	13
Židia	5 021	5	5 021	5

2/ Súdny okres Prievidza

Politický okres Prievidza bol utvorený z troch skupín obcí: - zo všetkých obcí bývalého slúžnovského okresu prievidzského,

- z obcí: Bystričany, Čereňany, Chalmová, Dolný a Hroný Kamenec, Zemianske Kostolany, Oslany a Vieska patriacich do bývalého slúžnovského okresu Oslanského,

- z obcí: Dvorníky nad Nitricou, Račice, Sučany, Dolné a Horné Vestenice patriacich do zrušeného okresu Žabokreky.

V reorganizácii súdnych okresov sa zohľadnil obvod takto utvoreného politického okresu, čím obce z bývalého slúžnovského okresu patriace pod okresný súd v Zlatých Moravciach a obce z okresu Žabokreky patriace pod okresný súd v Topoľčanoch prešli do pôsobnosti okresného súdu v Prievidzi. Etnická štruktúra okresu v porovnaní je nasledujúca:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
áci a Česi	52 612	78	43 523	75
Nemci	14 030	21	13 970	24

3/ Súdny okres Kremnica

Politický okres Kremnica bol utvorený z Kremnice, bývalého mesta so zriadeným magistrátom a obcí Blaufuss, Kopernica, Kunešov, Lúčky, Kremnické Bane (Piargy), Šváb, Horná Ves, Veterník, ktoré patrili do slúžnovského okresu Svätý Kríž nad Hronom. Vládnym nariadením č. 93/1928 bol zrušený okresný úrad v Svätom Kríži nad Hronom a k politickému okresu Kremnica boli pripojené ďalšie obce - Dúbrava, Trnavá Hora, Ihráč, Jálná, Jastrabá, Kľačany, Kosorín, Stará Kremnička, Svätý Kríž nad Hronom, Ladomer, Janová Lehota, Nová Lehota, Bartošová Lehôtka, Lovča, Lovčica, Lutila, Nevoľné, Horné Opatovce, Piteľová, Šášovské Podhradie, Slaská, Trubín a Vieska. V roku 1928 bola tiež k politickému okresu Kremnica pripojená obec Dolná Trnávka z politického okresu Nová Baňa.

Reorganizácia súdnych okresov zohľadnila sformovaný politický okres Kremnica tak, že všetky obce politického okresu boli v pôsobnosti okresného súdu v Kremnici. Preto v Rámci reorganizácie sa odčlenili zo súdneho okresu Kremnica obce Prestavlk, Prochoť a Horná Trnávka do pôsobnosti okresného súdu v Novej Bani a k obvodu súdneho okresu sa pripojili

obce Ladomer, Horné Opatovce, Šášovské Podhradie a Vieska. Porovnanie etnickej situácie je nasledujúce:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	18 311	62	17 895	62
Nemci	10 622	36	10 625	37

4/ Súdny okres Poprad

Politický okres Poprad bol utvorený z obvodu zrušeného slúžnovského okresu Spišská Sobota, z mesta Poprad (bývalého mesta so zriadeným magistrátom) a z obce Vernár zo zrušeného slúžnovského okresu horehronského (Pohorelá). V rámci reorganizácie súdnych okresov sa sídlo okresného súdu prenieslo zo Spišskej Soboty do Popradu a do jeho pôsobnosti sa dali všetky obce bývalého súdneho okresu spiškosobotského a tiež obec Vernár zo súdneho okresu Revúca. Porovnanie etnickej situácie vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	19 961	75	19 224	75
Nemci	5 259	20	5 255	20
Maďari	418	1	418	1
Židia	394	1	394	1

5/ Súdny okres Kežmarok

Politický okres Kežmarok bol utvorený z bývalého slúžnovského okresu kežmarského, zo Spišskej Belej a Kežmarku, bývalých miest so zriadeným magistrátom a obcí Farkašovce a Ruskinovce, ktoré boli pripojené z bývalého slúžnovského okresu Levoča. Z tohto stavu vychádzala aj reorganizácia súdnych okresov, v rámci ktorej sa k obvodu okresného súdu v Kežmarku pričlenili aj obce Farkašovce a Ruskinovce, dovtedy patriace pod okresný súd v Levoči. Etnická situácia sa však nezmenila:

	reálny stav		nezmenený stav	
	absolútne	v %	absolútne	v %
Slováci a Česi	15 432	52	14 973	52
Nemci	11 761	39	11 382	39
Maďari	279	1	274	1
Židia	910	3	906	3
Rusnáci	655	2	654	2

6/ Súdny okres Gelnica

Politický okres Gelnica bol utvorený z obcí bývalého slúžnovského okresu Gelnica, z mesta Gelnice (bývalé mesto so zriadeným magistrátom), z obce Rolová Huta z bývalého slúžnovského okresu prešovského a obce Úhorná zo slúžnovského okresu rožňavského. V rámci reorganizácie súdnych okresov sa k obvodu dovtedajšieho súdneho okresu Gelnica pripojili obce Rolová Huta, Úhorná a obec Kropachy z pôsobnosti okresného súdu v Spišskom Podhradí. Porovnanie etnickej situácie vyznieva nasledujúco:

	reálny stav		nezmenený stav		
	absolútne	v %	absolútne	v %	
Slováci a Česi	17 189	63	13 478	59	
Nemci	8 545	31	8 227	36	
Maďari	395	1	271	1	
Židia	462	2	272		1

Na základe porovnávania skutočného a pomerného vyčíslenia početnosti nemeckej menšiny v 6 okresoch, v ktorých dosahovali aspoň 20 % z celkového počtu československých štátnych príslušníkov je zrejmé, že reorganizácia súdnych okresov sa neuskutočnila na úkor zníženia početnosti nemeckej menšiny v niektorom z týchto okresov. Pomerné zastúpenie nemeckej menšiny sa zásadne nezmenilo v súdnych okresoch Kežmarok, Poprad, Kremnica, Bratislava-vidiek, k miernemu zníženiu podielu nemeckej menšiny následkom pričlenenia slovenských obcí došlo v okresoch Prievidza a Gelnica. Mimo územia vyššie uvedených 6 okresov bolo na Slovensku ešte 22 obcí, v ktorých nemecká menšina dosahovala pomernú alebo jednoduchú väčšinu v rámci obce. V Bratislave to bolo v štvrti Staré mesto, v okrese Bratislava-vidiek v Prievoze (42 %), v okrese Šamorín v Čele (72 %), Moste na Ostrove (91 %), Janošikovej (Schildern - 55 %), a Tartschendorf (69 %), v okrese Modra v Limbachu (96 %), v okrese Spišská Nová Ves vo Vondrišeli (51 %), v okrese Moldava nad Bodvou v Nižnom Medzeve (77 %), Vyšnom Medzeve (39 %), a Štóse (60 %), v okrese Stará Ľubovňa v obciach Hniezdne (49 %), Chmeľnica (82 %), Lomnička (83 %), v okrese Martin v obciach Briešťa (71 %), Hadviga (98 %), Sklené (97 %), Horná Štubňa (86 %), Dolný Turček (73 %), Horný Turček (56 %), Vrúcko (93 %), v okrese Nová Baňa v obciach Píla (92 %) a Veľké Pole (97 %).

C/ Administratívne rozdelenie Slovenska z hľadiska rusnáckeho etnika

I/ Súdny okres Stará Ľubovňa

Politický okres Stará Ľubovňa bol utvorený u obcí bývalého slúžnovského okresu staroľubovnianskeho a 9 obcí zrušeného súdneho okresu lipianskeho: Hromoš, Hajtovka, Legnava, Malý Lipník, Matisová, Plavnica, Starina, Malý Sulín a Šambron. Reorganizácia súdnych okresov zafixovala tento stav, čím všetky obce politického okresu Stará Ľubovňa spadali do pôsobnosti okresného súdu v Starej Ľubovni. Porovnanie etnickej situácie vyznieva takto:

|--|--|--|--|--|--|

	reálny stav		nezmenený stav		
	absolútne	v %	absolútne	v %	
Slováci a Česi	12 742	57	10 292	59	
Rusnáci	6 228	28	4 036	23	
Nemci	2 575	12	2 564	15	
Židia	425	2	406		2

2/ Súdny okres Bardejov

Politický okres Bardejov bol utvorený z obcí bývalého slúžnovského okresu bardejovského, z mesta Bardejov (bývalé mesto so zriadeným magistrátom) a obce Čarno z bývalého slúžnovského okresu Vyšný Svidník. Túto zmenu potvrdila aj reorganizácia súdnych okresov, čím všetky obce politického okresu Bardejov patrili do pôsobnosti okresného súdu v Bardejove. Porovnanie etnickej situácie vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav		
	absolútne	v %	absolútne	v %	
Slováci a Česi	21 841	58	21 841	58	
Rusnáci	13 216	35	12 437	33	
Židia	1 930	5	1 930		5

3/ Súdny okres Vyšný Svidník

Politický okres Vyšný Svidník bol utvorený z nasledujúcich skupín obcí: - obce bývalého slúžnovského okresu Vyšný Svidník, okrem obce Čarno, ktorá bola pripojená k politickému okresu Bardejov,

- obce Breznica, Breznička, Brusnica, Malé Bukovce, Veľké Bukovce, Chotča, Jakušovce, Kolbovce, Krišlovce, Potočky, Pucak, Solník, Stropkov, Veľkrop a Vojtovce zo zrušeného slúžnovského okresu stropkovského.

Vládnym nariadením 208/1925 sa preložilo sídlo okresného úradu z Vyšného Svidníka do Stropkova, čím sa zrušil politický okres Vyšný Svidník a súčasne sa vytvorila expozitúra okresného úradu vo Vyšnom Svidníku (Vl. nar. 209/1925). Súčasne sa k obvodu okresného úradu pripojili obce, ktoré patrili do roku 1922 k slúžnovskému okresu stropkovskému, a to obce: - z politického okresu Giraltovce: Bokša, Bžany, Lomné, Miňovce, Mrázovce, Nižná Olšava, Šandal, Tokajík, Turiany a Valkov,

- z politického okresu Humenné: Ďapalovce, Girovce, Košarovce, Piskorovce, Rafajovce, Rohožník, Nižná Sitnica a Vyšná Sitnica,

- z politického okresu Vranov nad Topľou: Veľká Domaša, Giglovce, Holčíkovce, Vyšný Hrabovec, Kelča a Petejovce.

V roku 1928 boli k politickému okresu Stropkov pripojené ešte obce Pakostov a Petrovce z politického okresu Humenné.

V rámci reorganizácie súdnych okresov v roku 1926 sa zmeny hraníc politických okresov nebrali do úvahy, len v prípade obce Čarno, ktorá sa odčlenila do kompetencie okresného súdu v Bardejove. Ostatné obce bývalého slúžnovského okresu stropkovského patriace do kompetencií okresných súdov v Humennom, Giraltovciach a Vranove nad Topľou zostali naďalej v ich kompetencii. Porovnanie etnickej situácie vyznieva takto:

	reálny stav		nezmenený stav		
	absolútne	v %	absolútne	v %	
Slováci a Česi	4 762	22	5 762	21	
Rusnáci	15 454	71	15 933	71	
Židia	1 121	5	1 121		5

4/ Súdny okres Medzilaborce

Politický okres Medzilaborce bol utvorený z bývalého slúžnovského okresu Medzilaborce. V rámci reorganizácie súdnych okresov bol zriadený nový súdny okres Medzilaborce. Do pôsobnosti okresného súdu v Medzilaborciach bolo vyčlenených 48 obcí zo súdneho okresu Humenné, ktoré patrili do politického okresu Medzilaborce. Týmto všetky obce politického okresu Medzilaborce spadali do pôsobnosti okresného súdu v Medzilaborciach. Z 19 158 obyvateľov bolo 2860 Slovákov a Čechov (15 %), 14 844 Rusnákov (78 %), a 1 179 Židov (6 %).

5/ Súdny okres Humenné

Politický okres Humenné bol utvorený z obcí bývalého slúžnovského okresu Humenné, okrem obcí Nižná a Vyšná Jablonka, Nechválková Polianka, Papín, Telepovce a Zubné, ktoré boli pripojené ku politickému okresu Snina a obcí Ďapalovce, Girovce, Košarovce, Pakostov, Petrovce, Piskorovce, Rafajovce, Rohožník, Nižná a Vyšná Sitnica z bývalého slúžnovského okresu Stropkov. Obce z bývalého slúžnovského okresu Stropkov boli v roku 1925, resp. 1928 naspäť odčlenené z politického okresu Humenné do politického okresu Stropkov, aj keď naďalej zostali v pôsobnosti okresného súdu v Humennom.

Politický okres Snina bol utvorený zo všetkých obcí bývalého slúžnovského okresu Snina a z vyššie vymenovaných obcí delimitovaných z bývalého slúžnovského okresu Humenné.

V rámci reorganizácie súdnych okresov sa z obvodu súdneho okresu Humenné vyčlenilo 48 obcí do novozriadeného súdneho okresu Medzilaborce. Počiatok činnosti okresného súdu v Medzilaborciach bol stanovený na 1.10.1929. Do pôsobnosti okresného súdu v Humennom spadali všetky obce politického okresu Humenné a Snina a časť politického okresu Stropkov. Porovnanie etnickej situácie je nasledujúce:

	reálny stav		nezmenený stav		
	absolútne	v %	absolútne	v %	
Slováci a Česi	33 048	59	35 908	48	
Rusnáci	21 069	38	36 013	48	
Židia	1 001	2	2 180		3

Z tohto prehľadu je zrejmé, že reorganizáciou súdnych okresov sa vylepšilo pomerné zastúpenie Rusnákov v súdnych okresoch Stará Ľubovňa, Bardejov a Medzilaborce, nezmenilo sa v súdnom okrese Vyšný Svidník a vďaka vytvoreniu nového súdneho okresu v Medzilaborciach sa znížil podiel Rusnákov v súdnom okrese Humenné, z ktorého sa odčlenili obce s rusnáckym osídlením do tohto novovytvoreného súdneho okresu.

Mimo týchto 5 súdnych okresov bolo ešte 34 dedín, v ktorých dosahovali Rusnáci nadpolovičnú alebo jednoduchú väčšinu obyvateľstva obce. V súdnom okrese Giraltovce to boli obce Bokša (49 %), Lomné (75 %), Miňovce (77 %), Mrázovce (67 %), Vyšná Olšava (51 %), Šandal (42 %), Tokajík (88 %). V súdnom okrese Kežmarok obec Stotince (Hodemark - 82 %). V súdnom okrese Sabinov obce Bajerovce (98 %), Čirč (81 %), Geralt (54 %), Hanigovce (59 %), Hradisko (51 %), Jakoviany (77 %), Jastrabie (87 %), Kyjov (91 %), Lutina (53 %), Obručné (74 %), Olejníkov (55 %), Orlov (81 %), Renčišov (75 %), Ujak (97 %), Ruská Vôľa (71 %) a Žatkovce (54 %). V súdnom okrese Sobrance obce Baškovce (48 %), Koromľa (58 %) a Podhorod' (73 %). V súdnom okrese Spišská Nová Ves obce Poráč (67 %) a Zavadka (85 %). V súdnom okrese Spišská Stará Ves obce Folvark (90 %) a Veľký Lipník (88 %). V súdnom okrese Vranov nad Topľou obec Detrik (80 %).

Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že v prípade, ak by sa reorganizácia súdnych okresov neuskutočnila, značný počet obcí s rusnáckou väčšinou by zostal v zostave súdnych okresov, kde by Rusnáci nemohli dosahovať aspoň 20 % podiel na počte obyvateľstva. Tým by si obyvatelia obce nemohli nárokovať jazykové práva v mimoobecnom úradnom styku. Týka sa to nielen obcí vyčlenených zo súdneho okresu Sabinov do súdneho okresu Stará Ľubovňa, ale aj Rusnákov v slovenských dedinách pričlenených obcí do vyššie uvedených 5 okresov. Za zmienku stojí aj fakt, že existencia jedného súdneho okresu pre politický okres Humenné a Snina umožňovala jazykové práva aj pre Rusnákov v okrese Humenné, kde boli len 3 obce s rusnáckou väčšinou (Piskorovce, Humenský a Zbudský Rokyty) a kde rusnácka menšina dosahovala len 4,5 %. Spojením politických okresov Snina a Humenné do jedného súdneho okresu (v politickom okrese Snina bolo 62 % Rusnákov), mohli si jazykové práva na súde uplatňovať aj oni, aj Rusnáci z časti politického okresu Stropkov (9,5 %) podliehajúcich jurisdikcii okresného súdu v Humennom.

Sumarizujúce čísla o počte príslušníkov jednotlivých národnostných menšín na území okresov, kde dosahovali aspoň 20 % početnosť boli už viackrát uverejnené. Z pohľadu reorganizácie súdnych okresov ešte neboli publikované.

Z celkového počtu 91 079 Rusnákov žijúcich v roku 1930 na Slovensku žilo na území okresov, kde dosahovali aspoň 20 % početnosť 70 911, mimo týchto okresov 20 168 (22,1 %). V prípade, že by reorganizácia nebola vykonaná bolo by bývalo na území okresov s 20 % početnosťou rusnáckej menšiny 68 419 osôb a mimo týchto okresov 22 660 (22,9 %).

Z celkového počtu Nemcov 147 501 osôb žilo na území okresov s 20 % nemeckou národnostnou menšinou 90 980 osôb a mimo týchto okresov 56 521 osôb (38,3 %). V prípade, že by reorganizácia súdnych okresov nebola vykonaná na území okresov s 20 % nemeckou menšinou by žilo 90 218 Nemcov a mimo týchto okresov 57 283 Nemcov (38,8 %).

Z celkového počtu Maďarov 571 988 osôb žilo na území okresov s 20 % maďarskou národnostnou menšinou 492 907 osôb a mimo týchto okresov 79 081 osôb (13,8 %). V prípade, že by reorganizácia súdnych okresov nebola vykonaná, na území okresov s 20 % maďarskou menšinou by žilo 486 002 Maďarov a mimo týchto okresov 85 986 Maďarov (15,0 %).

Na základe tohto sumáru vidíme, že reorganizácia bola pre všetky etnické menšiny na Slovensku prínosom, pričom najviac pre Maďarov. Reorganizáciou súdnych okresov sa zvýšil počet osôb hlásiacich sa k príslušnosti k národným menšinám na území okresov, v ktorých tvorili národnostné menšiny rusnácka, nemecká a maďarská početnosť vyše 20 %. Vzhľadom na to, že československé národnostné právo bolo právo individuálne, tento vedľajší efekt reorganizácie súdnych okresov nemožno zanedbávať alebo zľahčovať pri hodnoteniach.

Žiaľ, reorganizáciou súdnych okresov sa zvýšil aj počet Slovákov a Čechov v okresoch s kvalifikovanou národnostnou menšinou (s početnosťou vyše 20 %). Súhrnné čísla v zrkadle sčítania ľudu z roku 1930 ukazuje tabuľka:

kresy s menšinou	reálny stav	nezmenený stav
maďarskou	310 604	297 046
nemeckou	230 593	215 701
rusnackou	75 253	73 803

Vzhľadom na to, že zmeny v obvodoch súdnych okresov nastali v národnostne zmiešaných oblastiach (obciach), nutne sa tým samozrejme musel zvýšiť aj počet slovenského obyvateľstva, ktoré sa dostalo pod právomoc úradov, súdov a štátnych orgánov v okresoch s kvalifikovanou národnou menšinou.

Záver

Po tomto podrobnom rozbere dúfam, že nie je potrebné zvlášť zdôrazňovať nezmyselnosť tvrdení o údajnom protimenšinovom rozdelení súdnych okresov pri ich reorganizácii v roku 1926 (reorganizácia prebiehala v rokoch 1926 - 1929).

Výsledky rozboru môžeme zhrnúť do nasledujúcich bodov:

1. Reorganizácia súdnych okresov bola vykonaná s cieľom zjednotiť hranice súdnych okresov s jestvujúcimi hranicami politických okresov. S menšími výnimkami bol tento cieľ dosiahnutý.

2. V rámci reorganizácie bolo najväčším zásahom do jestvujúceho rozdelenia obvodov okresných súdov zriadenie 4 nových súdnych okresov v Piešťanoch, Želiezovciach, Modrom Kameni a Medzilaborciach. Z toho dôvodu došlo k pomerne veľkým zmenám v etnickej štruktúre okresov, z ktorých boli nové súdne okresy vyčlenené. Tieto zmeny však v žiadnom prípade neovplyvnili právne postavenie niektorej národnostnej menšiny, ba práva naopak, tri zo štyroch nových obvodov boli v oblastiach národnostne zmiešaných.

3. Vyčleňovanie jednotlivých obcí do iného súdneho okresu sa dialo výhradne v záujme zlepšenia dopravných a komunikačných možností obyvateľov týchto obcí vzhľadom k sídlu nového okresného súdu. Ani v jednom prípade sa nestalo, že obec, ktorá zmenila sídlo súdneho okresu, by bola znevýhodnená v svojich jazykových právach.

4. Národnostné práva sa môžu zakladať na dvoch princípoch:

a/ na princípe jazykovej rovnosti štátnych príslušníkov alebo na prednosti jedného jazyka nad inými,

b/ na princípe jazykového oddelovania (separatizmu - vytvárania jazykovo "čistých" oblastí) alebo na princípe jazykovej premiešanosti, teda princíp teritoriálny, kolektívny, proti princípu personálnemu. V československom národnostnom práve požíval štátny jazyk niektoré prednosti, ale v zásade sa uplatňovala jazyková rovnosť štátnych príslušníkov a princíp personálneho uplatňovania jazykových práv. Uplatňoval sa aj teritoriálny princíp pre územia, v ktorých národná menšina nedosahovala ani 20 % početnosť. Aj keď nebolo cieľom reorganizácie súdnych okresov vylepšovať alebo zhoršovať postavenie jednotlivých národnostných menšín a Slovákov na národnostne zmiešaných územiach, nemožno si nepovšimnúť, že táto reorganizácia znamenala vylepšenie právneho postavenia pre 1,2 % Maďarov, 0,5 % Nemcov a 2,8 % Rusnákov. O takýto prírastok sa zvýšil počet obyvateľov národnostných menšín v súdnych okresoch, kde dosahovali kvalifikovanú početnosť.

Ako sa z človeka stáva rebel? O podmienkach vzniku sociálnych hnutí

Anreas Wimmer

Machiavelisti vo všetkých dobách a kultúrach sa usilovali nájsť odpoveď na otázku položenú v titule: Robili to preto, že sa obávali o svoje hrady a tiež preto, lebo dúfali, že masové hnutie ich môže priviesť k moci. Približne jedno storočie uvažujú o tejto otázke i spoločenski vedci.

V prvej časti tejto štúdie sú načrtnuté ich tri základné odpovede. Prvá stavia do centra analýzy politicko-ekonomické podmienky vzniku sociálnych hnutí; druhá považuje za predpoklad politickej aktivizácie individuálnopsychologickú depriváciu skúsenosť; a napokon je to presvedčenie, že zmysluplnú odpoveď na otázku v titule môže priniesť dôkladný výskum symbolických a organizačných mobilizujúcich procesov. Každá z týchto formulácií má špecifické teoretické medzery a empirické nedostatky v objasňovaní. V nádeji, že ich prekonám, navrhujem v druhej časti spojenie troch metód, v ktorých sú integrované tri modely spoločnosti navrhnuté Pierrom Bordieuom: Zavedenie ucelených pojmov by dovolilo jasnejšie určiť vzťahy medzi prevratmi vo sfére politickoekonomických pozícií, vzniku individuálnej nespokojnosti ako i symbolických a organizačných praktík politickej mobilizácie.

1. Úvod. K stavu bádania hnutia

Duchovné a sociálne vedy sa zaoberajú najmä problémami, ktoré im boli nanútené z celospoločenského základu. Nastolené problémy boli síce spracované do vedeckého systému podľa vlastných diskursívnych a kognitívnych pravidiel, "riešenie hádaniek" však nerobí autonómnosť remesla zaujímavým, lež odhalenie spoločenskej energie, ktorá je do tejto problematiky vložená. Táto súvislosť platí pre analýzy sociálnych hnutí v osobitej miere, pretože diskutéri príležitostne debatujú o základných princípoch spoločenskej štruktúry a nadhadzujú otázky legitimacy a integrácie, ktoré sa stále znovu vynárajú v slovných hrách spoločenských vedcov.

Sociálna antropológia sa začala intenzívnejšie zaoberať problematikou sociálnych hnutí, keď politicko-kultúrny život tretieho sveta otriasli prvé antikolonizačné oslobodzovacie boje a vlna kultov religióznej obnovy (Laternani 1974). Vojna vo Vietname a iné militantné politické hnutia šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov spôsobili prudký nárast záujmu o roľnícke hnutia (Sott 1985:15). O desaťročie neskôr tvorilo etnické oživenie (Smith) sociopolitické pozadie nového záujmu o roľnícke hnutia. Aj najnovšie revolučné procesy na európskom kontinente sú vyvolané rôznorodými pohybmi a stojí za úvahu, aby sa opäť obrátila pozornosť k tejto téme. Ako vyzerá etnosociologická teória sociálneho hnutia začiatkom deväťdesiatych rokov?

Priebežne vznikli najrozmanitejšie vysvetľujúce modely. Skúmané boli sociálnoštruktúrne podmienky politickej mobilizácie, proces hľadania a definovania cieľov, determinánt relatívneho úspechu atď. K týmto problémom sa vzťahovali aj špeciálne typy hnutí, ako hnutia religióznej obnovy, etnické, nacionalistické, robotnícke alebo roľnícke hnutia.¹ Takto vznikla neprehľadná zmes modelov, hypotéz, teórií, typológií. Ťažko si v nich možno urobiť prehľad, z ktorého by sa dalo zistiť, či sa naozaj jedná o porovnateľné fenomény, či ide prípadne o spoločné alebo rôznorodé dynamiky rozličných typov sociálnych hnutí.

Tento príspevok vychádza z troch predpokladov, po prvé z toho, že takáto porovnávací a teoretická perspektíva má zmysel; podruhé, že najlepšie z týchto modelov možno spätne aplikovať na tri úvodom zmienené základné zložky, ktorých konkretizáciu a použitie predstavujú. Tieto tri zložky sa nevzťahujú na celú šírku problémov, ktorými sa zaoberá výskum hnutí. Nebudeme sa preto pýtať na determinanty rôznych foriem priebehu sociálnych hnutí (napr. proces inštitucionalizácie) alebo na vzťah medzi týmito formami a často sa meniacimi definíciami cieľa. Rovnako málo sa budeme venovať faktorom, ktoré zapríčiňujú rozdielne dôsledky pôsobenia sociálnych hnutí na spoločnosť, ale skôr na to, čo uvádza ľudí do pohybu. V dôsledku tretej zložky nepodliehajú totiž všetky aspekty sociálnych pohybov nijakým nevyhnutným zákonitostiam (pre roľnícke hnutia por. Powell 1976). Preto nemôžu byť ani teoreticky uchopené a analyzované, ale iba technikami "podrobného opisu" sprístupnené historickému pochopeniu.

Základá sa to na tom, že sociálne hnutia sa síce pohybujú v pravidelne štruktúrovaných poliach, pokiaľ sú však málo inštitucionalizované a ich okruh pôsobenia sa rozširuje, vtáňujú do diania stále nové prostriedky a aktérov, a tak obvykle zoslabia sociálne pole určitých ekonomických, politických a kultúrnych mechanizmov. Victor Turner (1974, kap.3) charakterizoval v štúdií o mexickom hnutí za nezávislosť tento vecný obsah v analógii k ľudskému nevedomiu ako "primárny proces". Zo základných myšlienok síce môže vzniknúť teória vzniku sociálnych hnutí, ale už nie teória ich relatívneho úspechu, závislosti cieľov na sociálnych štruktúrach atď.³

V hľadaní odpovede na otázku o podmienkach vzniku sociálnych hnutí sa sociálni vedci dosiaľ ďaleko nedostali. Na konferencii špecialistov na východnú Európu bol jednomyselne vyslovený poznatok, že ich udalosti prekvapili a mieru krízy legitímnych východných systémov veľmi podhodnotili. To isté platí aj o rozmachu etnických hnutí v treťom svete, pozorovateľnom od sedemdesiatych rokov. Modernizujúce teórie nemajú adekvátne pojmy ani pre ne, ale ani pre ich zrkadlový proťajšok, teóriu dependencie. Možno teda rozlišovať medzi tromi všeobecnými zložkami, ktoré sa pokúsili zodpovedať túto otázku, menovite politicko-ekonomickými, sociálno-psychologickými a procesuálnymi náčrtmi vysvetlenia. V ďalšej kapitole predstavím všetky tri a zároveň rozpracujem ich základné teoretické nedostatky a empirické deficity.

2. Tri prístupy

Politickoekonomický prístup skúma na jednej strane zakotvenie skupiny nositeľov v sociálnej štruktúre a na druhej strane štruktúralne určené protiklady, ktoré vedú k výskytu sociálnych pohybov. Základné rysy modelu spoločnosti sa dajú charakterizovať nasledovným spôsobom: spoločnosť pozostáva z masových skupín, ktoré sú určené svojím postavením v politicko-ekonomickej hierarchii rozdeľovania, teda svojím triednym charakterom. Ďalej sa dajú triedy rozdeliť do rôznych frakcií, tak napr. veľkoburžoázia na agrárnu oligarchiu, priemyselnú buržoáziu, politickú elitu, veľkoobchodníkov a intelektuálnu elitu.

Triedy a triedne frakcie teda charakterizujú ako socioekonomické záujmové skupiny základnú štruktúru spoločnosti. Naproti tomu národné, etnické a regionálne jednotky na prvý pohľad nezodpovedajú zoskupeniam so spoločnými záujmami. Zástancovia tohto stanoviska sa snažia ukázať, že etniká sa kryjú alebo triednymi frakciami, ako napr. v južnej Afrike alebo v indiánskej Latinskej Amerike, pretože pohybom pracovných síl, spôsobeným svetovým trhom a nerovnomerným vývinovým procesom vznikajú aj etnicky segmentované pracovné trhy (Worsley 1984:235-296; Wolf 1989, Kap. 12). Alebo zahŕňajú etniká príslušníkov rôznych tried, potom sa ovšem v dôsledku hierarchie regiónov, vytvorenej opäť nerovnakými vývinovými procesmi, nachádzajú svojím spoločným postavením v situácii objektívnej kongruencie záujmov (Hechter 1971). To isté vzniká aj tak, že sa štátne a iné výkony delia v zmysle stratégie "Rozdeľuj a panuj" na základe etnických kritérií (Rothschild 1981).

V priebehu spoločenského vývinu sa táto štruktúra záujmových skupín opätovne prelomí: triedy, etniká a regióny stúpajú a klesajú v hierarchii ekonomických pozícií, získavajú alebo strácajú politický vplyv. Ako príčina týchto prevratov sa všeobecne udávajú tri procesy: po prvé zmeny v ekonomickom systéme sveta, napr. keď sú regióny podľa dopytu po produktoch na svetovom trhu novo hierarchizované a súčasne sa mení aj relatívne postavenie tried a triednych frakcií (Wolf 1986; Hechter 1971 a i.).

Po druhé, pozície sa menia aj politickými zmenami ako je kolonizácia, imperialistické vojny a neskôr Nation-building (Mühlmann 1964, Löffler 1976, Skocpol 1982, Geertz 1963). Ako tretí dôvod prevratov sociálnej štruktúry sa udávajú vnútorné procesy ekonomickej a politickej premeny. Tak napríklad technologický a podnikovoorganizačný vývin vedie v západných spoločnostiach k stálej zmene v hierarchii profesionálnych skupín a triednych frakcií. Ako ilustráciu možno uviesť vzostup nových stredných vrstiev zavedením tayloristickej organizácie práce vo fabrikách a paralelne s tým prebiehajúci zostup starých samostatných stredných vrstiev malých obchodníkov a remeselníkov. Tieto vnútorné procesy premeny neprebiehajú plynule, ale sa realizujú v skokoch, ktoré sú úzko späté s konjunktúrnymi cyklami (porovnaj Bornschie 1988).

Pohyby socioekonomických záujmových skupín nahor či nadol "zapričiňujú" sociálny pohyb v tom zmysle, že sa tieto skupiny organizujú a politicky aktivizujú, buď aby zabránili svojmu zostupu, alebo aby plne realizovali svoj vzostup a sa napr. politicky etablovali (Raschke 1985: 128 an.).

Tak smerovalo napríklad robotnícke hnutie k politickému etablovaniu tejto stúpajúcej socioeconomickej skupiny, konzervatívne hnutie bolo v poslednom storočí vo vleku zanikajúcej šľachty. Hnutia, reformujúce spôsob života a pohyby "sťahovavých vtákov", v prvých dvoch desaťročiach tohto storočia sú rovnako ako študentské hnutie sedemdesiatych rokov spojené so sociálnym zostupom vzdelaného meštiactva (Raschke 1985:128 an.). Tretí svet môže vysvetliť výskyt nativistických a chiliastických hnutí kolektívnou stratou statusu domorodých skupín, ktorú so sebou prinieslo koloniálne podrobenie (Mühlmann 1964, Löffler 1976). Aj etnické pohyby a konflikty sa interpretovali ako boj o ekonomické a politické zdroje, ktoré iba z dôvodov organizačnej oportunity a účinnosti boli vnesené do kultúrnych termínov. (Cohen 1974)⁴. Čo sa týka hnutí v mestách tretieho sveta argumentovalo sa, že tieto "odborové organizácie kolektívneho konzumu" (Castells) by zmobilizovali spoločné záujmy na zlepšeníach v reprodukčnej sfére. V diskusii o podmienkach vzniku roľníckych hnutí narazíme nakoniec na tézu, že roľníci napr. v Mexiku, Rusku, Číne alebo Vietname sa dali do pohybu, aby bojovali proti strate krajiny a rozpadu tradičných systémov sociálnych istôt, ktoré hrozili v dôsledku rozšírenia agrárnej produkcie pre svetové trhy (napr. Wolf 1969).

Hlavný problém tohto politickoekonomického stanoviska spočíva v tom, že s jeho pomocou sa dá dodatočne vysvetliť vznik mnohých sociálnych hnutí, pretože všade sú v hre konflikty medzi politickoekonomickými záujmovými skupinami; pritom však uniká, že sa politicky zväčša nič nehýbe, hoci je na dennom poriadku pohyb masových skupín v sociálnych hierarchiách smerom hore a dole. Napr. stredné vrstvy Latinskej Ameriky, závislé od mzdy sa v osemdesiatych rokoch len sporadicky obracajú proti svojim vládam, ktoré akceptovali politiku prispôsobenia štruktúry, nariadenú menovým fondom, hoci práve táto politika viedla k zruinovaniu ďalších častí strednej triedy (porovnaj okrem iného Ghai a Hewitt de Alcántara 1989). Tiež musí ostať nezodpovedaná otázka, ktorá s tým súvisí, ako to, že porovnateľné programy štrukturálneho prispôsobenia a inflačné šoky práve v určitých regiónoch a krajinách viedli ku kolektívnemu protestu a v iných nie (Edelman 1990: 737). Všeobecnejšími skúmaniami sociálnych pohybov sa dospelo k záveru, že ich hybnou silou často nie sú tie skupiny, ktoré by svojimi politickoekonomickými záujmami mali k tomu najviac dôvodov, teda tí najchudobnejší, čo sa nachádzajú na okraji spoločnosti, alebo sa dostali do naprostej

biedy. Narastajúca chudoba, bieda, frustrácia, odcudzenie atď. viedli často k politickej apatii alebo ku krátkodobým a nekoordinovaným protestom (Turner a Kilian 1972:247 an.).⁵

Analýzou vzostupných a zostupných pohybov politickoekonomických záujmových skupín sa dajú vytvoriť potrebné, ale nie vždy dostačujúce podmienky pre formovanie sociálnych hnutí. To súvisí so zásadnou problematikou politickoekonomického stanoviska; Táto pozostáva zo skutočnosti, že medzi jeho metodologickými predpokladmi je naprosto nejasné, ako sa vyjadri osobné ponímanie štrukturálnych protikladov a ako sa (sprostredkovane cez konkrétne hodnotenie situácií) presadia do konkrétneho počínania. Ved' pre nijaký z týchto sprostredkujúcich procesov nie je v teoretickej výzbroji politickej ekonómie žiadne miesto (vo vzťahu k etnickým hnutiam pozri Bentley 1987). Analýza štrukturálneho aranžmán a prelomových procesov sa často v tichosti vydáva za vysvetlenie individuálneho jednania. Akoby aktérom nebolo nič bližšie, ako v každodenných činnostiach dávať zadosťučinenie logickým (a často politickým) nárokom sociálnych vedcov. Treba rozlišovať vec logiky a logiku veci (Bourdieu 1979: 164, v náväznosti na Marxa !/).

Ak makroštrukturálne pozorovanie samotné nevedie k plne uspokojujúcim výsledkom, zdá sa zmysluplné sledovať už položenú otázku, ako teda jednotlivci hodnotia svoju situáciu a ako sa v rovine ich ponímania odrážajú štrukturálne protiklady. Ako vlastne vzniká relevantná nespokojnosť hnutia? Odpoveď na túto otázku sľubujú najskôr sociálnopsychologické výskumy. Z tejto oblasti chcem naznačiť len jeden z mnohých konceptov, totiž známu *teóriu relatívnej deprivácie*.⁶

Jednou vetou možno ústrednú tézu charakterizovať ako mieru diskrepancií medzi očakávaniami sociálnorelevantných životných podmienok a reálnymi pomerni (preto: *relatívna deprivácia*). Táto miera určuje, či je jednotlivec dostatočne nespokojný, aby sa pripojil k sociálnemu hnutiu (Gurr 1969). Pritom sú možné rôzne spôsoby, akými sa táto diskrepancia uskutoční. Na jednej strane stály rast nárokov pri nezmenenej možnosti uskutočnenia môže viesť k nespokojnosti a ústii do "revolution of rising expectations". Na druhej strane pomalý a plynulý, ale najmä náhly pokles životnej úrovne vedie k napätiu medzi očakávaním a realitou, ktoré sa nedá dlho tolerovať (Gurr 1969; Davies /1969/ z poslednej varianty skonštruoval model). Tento prístup sa použil napríklad pre obnovené religiózne hnutia (Aberle 1962) ako aj na etnické hnutia (pozri literatúru v Bentley 1983; všeobecne ale aj Gurr 1980).

Prednosť tejto teórie pozostáva v tom, že nám dáva k dispozícii relačný koncept nespokojnosti. Nespokojnosť sa vzťahuje na očakávanie jednotlivcov, ktoré zase spočívajú v minulých skúsenostiach, hodnotách a normách ako aj skúsenostiach skupiny, ktorej sa to týka a nie v absolútnej veličine približne v zmysle určitého životného štandardu (Raschke 1985:148). Po druhé tu máme subjektívne ohodnotenie dôsledkov ako rozhodujúcu premennú v hre a môžeme sa tak vyhnúť problémom presne určiť, ako sa makroštrukturálne premeny prenášajú do relevantnej nespokojnosti jednotlivca v hnutí.

Pri podrobnejšom pozorovaní sa však zistilo, že sa jedná len o zdanlivé riešenie. Pretože oddelenie od individuálnej psychologickéj dynamiky a "objektívnej" sociálnej štruktúry ukrýva v sebe nebezpečenstvo upadnutia do nasledovnej tautologickej argumentácie: sociálne hnutie vzniká vtedy, ak sú jednotlivci dostatočne nespokojní, aby vzniklo sociálne hnutie. Inými slovami, nenašiel sa doposiaľ žiaden presvedčivý spôsob operacionalizácie konceptu relatívnej deprivácie. K tomu by sa muselo presnejšie udať, vo vzťahu ku akej úrovni očakávania sa merajú reálne pomery jednotlivcov. Po druhé by sa muselo *ex ante* určiť, aká miera relatívnej deprivácie vedie vlastne k protestom. Nespokojnosť je totiž, ako ukázali (*Marxove a Woodove*) výskumy, tak univerzálne rozšírená, že sa jedná skôr o antropologickú konštantu, o základnú charakteristiku ľudskej existencie, než o psychickú osobitosť sociálneho pohybu. Pojem relatívnej deprivácie sa musí jednak vzťahovať na objektívnu sociálnu situáciu, jednak ho treba presnejšie operacionalizovať, aby sa mohla jeho heuristická

hodnota včleniť do rozsiahlejšieho modelu podmienok vzniku sociálnych hnutí (ku kritike pozri napr. Gurney a Tierney /1982/ ako aj Greene /1974/).

Ak sa pokúšame predložiť také operacionalizácie, nevyhnutne sa musíme opäť vzdialiť od psychologického spôsobu ponímania derivačnej teórie: nespokojnosť sa síce prejavuje u jednotlivca, ale kolektívne chovanie predsa nevyplýva zo sumy individuálnych stanovísk. Veď ak niekto, odvolávajúc sa na nejaké očakávania, hodnotí situáciu ako neznesiteľnú, zostáva táto naďalej sprostredkovaná kultúrnymi, teda kolektívnymi predstavami, normami a hodnotami, ako ukazuje príklad "tradičnej chudoby" (porovnaj Scott 1977:236). Nielen postoje očakávania, ale aj nespokojnosť sama sa kultúrne konštruuje: musí sa dať zaartikulovať do spoločensky relevantných a legitímnych debát (porovnaj k tomu z perspektívy symbolického interakcionizmu Blumera 1973, cit. podľa Raschke 1985: 159). Toto je samozrejme možné len tam, kde spoločné zázemie životných skúseností poskytuje určitú bázu porozumenia a kde je dostatok interakcie, komunikácie a organizácie vo veľkej skupine, aby sa vôbec dali diskutie o kolektívne utrpenom neprávosti viesť, udržiavať a organizačne presadiť. Robotnícke hnutie bolo, napr. okrem iného preto relatívne úspešné, lebo sa oslovila skupina s podobnými každodennými problémami a životným štýlom a dala sa uskutočniť bez väčších ťažkostí aj klasifikácia skupiny spolu s politickými efektami, ktoré by mohli takú dištinkciu priniesť (Bourdieu 1985:37-42). Ak tieto požiadavky nie sú dané, majú jednotlivci sklon k tomu, spraviť zodpovedných seba samých, namiesto spoločenských alebo kultúrnych okolností za ich bezprávie, t.j. robia internú a nie externú kauzálnu atribúciu, ako sa vyjadrujú psychológovia (porovnaj Beckmana 1979:298 ako aj kapit. 11).

Pociťovanie bezprávia sa musí po druhé preukázať vo vzťahu k politicko-kultúrnemu vytýčeniu cieľa ako legitímne. Toto sa dá podľa druhu kultúrneho prostredia uskutočniť ľahšie alebo ťažšie. Tak nenaráža požiadavka zrovnoprávnenia pohlavia na principiálny odpor tam, kde sa môže oprieť o kultúrne pevne zakotvenú myšlienku prirodzeného práva rovnosti. Naproti tomu budú musieť roľníci najnižšej kasty na indickom subkontinente bojovať s veľkými ťažkosťami, ak by chceli spochybniť legitímnosť spoločenskej hierarchie celkovo a zásadne, pretože sa pritom môžu odvolávať len na všeobecne uznávané a zovšeobecnené koncepcie o rovnosti (porovnaj Moore 1982:87-99).⁷ Protest roľníkov nesmeruje proti poplatkom a vykorisťovaniu *ako takému*, ale proti *príliš vysokým* poplatkom a formám vykorisťovania, ktoré nerešpektuje právo roľníka na subsistenciu, lebo prenáša riziko výroby na plecía roľníkov (Scott 1976). Tak neudivuje, že sociálne hnutie s revolučným charakterom požiadaviek sa vyskytuje iba tam, kde už základné kultúrne črty západnej moderny, hodnoty rovnosti, národného sebaurčenia, práva na politické spolurozhodovanie atď. už zakorenili. (porovnaj Käufeler 1988: 30-38).

Niektoré z týchto aspektov sa prerokávajú z procesuálneho stanoviska. Pozornosť sa tu obracia predovšetkým na procesy mobilizácie sociálnych hnutí, teda na dynamické vzťahy medzi vodcami a "základňou", ako aj na vyššie spomenuté kultúrno-ideologické mechanizmy legitimizácie a delegitimizácie. Oba tieto aspekty sú navzájom úzko spojené, pretože k úlohám vedenia obyčajne patrí zadovážiť legitimitu nespokojnosti verejne vyslovovať záujmy hnutia, prenášať ich do politických požiadaviek atď. Vnútri mobilizačného prístupu narážame na tri koncepty výskumu. Zástupcovia prvého sa zaoberajú prevažne už spomenutými procesmi symbolickej konštrukcie práva a bezprávia. Tak chápe napr. Williams (1989) etnickú mobilizáciu ako čiastkový aspekt pokračujúceho procesu vytvárania národa. Symbolické ohraničenie "národa" a "menšiny" dominantnou skupinou ťahá za sebou protihnutie vylúčených. Zhodnotením a verejným zviditeľnením vlastných tradícií sa pokúša zmeniť zmysel stigmy "etnickej" okrajovej skupiny ako pečate vyvolených a vyhlásiť vylúčenie jej kultúrneho repertoáru z národného za nelegitímne. Guha (1983) skúmal v jednej štúdií o roľníckych povstaniach v koloniálnej Indii, ako sa kód dominancie a subordinácie v časoch existenčného ohrozenia zmenil a pretransformoval sa do "debaty o rebélii", v ktorej sa javí

ináč kriminalizovaná vzbura ako legitímna. Celý rad "subaltern studies" sledujú tento program výskumu (porovnaj Bayly 1988).

V druhej (porovnaj americkú) tradícii výskumu sa posúva do popredia aspekt manipulácie politickej mobilizácie do centra pozornosti. Sociálne hnutia organizujú vodcovia, aby získali kontrolu nad rezervami mobilizovaného obyvateľstva (Zald a McCarthy 1979). Toto mobilizovanie rezerv sa dá porovnať s podnikateľskou kombináciou výrobných faktorov, práce, kapitálu a pôdy, pokiaľ sa aj tu dajú docieľiť efekty synergie. Na toto stanovisko narážame pri teóriách o entnických hnutiach, je tam okrem iným zastúpené Rotschildom (1981) a Brassom (napr. 1976).

V protiklade k sociálnopsychologickým výskumom nie sú teda v tejto perspektíve primárne určité individuálnopsychologické konštelácie, ktoré uvádzajú sociálne hnutie do pohybu; vychádza sa častejšie z toho, že je vždy naporúdzi dostatočné množstvo nespokojnosti, takže krátkodobo variabilné a kontingentné faktory ako je organizačná schopnosť alebo konštelácia moci podmieňujú relatívny mobilizačný úspech elity. V protiklade k politickoekonomickému stanovisku sa v tomto prípade venuje pozornosť organizačnej inovácii a vlastnému procesu mobilizácie a menej štruktúre skupín, uvedených do pohybu.

Určítym doplnením k druhému sa môže chápať tretí koncept výskumu vnútri procesuálneho stanoviska. Tu sa zaoberá základňou, vychádzajúc z predpokladu, že mobilizácia jednotlivcov závisí primárne od pozitívneho výsledku kalkulácie o náklade a úžitku: sociálne hnutie sa vyskytuje vtedy, ak očakávania zmien nie sú príliš veľké, aby mali vôbec realistické šance na splnenie a na druhej strane nie príliš nízke, aby sa dali zdvôvodniť výdavky spojené s prináležaním sociálnemu hnutiu a aby sa eventuálne náklady spojené s represiami mohli uniesť. (Morrison 1971, citovaný v Raschke 1985:152). Aby sa ľudia uviedli do pohybu, musí sa najprv vyriešiť problém "vodiča riadiaceho na schodíku vozidla", t.j. musí sa vylúčiť možnosť profitovania jednotlivca z budúcich úspechov hnutia bez toho, že by k nemu patril. V rámci sociálnej antropológie sa uplatnil tento koncept výskumu obzvlášť pri analýze roľníckych povstaní (Popkin 1979; porovnaj latinskoamerické diskusie Singelmana 1975).

Teraz teda stojíme pred problémom, že všetky tieto stanoviská osvetľujú a tematizujú síce dôležité aspekty, že sa ovšem iné museli pre nedostatok teoretických poznatkov zanedbať. Tak sa politickoekonomické stanovisko vôbec nedostane zo základného ponímania analyzovaného predmetu k individuálnopsychologickej stránke, bez zohľadnenia ktorej ostávame dlžní odpoveď na otázku, ako to, že väčšina posunov v rámci politickoekonomických pozícií nevyvolá sociálne hnutia. Sociálnopsychologické výskumy môžu síce toto prázdne miesto zaplniť a osvetliť pôvod individuálnych sklamaní, ale nezodpovedajú otázku, ako vznikne z individuálnej nespokojnosti kolektívne definované a pociťované bezprávie, ktoré by zdvôvodnilo stavbu barikád. A pre procesuálne stanovisko, ktoré sa koncentruje pri zodpovedaní tejto otázky na analýzu symbolických a organizačných praktík, musí ostať neodhalené, odkiaľ vlastne pochádza nespokojnosť, z ktorej vodcovia formujú svoje hnutie a ako to, že stupeň "stiesnenosti v kultúre" počas mnohých vekov a spoločností tak zjavne variuje.

3. Pokus o integráciu z pohľadu teórie praxe

Najjednoduchšie riešenie dilemy, prijať vždy len jednu perspektívu a napriek tomu považovať všetky za nevyhnutné a navzájom sa dopĺňajúce spočíva v tom, že sa modely zoradia ako drahokamy na náhrdelníku. Tak sa dá argumentovať, že sociálny pohyb vzniká vtedy, keď veľké sociálne skupiny v celospoločenskej hierarchii vzostupujú alebo zostupujú, relatívna deprivácia jednotlivcov dosiahla dostatočne veľkú mieru, je naporúdzi vedenie, ktoré dokáže ľudí zmobilizovať a úvahy o nákladoch a úžitku jednotlivcov sú primerané (porovnaj napr. Raschke 1985, kap. 7) integračnému pokusu toho druhu. Akokoľvek je tento postup pri analýze konkrétnych jednotlivých prípadov zmysluplný, v teoretickej rovine je málo uspokojivý, pretože aj keď sa v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch reaguje na

pokusy teoretickej integrácie s podozrením totalitarizmu postmodernity, tak dáva s istým ohraničením hlavný cieľ logicky chápaného, pokiaľ možno najviac súvislého pokusu o vysvetlenie naďalej zmysel: Aby sa podľa pravidiel vedeckej debaty zdôvodnilo, ako to, že sa pokúša navzájom spojiť práve *tieto* aspekty a čiastkové teórie, *musí* sa zaujať stanovisko, z ktorého s dá posúdiť ich relatívny význam. Inými slovami, musíme mať *vždy* v pozadí zjednocujúcu teóriu, ak nechceme, aby nebolo poukázanie na osobný vkus samo legitímnym kritériom pre voľbu teoretických modelov. Po druhé majú pokusy, pokúšajúce sa o integráciu tú prednosť, že nemusia plánovať spojenie medzi jednotlivými čiastkovými modelmi iba aditívne, ale oveľa viac umožňujú formulovanie *analytických* výpovedí o vzťahu medzi aspektami, takže sa dajú získať dodatočné hypotézy, ktoré môžu vyplniť teoretické prázdne miesta jednotlivých formulácií.

Navrhujem teóriu praxe Pierra Bourdieuho použiť ako rámec, aby sa navzájom spojili tie tri rôzne vysvetlenia formulácií. Táto teoretická kostra sa hodí pre túto úlohu obzvlášť dobre, pretože zavedením pojmu habitus medzi politickoekonomickou makroperspektívou (štruktúra), individuálnopsychologickými poznatkami a emóciami (habitus) a konkrétnymi procesmi spoločenskej praxe sa dá *obsahovo* sprostredkovať. Tak by malo byť možné prekonať ohraničovania jednotlivých formulácií aj pri výskume hnutia. Tri pojmy sú ústredné pre Bourdieuov model spoločnosti: sociálny priestor (štruktúra), habitus a prax. Majú sa vysvetľovať najprv nezávisle na analýze sociálnych hnutí jeden po druhom, aby sa na záver v druhom kole pomocou modelu integrovali tie tri formulácie vysvetlenia.

Rozdelenie rezerv v spoločnosti označujeme ako jej *štruktúru*. Tri typy rezerv sa dajú rozlíšiť - dôležité rozšírenie politickoekonomického stanoviska, ktoré vychádza len z dvoch mocenských zdrojov. Ekonomický kapitál pozostáva z tovaru (aj výrobné prostriedky), peňazi ako aj pracovnej sily a organizácie práce. Ako politický kapitál sa označuje moc, ktorá niekomu pripadne mobilizovaním siete vzťahov a ktorá je v štátne organizovanej spoločnosti viazaná najmä na pozície v byrokratických inštitúciách. Kultúrny kapitál vzniká osvojením a monopolizovaním vedomostí (na kazateľniciach, pomocou vedy, v tajných službách) a pomocou rozdielneho prístupu k tomu (ako pri hierarchicky usporiadaných ukončeníach školy, zväzmi mužov atď.) (ohľadne druhu kapitálu porovnaj Bourdieua 1983).⁸

Toto rozdelenie rezerv sa dá kvôli názornosti zobrazit' na troch osiach a získa sa tak štruktúra rozdelenia kapitálu v sociálnom priestore (Bourdieu 1985: 9-15; 1982 kap. 2). V tomto priestore najdeme tiež toľko bodov, koľko je jednotlivcov v spoločnosti. Ich situácia sa určuje objemom ich kapitálu ako aj relatívnym podielom na ekonomickom, politickom a kultúrnom kapitáli. Indický brahman napríklad disponuje asi rovnakým množstvom kapitálu ako člen obchodníckej kasty, ibaže ten jeho pozostáva takmer výlučne z kultúrnej moci.

V tomto priestore sa dajú vytvoriť zhluky sociálnych vrstiev, ktoré - ak sa jedná o triednu spoločnosť - sa môžu označovať ako sociálne triedy. Pre ne je príznačný spoločný kapitálový objem. Sú to skonštruované, vedcami na základe empirických daností analyticky vytriedené jednoty "pre seba", "triedy na papieri" (Bourdieu 1985:12). Podľa zloženia kapitálu sa dajú vo vnútri tejto triedy rozlíšiť frakcie: politická, ekonomická a vzdelanostná elita. Môžeme ďalej - ako rozšírenia modelu Bourdieuho - rozlíšiť rozdielne kvality predovšetkým kultúrneho kapitálu, rozdielne formy a obsahy kultúrnej kompetencie, ktorá ako kultúrna moc je nerovnomerne rozdelená, v dôsledku skupín rozdielnej kultúry. Tieto jednotlivé zoskupenia (triedy, triedne frakcie, kultúrne skupiny) sú vystavené rovnakým štruktúrne podmieneným životným možnostiam a nátlakom a disponujú preto rovnakým habitom (1982:280,1987:111).

Pod pojmom habitus sa myslí systém nevedomých dispozícií, ktorý môže všetky možné cieľovo orientované činnosti generovať (nasledovne podľa Bourdieu 1987, kap. 3). Jedná sa tu o nevedomú schému motivácií a poznávania, ktorá generuje orientácie na osvedčené ciele ako aj stratégie ich uskutočnenia, teda o sedimentovaný alebo práve habitualizovaný repertoár možných a adekvátnych spôsobov správania. Tento habitus je formovaný obzvlášť silne

prvými skúsenosťami (1987:113): osvojuje sa v priebehu socializácie a vytvára pre zbytok života základ pre evalváciu reality, možnosti konania, ktoré sú ňou dané, a tým aj činnosť samu.

Osoby rovnako štrukturálne určenej sociálnej vrstvy disponujú rovnakými "šancami zásobovania tovarom", vonkajšieho životného postoja a vnútorného vedenia života" (Weber), generujú preto identický habitus. Lebo charakteristika habitusu pozostáva v zautomatizovaní potrebných prispôbení predurčeným životným okolnostiam tým, že sa stanoví za cieľ budúcich očakávaní to, čo sa skúsenosťou v minulosti stalo možným, štrukturálne určené pravdepodobnosti životných šancí sa internalizujú, nemožné sa vyškrtne z horizontu očakávaní a tak sa núdza stane cnosťou. (porovnaj Bourdieu 1987:100)

Habitus riadi v aplikácii na konkrétne situácie každodenného života produkciu individuálnych praktík (Bourdieu 1987, kap.5). Prostredníctvom strategickej kalkulácie, nevedome uloženej v habituse sa jednotlivci pokúšajú získať to najlepšie za danej situácie a života alebo inými slovami optimalizovať zisk na rôznych sociálnych poliach "praxe". Pritom vždy nejde - a v predkapitalistických spoločnostiach nie primárne - o ekonomický zisk. Podľa oblasti praxe, inštitucionálne vybavenej oblasti sociálneho jednania, v ktorom sa jednotliviec práve pohybuje, sú ekonomické, politické alebo kultúrne zisky v hre. Primerane tomu musia byť uvádzané do činnosti aj rôzne kapitálové vklady . (Bourdieu 1985:10). Nie len bezprostredné zisky samé, ale aj pravidlá hry, ktoré ich umožňujú zákonne získať, sa podľa okolností majú predebatovať: v symbolickej oblasti sa bojuje o platnosť klasifikácií, hodnôt noriem, definícií sveta atď. (porovnaj 1982:281, 1987:200).

V spoločnostiach, v ktorých sa jednotlivci narodili do rôznych životných vrstiev, generujú rozdielne habitá ako výrobné schémy konania a debát samozrejme aj systematicky divergentné triedy praktík, a tým skupín s podobným "životným štýlom" (porovnaj 1982:280,1985:20). Tieto "stavy", ako ich Bourdieu občas opierajúc sa o Webera označuje, už nezodpovedajú skupinám "na papieri", ale objavujú sa sami v kategórií jednajúcich, ktoré sú opätovne riadené aplikáciou habituálnych schém ponímania (1985:21). Jedná sa teda o sociálne jednoty, ktoré sa navzájom rozlišujú diferenciou praktík - od uprednostňovaného umeleckého smeru cez úspech v škole a spôsob pri voľbách až po zvyklosti pri odievaní (1982, tretí diel).⁹

Súhrnne môžeme teda vytvoriť mechanizmus úplnej reprodukcie, vychádzajúc z myšlienky, že štruktúra sociálneho priestoru nepozostáva z ničoho iného ako zo sociálnych praktík (Bourdieu 1079:183), lebo reprezentujú historický stav nezhôd rôznych skupín ohľadne delenia kapitálov (1982:378). Štruktúra teda určuje v zmysle kauzálneho vzťahu cez habitus tieto činnosti a z ontologického hľadiska nepozostáva z ničoho iného ako z výsledkov týchto činností spoločenských rozporov: kumulované výsledky týchto jednotlivých činností vytvárajú ako štruktúra činností prepoklady, štrukturálne východiskové podmienky, ktorým sa habitus prispôbuje tým, že internalizuje ich možnosti a silu.

Tak sa dostávame ku "sieti kauzálnych kruhov" (Bourdieu 1987: 179), k systému kruhových súvislostí. V ňom objektívne sociálne pomery, subjektívne potreby a motívy ako aj kultúrne sebaurčenie spoločnosti vytvárajú uzatvorený systém príčinných súvislostí: habitus sa na jednej strane určuje ako "štrukturovaná štruktúra" objektívnych podmienok, z druhej strany určuje on činnosti ako "štrukturujúcu štruktúru". (1987:98). Títo aktéri sú zapojení do systému, v ktorom habitus prispôbuje ich zámer a ciele konania od začiatku objektívnym podmienkam. Reprodukujú ich tak bez toho, že by musel o týchto súvislostiach alebo štruktúre celku skladať účty (1979:165,170).

Tým by sme mali načrtnutú Bourdieuho teóriu spoločnosti - ostatne veľmi skrátenu - a môžeme sa pokúsiť ukázať, ako sa prostredníctvom tohto modelu dajú analyticky integrovať a čiastočne aj zvládnuť rôzne prístupy k vysvetleniu skúmania hnutí.

Politickoekonomickú analýzu vzostupu a zostupu záujmových skupín môžeme spolu s určením príčin zahrnúť do Bourdieuho modelu sociálneho priestoru, iba ak sme už s pojmom kultúrneho kapitálu obsiahli pri určovaní záujmových skupín dimenziu, ktorá nás ušetrí dokazovania, že kultúrne definované jednoty, napr. etniky zastupujú spoločné záujmy. Robia to, pretože vlastnia vedomostný kapitál toho istého druhu. Zavedením pojmu habitus možno riešiť ťažkosti politickoekonomického prístupu, ako sa vzostup a zostup vo veľkých skupinách premieňa na nespokojnosť relevantnú hnutiu: prelomami v štruktúre sociálneho priestoru sa mení množstvo kapitálu, stojace k dispozícii alebo spoločensky uznané prepočítanie medzi rôznymi druhmi kapitálu (napr. medzi vzdelaním a príjmami), tak že sa už nedajú dodržať vzťahy medzi cieľom a prostriedkami, ktoré sú inkorporované v habituse. Tým sa preruší samozrejmosť, ktorá etabluje reprodukčný kruh rozdelenia kapitálov, internalizovanie tým vzniknutých nutností a šancí v habituse a reprodukcii objektívneho delenia cez habituálne generované činnosti, a tak sa delegitimuje sociálny systém (1982:276). Ľudia ponímajú základnú štruktúru delenia buď celkovo ako zdroj sklamaní, pretože očakávania, uložené v habituse a to, čo sa skutočne dosiahlo v zmysle relatívnej deprivácie sa od seba navzájom vzdáľuje, alebo ako inštitucionálny "kľúč prepočítavania" pre rôzne druhy kapitálu (asi vzdelanie v príjme),¹⁰ inými slovami pravidlá hry rôznych sociálnych polí (1982:281). Tým by sme mali sociálnopsychologické aspekty spätne naviazané s politickoekonomickými zmenami, a tým odstránený jeden z deficitov skúmania deprivácie aspoň v teoretickej rovine.

V zmysle pokusu operacionalizovania sa dá pojem relatívnej deprivácie ďalej precizovať, až nakoniec pri habitualizovaných sklamaníach, t.j. očakávaníach, systematicky ukladaných do nevedomých kalkulácií, vznikne nespokojnosť relevantná hnutiu, čo by sa dalo vysvetliť ako čiastočná hypotéza skutočnosti, že nie všetky pohyby hore a dole v politickoekonomickej hierarchii delenia vedú k sociálnemu hnutiu. Strata len krátkodobo trvajúceho zlepšenia pomerov nestačí, aby sa nespokojnosť dala obrátiť na politickú mobilizáciu. Ostáva ostatne presnejšie určiť, za akých podmienok sa habitualizujú očakávania a empiricky ukázať, že dáva zmysel rozlišovať habitualizované a krátkodobé očakávania.

Ako právom zdôrazňujú zástupcovia procesuálneho prístupu, aby sa sociálno skutočne dostalo do pohybu, musí sa dať vyjadriť individuálna nespokojnosť vodcov v debate o nespravodlivosti. V Bourdieuho modeli spoločnosti sa toto vyjadrenie nachádza v rovine symbolickej výmeny názorov, kde sa debatuje o definícii a interpretácii všeobecne uznaných hodnôt, správnej klasifikácii skupín a platnej analýze spoločenskej situácie (porovnaj pre roľnícku spoločnosť Scotta 1985). Štruktúra politických klasifikácií nie je ľubovoľná, často vyplýva z Bourdieuho modelu, takže oni potom najviac uvoľňujú mobilizačnú energiu, keď sa zhodujú so skupinami s rovnakým životným štýlom, teda so zoskupeniami, ktorých členovia sa môžu vždy znovu bez problémov identifikovať, pretože na jednej strane ich každodenné činnosti sa zhodujú a na druhej strane ich habitus súčasne produkuje klasifikácie, ktoré sú homologické týmto triedam činností. Tieto skupiny môžu byť preto pomocou vedomých stratégií vylučovania a zlučovania "intencionálne zdvojené" (Bourdieu 1982:382): pomocou diskurzívneho zdôraznenia dištinkatívnych činností, špecifických pre skupinu, sa presadzujú nielen vlastné kategórie ponímania, ale súčasne sa konštituuje v tomto akte aj vyjadrenie nároku vodcov na zastupovanie, a tým ich reprezentatívna moc. Skupiny s jedným životným štýlom sa stávajú politicky relevantnými klasifikáciami, vlastnými skupinami "pre seba" (porovnaj Bourdieu 1985:37-42, 1982:748-755, 1987:198-204).¹¹ Podľa hypotézy čím viac sa zhodujú politické klasifikácie so skupinami s rovnakým životným štýlom, tým väčší je ich politický mobilizačný potenciál (Bourdieu 1989:409).

Členovia skupín s rovnakým životným štýlom sa spoločným habitusom nedelia len o rovnaké očakávania, a tým nezažívajú porovnateľné sklamaníach, ale medzi nimi hladko prebieha aj komunikácia a interakcia. Spoločný habitus umožňuje jednotlivcom reagovať jeden na

druhého s udivujúcou rýchlosťou, istotou a samozrejmosťou v najzložitejších situáciách, ihneď ponímať ich význam a patrične reagovať na činnosti partnera bez náročných a veľmi zložitých výpočtov implikovaných nákladov a úžitku - ako to vidí procesualizmus - bez dešifrovania kódu etnometodológov a bez hermeneutického vžitia sa do druhého (Bourdieu 1987:108, porovnaj Bentley 1987 pre etnické skupiny). Aj táto hypotéza súvislosti medzi štruktúrou klasifikácií a mobilizačnou silou sociálnych hnutí by sa mala preskúšať na základe konkrétnych príkladov.

"Produktívna sila" nespokojnosti sa teda formuje a využíva vodcami. Na symbolickom poli definícií, interpretácie hodnôt, ako aj klasifikácie skupín vedú vodcovia svoj boj a pokúšajú sa prezentovať ako jediní legitímni zástupcovia skupiny, aby si mohli privlastniť symbolickú moc reprezentácie, a tým politickú moc mobilizovanej skupiny. Súčasne členovia skupiny "vypočítavajú" cez habitus, t.j. okrem iného na základe už nadobudnutých skúseností so sociálnym hnutím svoje šance a relatívne náklady, a podľa výsledku týchto úvah sa k hnutiu buď pripoja, alebo nepripoja.

Tým by sme sa dostali na koniec druhej časti Bourdieuho modelu spoločnosti. V druhej časti som sa pokúsil ukázať, že sa dajú spojiť v rámci tohto modelu politickoekonomický, sociálnopsychologický a procesuálny prístup teoreticky konzistentným a heuristicky plodným spôsobom. Ved' za pomoci teórie praxe sa dá jasnejšie určiť vzťah medzi vzostupom a zostupom skupín rôznych stupňoch hierarchie rozdeľovania, individuálnym pocitom relatívnej deprivácie ako aj výmenou názorov v symbolickej rovine. Tým sa samozrejme oproti jednoduchej adícii nič viac nezískalo, iba sa vytvorili podmienky v rovine štruktúry teórie, aby sa odvodili analyticky relevantné hypotézy a interpretácie, ktoré sľubujú vyriešenie ťažkostí jednotlivých prístupov. Či ostatne budú môcť dodržať tento prísľub, musí rozhodnúť empirické bádanie.

Poznámky

- 1. Prehľad výskumov o religioznych hnutiach uverejnil Lincoln (1985), o etnicko-nacionalistickom hnutí Williams (1989) a Bentley (1983), o roľníckych hnutiach Skocpol (1982) a Kahn (1985), o mestských hnutiach Castells (1983).*
- 2. Počas štrajku napr. sa zdá, že niektoré ekonomické tlaky sú odstránené. Apely politických autorít a hrozby zo strany vládnúcich obvykle nie sú sociálnymi hnutiami vo fáze mobilizácie uposlúchnuté (napr. výzvy indickej vlády v najnovšom spore medzi Hindmi a Moslimami o chrám v Ayodhya); Často sa vynárajú tabuizované a potláčané obsahy, obhajujú sa nové názory na svet, a tým sa zaužívané kultúrne pravidlá hry stávajú neúčinnými (napr. Guha 1983).*
- 3. Tak Paigeho pokus odvodzovať cieľové obsahy roľníckych hnutí z triednej štruktúry možno na základe kritiky Wolfa (1977), Somersa a Goldfranka (1979) a Socpola (1982) považovať za stroskotané. Treba však relativizujúco dodať, že sú triedy katastrof, ako to už dlhšie tvrdia matematici a fyzici. T.j. že aj správanie tých systémov, čo sa ocitli "mimo kontroly" a nie sú regulované spätnými väzbami, podliehajú určitým pravidelnostiam, ktoré však samozrejme musia byť znázornené v nelineárnej forme. Táto "teória katastrof" sa použila aj na analýzu fenoménov tretieho sveta (Adelman a Hihn 1982) a najnovšie bola integrovaná do vysokoabstraktnej zmeny (Bühl 1990). Teória katastrof kladie nároky na operacionalitu a merateľnosť, ktorú sociálni vedci v blízkej i vzdialenej budúcnosti naplnia len vo výnimočných prípadoch, takže aj my sa z týchto výskumno-pragmatických príčin tiež obmedzíme na otázku podmienok vzniku sociálnych hnutí.*
- 4. V diskusii o etnicite sa táto téza prisúva inštrumentalistickým prístupom (v protiklade s primordiálnym) (napr. Bentley 1987).*

5. *V diskusii o roľníckych hnutiach formulujú okrem iného Wolf a Popkin tézu, že len stredné roľníctvo má dostatočné množstvo taktickej mobility, aby mohlo sformovať hnutie (Protitézu zastupuje Paige /porovnaj Wolf 1977, Skocpol 1982, Somers a Goldfrank 1979/; aj Scott /1985/ zdôrazňuje potenciál odporu marginalizovaných roľníckych skupín).*
6. *Ohľadne prehľadu o iných sociálnopsychologických konceptoch výskumu pozri Beckmanna (1979).*
7. *To nemá znamenať, že totálna akceptácia a internalizácia "hegemónnych" ideológií pri podtriedach je možná (ako kriticky poznamenáva Scott 1985:329 o Indii, všeobecne kap. 8), ale len, že sa určité kultúrne konštrukcie menej hodia k zmene interpretácie vo vlastnom záujme, ako iné.*
8. *Bourdieu nazýva sociálnym, čo sa tu nazýva politickým kapitálom. Pretože sa pri tom jedná o mocenské aspekty (v zmysle Webera) sociálnych vzťahov, a pretože sa pod politikou najneskôr od čias feministickej kritiky v etnológii rozumejú viac vhodné rozhodnutia ako verejná výmena názorov o spoločenstvo, ako navrhovalo klasická politická definícia, uprednostňujem v tejto súvislosti pojem politický kapitál. Musí sa rozlíšiť od pojmu symbolický kapitál (Bourdieu 1985:37-42, 1982:748-755, 1987:198-204), pretože tento označuje prestížne komponenty moci, ktoré umožňujú presadenie vlastného pohľadu na vec. Táto symbolická moc nepresadze nič iného, ako verejne uznaný, členmi spoločnosti vedome vnímaný ekonomický, politický a kultúrny kapitál (1985:37-42).*
9. *Nasledovné príklady môžu názorne vysvetliť toto: Až do šesťdesiatych rokov sa rozlišujú stredoeurópske sociálne triedy v uprednostňovaní vína alebo piva; vegetariánska a ľahká strava sa uprednostňuje v osemdesiatych rokoch intelektuálnymi triednymi frakciami, ťažká tradičná kuchyňa priemyselnou frakciou (porovnaj Bourdieu 1982:301-309); hypogamiu alebo hypergamiu na vysočine Burmy rozlišujú kultúrne skupiny Kachin a Shan.*
10. *V tomto zmysle by sa dali integrovať aj udalosti výskumu inkonzistencie statusu (porovnaj Geschwender 1968 alebo Bornschier a Heintz 1977).*
11. *Ak sa jedná o skupiny, ktoré sa odvolávajú na rozdielne kvality kultúrneho kapitálu ako dištinkatívne charakteristiky, hovoríme o etnikách.*

Z originálu

Berg/Laugh/Wimmer: ETHNOLOGIE IM WIDERSTREIT. Kontroversen übe Macht, Gechäft, Geschlecht in fremden Kulturen. Mníchov 1991.

preložila L. Pálová

Šanca pre našu generáciu

Barabara Mersich

Zriedkavo leží hlavné mesto tak blízko hranice ako Bratislava voči Rakúsku. Nebudeme tu hovoriť o tom, aký význam má táto mimoriadna poloha pre Slovensko a jeho obyvateľov, ale či a ako Bratislava ako veľkomesto a ako príťažlivý bod pôsobí aj na svojich južných susedov.

Historické kontakty sú doložené: V Kittsee, obci ležiacej bezprostredne pri hranici, sa na ulici, ktorá sa dodnes nazýva Bratislavská, nachádzala mýtna stanica, na ktorej sa vybrali poplatky pri prechode cez Dunaj. Mária Terézia a s ňou aj celý cisársky dvor robievali výlety na zámok Kittsee, ktorý bol vtedy majetkom rodiny Esterházyovcov. V medzivojnovom období, keď štátna hranica oddeľovala Československo od Rakúska, ešte viacerí roľníci z Kittsee vlastnili polia v "Au", "Engerau", v dnešnej Petržalke. Hranicu prekračovali s pasom, aby si obrobili svoje polia. Samotný Pressburg bol vyhľadávaným nákupným miestom a pohostinstvá pri Dunaji navštevovali aj Rakúšania. V tejto dobe vychovávali bratislavskí živnostníci učňov z Kittsee; za mäsiarov sa učili chlapci v meste u známeho mäsiara Manderlu.

Po hitlerovskej okupácii patrila Petržalka k nemeckej ríši, podobne ako spolková krajina Burgenland, ktorá bola pripojená k Rakúsku až v roku 1921. V nasledujúcich vojnových rokoch zasa navštevovali žiaci z Kittsee obchodnú školu v Petržalke a robotníci a robotníčky tu pracovali vo fabrikách.

Po druhej svetovej vojne Československý štát vyplatil obyvateľom Kittsee ich polia a domy. Až do roku 1968 ľudia naďalej podnikali cesty za nákupmi do Bratislavy. Pútne miesto Mariánka bolo taktiež hojne navštevované. Starší ľudia, ktorí navštevovali do roku 1921 maďarské školy, sa dohodli dvojzvyčajne, často trojjazyčne - Kittsee patrí k severoburgenlandským obciam s čiastočným chorvátskym osídlením - s komunikáciou nemali problém. Zväzky sa zachovali aj prostredníctvom sobášov s nemecky hovoriacimi Bratislavčanmi, ale aj Chorvátmi z Jaroviec (Kroatisch Jahrndorf).

Po vstupe sovietskych vojsk do Československa v roku 1968 sa hranica stala nepriepustnou. V nasledujúcich rokoch sa dalo z Kittsee sledovať rast mesta, pôvodne vidiecka Petržalka ustúpila moderným obytným štvrtiam, nočnú oblohu, ktorá bola inak ožiarená svetlami mesta, sfarbili ohne rafinérie do červena.

V Kittsee ide štátna hranica cez severný koniec obce a stredom cesty medzi Kittsee a Jarovcami. Miestaneznalí chodci opätovne odbočovali z predpísanej cesty, čím sa dostali na československé štátne územie. Zdá sa, že tam mali niektoré nahromadené stohy sena iba taký význam, aby slúžili ako úkryty pohraničiarom. Jedno s druhým to bol scenár, ktorý miestni obyvatelia brali na vedomie s vyrovnanosťou, súcitom, aj s istým zadosťučinením vzhľadom na stúpajúci blahobyt v Rakúsku a bez vízie zmeny k lepšiemu.

Etnografické múzeum v zámku Kittsee, ktorý po Esterházyovcoch prešiel do rúk rodiny Batthyany-Strattmannovcov a po rokoch premenlivých osudov ho získala obec, nebolo v tejto pohraničnej oblasti vytvorené náhodne: Idea zriadiť pobočky veľkých múzeí Viedne a iných rakúskych miest v dovtedy nevyužitých zámkoch, sledujúca na jednej strane cieľ odľahčiť priestorovú tieseň a na druhej strane zmysluplne využiť, renovovať a adaptovať často

dezolátne objekty, sa v prípade Kittsee spojila s nádejou, zrodenu v 60. rokoch, na normalizáciu života v Československu, a tým aj na lepšie vzťahy k Rakúsku.

Táto nádej sa ukázala spočiatku klamlivá, pretože do budúcnosti nebola žiadna šanca na malý pohraničný styk, ktorý by mohol udržiavať kontakty medzi susednými obcami. Celkom opačne, múzeum od svojho otvorenia v roku 1982 usporiadalo množstvo výstav z krajín bývalého východného bloku, ale z Československa prišla prvá výstava až v roku 1987.

Odhladnuc od niekoľkých oficiálnych návštev v Bratislave, bolo Slovensko pre pracovníkov múzea dosť neznámou krajinou a Bratislava mestom, v ktorom sme sa nevyznali, a v ktorom sme sa kvôli vízovej povinnosti a povinnej výmene necítili veľmi vítaní.

Vďaka revolučným udalostiam, "zmeny", najprv v iných krajinách, potom aj v Prahe a Bratislave, sme aj cez ojedinelé osobné kontakty spoluprežívali s našimi susedmi. Televízne správy mali zrazu väčší význam, dovtedajšie len vágne nádeje na normálne susedské vzťahy sa stali konkrétnejšími, silnejšími, neľudskosť dovtedajšej situácie sa ukázala neudržateľná.

V mojej osobnej spomienke výrazne pociťujem, že som bola svedkom skutočne pohnutých udalostí. Nezabudnem na 4. december 1989, kedy sa po prvýkrát dala prejsť rakúsko-československá hranica bez víza. Nezabudnem ani na jeden z nasledujúcich dní, keď som šla do Bratislavy - s ťažko nadobudnutým a zrazu nehodnotným trvalým vízom v pase - a celé mesto bolo pestré. Nikdy predtým by som nebola predpokladala toľko kreativity, nápadov a vtipu ako bolo vtedy na každom kroku na plagátoch, obrázkoch, karikatúrach a rôznych objektoch. Nikdy by som si nebola myslela, že by som mohla prejsť hranicu bez úzkosti a obáv z trápnych kontrol zle naladených colných a hraničných úradníkov. Ešte dnes mi je nepochopiteľné, keď známi, ktorí často prekračujú hranice v rámci ES, kritizujú dnešnú pasovú a colnú kontrolu v Bergu alebo v Kittsee. Miestnemu človeku pripadá taká liberálna v porovnaní s minulosťou.

Mimochodom nie všetci obyvatelia Kittsee a susedných obcí sú pozitívne naklonení otvoreniu hraníc. Vyskytujú sa sťažnosti na údajnú stratu predošlých istôt a pokoja, vynárajú sa stereotypné historiky, vychvaľovaná je vlastná pracovná morálka a výkony a slovenskí návštevníci sú obviňovaní, že sa odnaučili pracovať. Často tí istí ľudia znovuobjavili zdroje, kde možno nakúpiť množstvo tovarov, hoci tvrdili, že na Slovensku môžu získať len drobnosti. Bratislava a jej okolie je opäť zaujímavá pre nákupy, a to od klavíra, cez čistokrvného psa až po potraviny, odevy, poľnohospodárske a technické nástroje.

I keď niektoré rodiny pred návštevami príbuzných zo Slovenska zavreli vráta, predsa sa cez hranicu opäť uzatvárajú manželstvá. Ako možno vysvetliť odmietavý postoj ľudí k novej situácii? Je to čerstvo nadobudnutý blahobyť, ktorý treba brániť - pred kým? Je to jasná ukážka, že ani svet obopínajúce komunikačné prostriedky neposkytujú záruku pre skutočnú vzájomnú komunikáciu ľudí alebo ochotu k nej ako aj nezaručujú rozvoj tolerance a porozumenia.

Treba zopakovať: tento postoj je charakteristický pre časť obyvateľov severných obcí Burgenlandu, ale stretnúť sa s ním dá nielen tu, ale vo všetkých miestach na znovuo tvorenej hranici. Vždy sa však nájdu aj takí, ktorí zmenu veľmi vítajú, vedome prijímajú nové a znovuzískané možnosti uzatvárať nové priateľstvá. Návštevy divadiel, koncertov a opery, reštaurácií a športových podujatí sú atrakcie, ktoré oceňujú mnohí, nehovoriac o krátkom úniku zo sociálnej kontroly v obci, keď sa na prechádzke nestretne iba so svojimi susedmi.

A opäť niečo osobného: Kvalita života v pohraničnej obci Kittsee sa pre mňa v posledných rokoch podstatne zlepšila. Prostredníctvom odbornej spolupráce a osobných kontaktov sa mi - a to platí o celom rade priateľov z Kittsee - otvoril nový okruh priateľov, ktorý by som už nikdy nechcela stratiť a ktorý nám občas závidia.

Začalo to tým, že sa začiatkom roku 1990 ohlásili kolegovia z NÚ SAV na návštevu do Viedne, do Rakúskeho národopisného múzea. Po oficiálnej časti rozhovoru som sa zmienila, že osvetová škola v Burgenlande hľadá učiteľa, učiteľku slovenčiny pre kurz v Kittsee.

Odporúčili ma na Petra Salnera, ktorého manželka je tlmočnicou a má skúsenosti s jazykovými kurzami. Tak sa stalo, že od jari 1990 prichádzala raz do týždňa do Kittsee, aby ma okrem iného, zasvätila do základov slovenského jazyka. Počas jedného prípravného stretnutia u Salnerovcov som rozprávala o výstave fotografií na viedenskej radnici, zo "zamatovej revolúcie" v Prahe. Nato Peter Salner usúdil, že fotografka z NÚ SAV, Helena Bakaljarová, urobila v tomto období zábery v Bratislave, ktoré by boli tiež vhodné na výstavu. Kontakt s Helenou bol čoskoro nadviazaný, a to krátko potom na fašiangovom plese, na ktorý nás pozval NÚ SAV. Hela s nápadom Petra Salnera súhlasila a tak na jar 1990 otvoril prednosta neusiedlerského okresu výstavu "Bratislava, zima 1989/90. Revolúcia u susedov". Pri vernisáži sme sa zoznámili s Katarínou Zavarskou. O jej prácach som čosi počula už u Salnerovcov a na základe videokazety, ktorú nám požičala som si mohla vytvoriť predstavu o jej obrazoch. Preskočme nejaké roky: Pred rokom, v decembri 1992, ten istý prednosta okresu, Dr. Rohrer, otvoril v rámci "Burgenlandského adventu v zámku Kittsee" výstavu "Katarína Zavarská" s dielami, ktoré na návštevníkoch zanechali hlboký dojem. A opäť poporiadku: Ešte pred otvorením hraníc obrátili sme sa z Etnografického múzea listom na Prof. Podoláka, s prosbou o podporu pri výskume výroby rôznych produktov z ovčieho mlieka, ktoré sme medzičasom spoznali a uvedomili sme si ich hodnotu. Na prvej oficiálnej návšteve v Bratislave, ktorú sme s kolegami z viedenského múzea absolvovali, vtedy ešte na Leninovom námestí a ktorej sa zúčastnili aj kolegovia z katedry, začal súčasne intenzívny kurz v odbore "ovčiarstva", ktorý vyústil v roku 1991 do výstavy. Počas exkurzie na salašoch stredného Slovenska sme spoznali aj pána Nezdobu, baču zo Sklabine, ktorý pre túto výstavu vyrobil kolibu, jasle a iné objekty, takže návštevníci si mohli vytvoriť konkrétny obraz o práci a živote pastierov. Helenu Bakaljarovú, s ktorou sme sa medzitým spriatelili, raz napadlo, že by ma rada zoznámila s bábkarom Antonom Anderlem. Šli sme teda do Banskej Bystrice k rodine Anderleovcov. Anton mi ukázal svoju dielňu, zbierku marionet a dokonca malé predstavenie. Medzičasom som zistila, že bábkovým divadlom sa zaoberá Daniel Luther a videla som aj ním natočenú videokazetu. Nebolo nič jednoduchšie, než opýtať sa jeho a Antona Anderleho, či nechcú urobiť v Etnografickom múzeu výstavu. Výstava "Svet bábok" zostavená Jozefom Gálisom, bola publikom prijatá tak dobre ako rok predtým "Ovčiarstvo na Slovensku", čo bolo principiálnym potvrdením spolupráce medzi čisto vedeckou inštitúciou akou je Akadémia vied a naším múzeom, ktoré nepripúšťa špecializáciu na jednu-dve témy. Preto sme sa aj pri tohtoročnej výstave venovanej Životu a kultúre Rómov, ktorá vzišla z iniciatívy rakúskych bádateľov Rómov, nevzdali spolupráce so slovenskými špecialistami a prizvali sme Arneho Manna. Prostredníctvom neho sme mohli ukázať početné objekty zo slovenských a moravských múzeí, čo obohatilo a oživilo výstavu. V rakúskych múzeách by sme také zbierky sotva boli naši. Aj na tejto práci sa ukázalo, že špeciálna téma privádza do múzea nových návštevníkov, ktorí sami prinášajú rozsiahle znalosti, takže my získavame zasa nové informácie.

Počas každoročných novoročných stretnutí na zámku v Kittsee sme mohli upevniť zväzky s pracovníkmi z Historického múzea SNM a dohodnúť spolu s Magdalénou Mrázovou výstavu o sakrálnom ľudovom umení, ktorá sa uskutočnila na jar 1993. Skutočnosť, že obyvatelia z Kittsee chodili v minulosti na púte na Slovensko, najmä do už spomenutej Mariánky, umožnila úzky vzťah k téme a k sochám. S veľkým potešením poznamenávam, že výstava z Kittsee sa nevrátila hneď na Slovensko, ale niekoľko týždňov ju mohli vidieť v Mariazelli, v známom pútnom stredisku v Štajersku.

Snáď sa vynorí otázka, ako vyzerala činnosť Etnografického múzea pred "zmenou". Bolo nám tiež opatrne naznačené, že vraj ukazujeme už "len" výstavy zo Slovenska. V rámci kultúrnych dohôd, ale aj vďaka osobným kontaktom, múzeum uskutočnilo od svojho založenia pred viac než 20 rokmi vyše 40 výstav predovšetkým z krajín vtedajšieho východného bloku. Kto mal v tomto smere nejaké skúsenosti, vie si predstaviť, aké bolo

uskutočňovanie takýchto projektov háklivé a aké neisté boli dohovory, odhliadnuc od toho, že výstavu sme preberali ako balík a priložené texty boli len ústne komentované. Na príklade výstavy "Albánska ľudová kultúra" možno ukázať, ako rýchlo sa dalo bez vlastného pričinenia dostať medzi dva mlynské kamene. V rovnakom čase sa vtedy mala konať malá výstava z Moldavska, ktorú sprostredkovala rakúsko-sovietská spoločnosť. Keď albánski kolegovia spozorovali prípravu na ňu, prompte prišla z albánskeho vyslanectva správa, že v žiadnom prípade nepripustia výstavu ich krajiny pod jednou strechou s výstavou zo ZSSR. Po rýchlom rozhodnutí, ktoré potom naše vzťahy k rakúsko-sovietskej spoločnosti značne ochladilo, mohli sme Albáncov upokojiť. Tí zasa priniesli aj objekty z Kosova bez informácie, že Kosovo neleží v Albánsku, ale vo vtedajšej Juhoslávii. Juhoslovanský kultúrny atašé, ktorý výstavu navštívil, to ohlásil, takže sme z najvyšších miest boli upozornení, aby sme doplnili popis, čo albánski kolegovia - avšak až pri likvidácii výstavy - ihneď kriticky spozorovali, našťastie bez ďalších následkov. Táto príhoda demonštruje, ako sme často boli pri našich rozhodovaniach obmedzovaní a ako teraz veľmi oceňujeme získané možnosti kolegiálnej spolupráce. Dobré jazykové znalosti našich slovenských kolegov nám to ešte uľahčujú, takže určite aj naďalej podľahneme "pokušeniu" využiť ich špeciálne poznatky pre našu prácu.

Skutočnosť, že niektorí kolegovia si priviedli kompletne rodiny do Kittsee, na mňa veľmi zapôsobila a vyvolala môj veľký obdiv z dôstojného zvládnutia zrejme nie jednoduchého života v totalite. Oportunizmus a otáčanie sa po vetre sa rýchlo ukáže tu i tam. Že priazeň osudu sa v predchádzajúcich desaťročiach rozložila tak rozdielne, nemožno vo všeobecnosti pripísať schopnostiam alebo neschopnostiam jednotlivca. Podľa mojej mienky neprináleží nám robiť nijaké unáhlené hodnotenie a odsudzovať rôzne konanie a zmýšľanie ľudí, bez poznania vtedajšej situácie. Viem si tiež predstaviť, že nedostatky a problémy z našej strany často vyžadujú dosť porozumenia a tolerancie zo strany partnerov, kolegov a priateľov na Slovensku.

Podoba budúceho spolužitia v pohraničí je podľa mňa šanca a úloha pre našu generáciu, mali by sme ju vedome a zodpovedne naplniť.

Preložila Zuzana Beňušková.

Poznámka redakcie: 5. decembra 1993 bola v Etnografickom múzeu na zámku v Kittsee otvorená výstava Ľudová kultúra na Slovensku. Otvorená je do Veľkej noci, denne od 10.00 do 16.00.

Ekomúzeum

Juraj Langer

Vývin múzejníctva od samých jeho začiatkov je spôsobený jedinou potrebou spoločnosti: stále účinnejšie využívať doklady o minulosti na porozumenie súčasnosti pre akúsi prípravu na budúcnosť. Forma prezentácie sa mení, vrstvia sa stále nové a nové spôsoby dialógu s návštevníkom, pričom tie staré zanikajú. Vytváranie typológií vo vitrínach alebo celkom tematických výstav sme si zvykli radiť pod označenie "kamenné múzeum", sto rokov jestvuje účinnejšia forma interpretácii minulosti - múzeum v prírode - a približne 20 rokov sa rozvíja typ ekomúzea. Vznikol vo Francúzsku, prvú koncepciu vajadrili r. 1971 Hugues de Varine a Georges Henri Riviére a dnes pôsobí ako hnutie. To sa najviac šíri okrem Francúzska v Nórsku, ale aj vo Švédsku, Portugalsku, Afrike, Južnej Amerike a USA. Na každom konkrétnom mieste toto hnutie vytvára kultúrne inštitúcie so zberateľským a vzdelávacím poslaním. Väčšinu práce robia amatéri z vlastného záujmu pod vedením jednotlivcov alebo malých skupín profesionálov. V Nórsku sa rozvoj ekomúzeí dáva do súvisu s decentralizačnými politickými zmenami v 2. polovici 70-tych rokov. Kolegovia sa tam vracajú k lokálnej histórii, na čo sa sústredili najmä na začiatku storočia. Súčasne rozvinuli regionálne vzdelávanie dospelých na vysokoškolskej úrovni, najmä robotníkov (v spolupráci s odborníkmi). V r. 1984 na seminári "Ekológia a identita" vznikla skupina 12 nórskeho múzeí, ktoré prijali novú koncepciu. Vyčlenili sa ako na štátnej správe nezávislé jednotky tesne zviazané so záujmami a aktivitami jednotlivcov, rodín, osád a komún (skupina asi 10 obcí) v ktorých pôsobili.

Navštívil som takéto múzeum v Toten, v samom strede Nórska, v kraji Oppland, na opačnom brehu jazera Mjåsa ako leží susedné krajské mesto Hamar a asi 70 km na juh od Olympijského Lillehammeru. Debatoval som o nových možnostiach ekomúzeí so zakladateľom tohto v Toten a "ideológom" nórskeho hnutia, s Johnom Aagom Gjestrumom a so súčasnou odbornou gestorkou a prakticky vedúcou osobnosťou múzea, etnografkou Torreig Dahl. Namiesto expozičnej budovy alebo prírodného areálu a zbierok spracovaných odborníkmi považujú za hlavné prostriedky múzejného pôsobenia celé územie komúny (obsahuje 800 km² a 30 000 obyvateľov), pamiatky na ňom sa vyskytujúce a kolektívnu pamäť uloženú v dokumentoch, databanke alebo ešte iba v nezaznamenaných skúsenostiach a poznatkoch starej generácie. Dokumentačné centrum obsahuje knižnicu, zbierky fotografií, mikrokópií archívnych prameňov (matriky, pozemkové knihy, katastre, sčítacie operáty ai.), rodokmeňov a ďalšie, vydáva zborníky a ročenku. Na centrum nadväzuje 6 stredísk: múzeum v prírode v Stenberg sústredené na 45 ha veľkú kultúrnu krajinu s tradičnými formami hospodárenia na farmách z 18. a 19. stor. (vzniklo r. 1931); priemyslové centrum v Kapp, kde v bývalej mliekárni sa prezentuje "história človeka a strojov" 20. storočia (továreň stále produkuje známe "Viking milk"; asi 10 km odtiaľ po pobreží jazera farma jedného zo zakladateľov nórskej krajinomalby v polovici 19. stor., Padera Balkeho, slúži na výstavy, semináre (hospodárske objekty sú upravené na ubytovanie účastníkov) a produkciu umeleckého remesla; kultúrne pamiatky, kostoly a prírodné chránené územia vo všetkých osadách so sieťou antikvárnych predajní; stredisko miestnej histórie funguje ako "miestna vysoká škola", ktorú v 17

špeciálnych kurzoch navštevuje asi 500 ľudí dve hodiny týždenne; ďalšie aktivity zamerané na základné školstvo, experimentálnu farmu v Ytre a i.

Inštitucionálny základ tvorí Spolok lokálnej histórie s 1 500 členmi a 12-členným voleným výborom. Ekomúzeum zamestnáva 12 profesionálnych pracovníkov, z toho 4 odborných, ktorí pôsobia ako katalyzátor všetkých aktivít. Príjem zo vstupného tvorí iba 5 % rozpočtu, polovicu ďalších nákladov hradí krajská samospráva a polovicu štát. Členovia spolku platia 150,- Nk ročného príspevku, z čoho sa hradia najmä zborníky. Vzdelávanie v "Miestnej vysokej škole" majú zdarma (v Toten sú zriadené tri takéto školy). Členovia pracujú v množstve odborných komisií, ktoré sa schádzajú najmenej raz za dva týždne. Zaoberajú sa napríklad zvukovým záznamom odborných poznatkov starých ľudí týkajúcich sa, napríklad výrobných technológií, zvykov, rodinných a sociálnych vzťahov, zaznamenávajú rodinné udalosti alebo prosté životopisy, alebo vytvárajú a katalogizujú rozsiahlu zbierku starých rodinných fotografií. Jeden z projektov, náklady ktorého uhradila správa komúny, obsahoval vytvorenie genealógie všetkých rodín pochádzajúcich z Toten.

Ekomúzeum nie je závislé na návštevnosti, na turistike, lebo sa zameriava iba na miestne prostredie ktorému slúži. Efektivita profesionálnych odborníkov je veľmi vysoká, lebo nefigurujú iba pri vytváraní zbierok s pomocou tých 1 500 nadšených amatérov, ale aj pri využívaní databanky informácií. Farmári, učitelia a aj niektorí žiaci základných škôl sa naučili navštevovať dokumentačné centrum a ukájať svoju zvedavosť na osudy vlastných predkov. Podstatné je, že približne 10 % dospelaj populácie sa usiluje porozumieť vývinu vlastného sociálneho a prírodného prostredia, aby ho mohli účelnejšie spoluvytvárať.

Organizácia európskej spolupráce národopisných múzeí

Jasna Paličková

Počas prvého európskeho stretnutia etnografických múzeí, ktoré sa konalo v Paríži vo februári 1993 (pozn.), vznikla myšlienka prípravy európskeho sprievodcu po etnografických múzeách. Na vytvorenie tohto projektu jestvuje sieť pod záštitou Federácie ekomúzeí a múzeí spoločenstiev a Národného múzea ľudového umenia a tradícií v Paríži.

Projekt európskeho sprievodcu sa rozvíja vo viacerých etapách. Prvou bolo zaslanie 50 listov do 40 európskych krajín osobám navrhnutým na korešpondentov siete. Títo ľudia buď prijali funkciu korešpondenta, alebo ju mali posunúť na inú osobu. Korešpondenti vytvorili zoznam národopisných múzeí vo svojich krajinách a mali určiť za každé múzeum zodpovedného spolupracovníka. Úlohou korešpondentov je dopĺňať a aktualizovať informácie o jednotlivých múzeách - zmena adresy, zmena osoby a tieto opravené zoznamy sa opäť zhromažďujú v Paríži. Národné múzeum ľudového umenia a tradícií v Paríži poslalo dotazníky pracovníkom múzeí, ktorí boli uvedení na zoznamoch vyhotovených korešpondentmi. Spolupracovníci mali opäť vrátiť tieto dotazníky priamo do Paríža. Za Slovensko sa vrátil iba dotazník z Historického múzea SNM. Čo sa týka slovenských inštitúcií, do siete by mali byť zapojené všetky múzeá, ktoré majú národopisné zbierky. To znamená, že náš zoznam obsahuje 41 múzeí, kde pri každom je uvedené meno zodpovedného etnografa. Tento materiál tvorí východisko našej republikovej databázy.

Všetky získané informácie, či už od korešpondentov alebo spolupracovníkov sa následne vkladajú do databázy v Národnom múzeu ľudového umenia a tradícií v Paríži. Výsledkom tohto bude zaslanie európskeho sprievodcu všetkým členom Siete. Tento sprievodca nebude v podobe publikácie. Má to byť počítačový pracovný výstup spomínanej databázy, ktorý umožní permanentnú aktualizáciu a kontakt medzi účastníkmi Siete. Toto by mali zabezpečovať korešpondenti jednotlivých krajín. Ich úlohou je faktografické dopĺňanie zoznamov národopisných múzeí vo vlastnom regióne. Korešpondenti musia poskytovať informácie jednak Národnému múzeu ľudového umenia a tradícií v Paríži, jednak sprostredkovať informácie z medzinárodného fóra domácim spolupracovníkom. Ďalšou fázou bude zaslanie bibliografie národných sprievodcov po etnografických múzeách, ktorá bude súčasťou celoeurópskeho sprievodcu. Keď bude sprievodca hotový, korešpondenti budú posielat' do Národného múzea ľudového umenia a tradícií v Paríži všetky zmeny v oblasti národopisných múzeí vo svojom regióne. To samozrejme predpokladá takú istú aktivitu zo strany národných spolupracovníkov.

Spolupracovníci v jednotlivých múzeách by mali mať dobré kontakty s ostatnými múzejníkmi. Nevyhnutná je ich stála aktivita a ochota odovzdávať informácie.

Keď bude prvý výstup databázy skompletizovaný a sprístupnený, spolupracovníci budú musieť informovať korešpondentov o zmenách, ktoré sa týkajú ich osoby (zmena zamestnania, odchod do dôchodku) alebo ich inštitúcie.

Inštitúcie, ktoré tvoria sieť, majú byť najmä etnografické múzeá alebo múzeá, ktoré majú významé etnografické zbierky. Vyberá ich korešpondent. Samozrejme vybrané inštitúcie musia zodpovedať určitému štandardu: kvalita zbierok a vedeckej činnosti, ochota participovať v tejto Európskej sieti.

Oslovených bolo 42 európskych krajín. Zatiaľ pozitívne zareagovalo 27 krajín, ktoré už majú svojich korešpondentov.

Dôkazom, že sa spolupráca rozvíja, bolo medzinárodné pracovné stretnutie korešpondentov Európskej siete etnografických múzeí, ktoré sa konalo v dňoch 27. - 29. októbra 1993 v Bruseli. Zúčastnilo sa ho 23 zástupcov zo 17 krajín Európy /Francúzsko - 5 zástupcov, Španielsko - 3 zástupkyne a po jednom korešpondentovi zo Švajčiarska, Dánska, Nórska, Švédska, Holandska, Belgicka, Poľska, Macedónie, Slovinska, Chorvátska, Nemecka, Rakúska, Grécka, Cypru a Slovenska/.

Program zahájil zástupca ministra financií, kultúry a športu Ministerstva kultúry francúzskeho spoločenstva v Belgicku Henry Ingberg.

Martin Jaoul riaditeľka Národného múzea ľudového umenia a tradícií v Paríži zoznámila účastníkov s históriou vzniku Siete. Zdôraznila, že jej existencia je len 2 ročná, a že korešpondentmi sú dobrovoľníci a nie oficiálni predstavitelia inštitúcií. Monique Paya z toho istého múzea oboznámila s prípravou zborníka z Konferencie európskych etnomuzeológov v Paríži, ktorý by mal vyjsť na jar budúceho roku. Gwenael Beuchteut z Federácie ekomúzeí a múzeí spoločenstiev zreferoval o tom, ako pokračuje práca na vytvorení Siete a sústreďovaní informácií od korešpondentov i spolupracovníkov.

Na pracovnom stretnutí odzneli príspevky k problematike súčasného stavu etnografického múzejníctva v krajinách účastníkov. Po každom príspevku nasledovala diskusia.

Príspevky môžeme zaradiť do dvoch skupín. Na jednej strane to boli krajiny západnej a severnej Európy, v ktorých múzeá fungujú bez problémov a na druhej strane to boli krajiny južnej a východnej Európy, ktorých problémy sú v mnohom príbuzné. Posledný deň konferencie bol zameraný na syntetizovanie záverov, perspektív Siete a budúce projekty. Účastníci sa spoločne snažili definovať význam existencie Európskej siete etnografických múzeí. Hlavnou myšlienkou jej existencie je lepšie spoznať vlastnú kultúru a sprostredkovať toto poznanie iným národom. Úlohou spolupráce je vytvoriť sieť korešpondentov, organizovať ďalšie stretnutia, definovať čo je muzeálny predmet z hľadiska etnomuzeológie.

Zmysel vznikajúcej organizácie - Európskej siete etnografických múzeí môžeme rozdeliť do troch skupín: 1. dôvod morálny - politický a etický, 2. dôvod pragmatický, 3. sieť ako priestor pre kultúrnu a vedeckú činnosť. Do prvej skupiny môžeme zaradiť boj proti xenofóbii, solidaritu medzi členmi siete, ochranu kultúrneho dedičstva a ľudovej kultúry, chartu, ktorá sa má stať základným pravidlom práce etnografických múzeí v Európe, vytvorenie mostu medzi kultúrami jednotlivých národov a morálne a politické spojenie medzi národmi, snahu etnografov predísť radikálnym riešeniam a násiliu ako prejavu prebúdajúcich sa národných identít, vytvorenie autority, ktorá by bola partnerom politickým orgánom.

Do druhej skupiny patrí komunikácia a výmena myšlienok medzi odborníkmi, styk s verejnosťou, hľadanie spoločných tém, vzťah medzi európskou a celosvetovou sieťou, poznanie obsahu zbierok jednotlivých múzeí, vytvorenie spravodaja, organizovanie štúdijných ciest a pravidelných stretnutí.

Do tretej skupiny môžeme zaradiť spoločný záujem zameraný na etnografiu, ktorá je čo sa týka výskumu súčasnosti rovnaká vo väčšine európskych krajín, zoznámenie sa s evolúciou disciplíny v jednotlivých krajinách, vytvorenie sprievodcu múzeami, zorganizovanie výstavy ľudovej kultúry všetkých zúčastnených krajín a následne prezentovať európsku etnografiu na iných kontinentoch, výmenu národných výstav, publikácie.

Pracovné stretnutie upozornilo ešte na rad problémov, ktorými by sa etnografi v jednotlivých krajinách mali zaoberať: skúmať a poznávať identity iných národov a sociálnych skupín aby sa predchádzalo nebezpečenstvu násilných konfrontácií; upozorňovať na rozdielnosti skupín a kultúr; sprostredkovať komunikáciu medzi jednotlivými múzeami; výmena informácií medzi nimi /o výstavách, zbierkach, výskumných úlohách, publikáciách/; vzájomná pomoc a solidarita medzi členmi Siete; definícia národopisného dedičstva; výskum spoločných znakov

kultúry; vytyčovať výskumné témy; organizovať spoločné stretnutia; zoznámiť sa s vývojom múzeí v iných krajinách; vytvoriť databázu; formulovať myšlienky a projekty; vytvoriť evidenciu zbierok; poznávať metódy a techniky prezentácie a uchovávanía zbierok; nadväzovať osobné kontakty; získať a upevňovať autoritu múzeí u miestnej správy a administratívy; vytvoriť medzinárodnú organizáciu, ktorá by bola na úrovni politických európskych organizácií.

V ďalšej časti vystupovali jednotlivci s konkrétnymi návrhmi na spoluprácu vo forme organizovania krátkodobých príležitostných kurzov, výmeny mladých odborníkov. Pri všetkých týchto návrhoch, ktoré sú viac-menej akceptabilné pre zúčastnené krajiny, všetci prítomní si uvedomovali nevyhnutnosť rešpektovať špecifiká jednotlivých krajín a ich múzeí. Nie je možné urobiť jednotný model, pretože aj chápanie národopisných múzeí i etnografie sa rôzni. Ja sama, keď som robila zoznam, som do neho zahrnula vlastivedné múzeá a išla som do Bruselu s pocitom neistoty, či som správne pochopila, o čo ide. Na moje prekvapenie ostatní účastníci do svojich zoznamov zahŕňali všetky múzeá okrem prírodovedných a galérií. To znamená, že ich súčasťou boli i múzeá historické a dokonca i archeologické, čo je napokon logicky zdôvodniteľné.

Veľa problémov, ktoré sa načrtli už na konferencii v Paríži podrobnejšie rozoberali i účastníci tohto pracovného stretnutia a mnohé ostali pochopiteľne nedoriešené: definícia národopisných múzeí v súvislosti so vznikom Európskej siete, zastúpenie múzeí mimoeurópskej etnografie v Sieti, zaradenie iných etnografických inštitúcií do adresára. Na ďalšiu diskusiu ostali otázky čo je muzeálny predmet ľudového umenia a jeho vzťah k muzeológii.

Možno sa zdá, že stretnutie sa rozptýlilo na príliš široký okruh problémov, čo bol aj môj prvý dojem. No treba zdôrazniť, že išlo skutočne o vyslovene pracovné stretnutie. A samotná organizácia európskych národopisných múzeí má byť otvorená, aby užitočne slúžila národopisnému múzejníctvu, muzeológii a etnografom vôbec. Preto treba zabudnúť na žiarlivosť a prestíž jednotlivcov. Má ísť o dialóg medzi národopisnými zbierkami a nie ľuďmi. Centrom pozornosti sú múzeá, zbierky, národopisná disciplína. Preto netreba v tejto fáze očakávať žiadne rezolúcie a štatúty, ako to býva výsledkom konferencií. Nevyjasnený ostal i vzťah siete k ICOMu a múzeám mimoeurópskej etnografie. Účastníci stretnutia súhlasia s integrovaním neeurópskych kultúr do svojej siete, ale z praktických dôvodov len v rámci európskych národopisných múzeí /na rozdiel od ICME/.

Slovenským účastníkom februárovej konferencie v Paríži sa zdajú asi prediskutované problémy známe, na čo upozorňovali i niektorí účastníci tohoto stretnutia.

Všetci prítomní však čakali na konkrétne úlohy pre jednotlivých korešpondentov. Tými sa nakoniec stali: vytvorenie spravodajcu Európskej siete národopisných múzeí, ktorý bude vychádzať raz za rok a bude distribuovaný jednotlivým účastníkom Siete a zorganizovanie ďalšieho stretnutia. Návrh padol na Slovensko. Vzhľadom k tomu, že myšlienka Európskej siete etnografických múzeí je pomerne mladá, mohlo by sa Slovensko zapísať do jej histórie. To všetko je však otázka financovania, takže na posledné slovo musíme ešte počkať. Na tomto pracovnom stretnutí sa má pripraviť program budúcej etnomuzeologickej konferencie, ktorá sa má konať v roku 1996 v Rumunsku. Bohužiaľ na brusselskom stretnutí absentoval korešpondent z Rumunska, takže potvrdenie miesta konania zatiaľ nie je.

Hlavnou úlohou tohto stretnutia bolo zoznámenie sa jednotlivých korešpondentov a pokračovanie v budovaní databázy európskych národopisných múzeí.

Okrem Bruselu navštívili účastníci stretnutia múzeum v Louvain - la Neuve, ktoré má názov Múzeum dialógu, kde umelecké diela sú vystavené spolu s archeologickými a etnografickými. Záver stretnutia bol venovaný návšteve múzea v prírode v Arnheme, Holandsko.

V tom istom čase prebiehalo v Bruseli 12. bienále umenia a kultúry Europalia 93. Charakteristikou Europalie je poskytnúť komplexný pohľad na všetky umelecké disciplíny jednej krajiny: výtvarné umenie, hudbu, literatúru, divadlo, tanec, film atď.

Od roku 1969 Europalia privítala 11 krajín: Taliansko, Holandsko, Veľkú Britániu, Francúzsko, Nemecko, Belgicko, Grécko, Španielsko, Rakúsko, Japonsko a Portugalsko.

Tento rok od 23. septembra do 19. decembra 1993 je festival venovaný Mexiku. Mexický program Europalie 93 predstavuje 15 výstav, 50 koncertov, 3 veľké divadelné produkcie, 12 literárnych stretnutí a konferencií baletné turné a asi 100 filmov, nehovoriac o príkladoch živých mexických ľudových tradícií.

Festival Europalia 93 Mexiko je unikátnou príležitosťou prísť do kontaktu s mexickou kultúrou, súčasťou i minulosťou nielen v Belgicku, ale aj v Holandsku, Luxemburgsku a Francúzsku a objaviť fundamentálne hodnoty jeho umeleckých tradícií.

Súčasťou nášho stretnutia bola návšteva jedného podujatia festivalu, výstavy - Sviatok smrti. V Mexiku je smrť perzonifikovaná v postave "La Catrina", Sviatok smrti je dodnes živým kultúrnym fenoménom. Populárne grafiky od Manilla, Posadu, Mendeza a Zalcea, výber fotografií a zbierka ľudovo-umeleckých výrobkov /figúrky a bábiky z papier maché, domáce oltáre, farebná výzdoba/ dávajú obraz tejto typickej mexickej témy, ktorá spája indiánske i kresťanské prvky. Výstava bola názorným príkladom možnosti prezentácie živých tradícií v súčasnosti.

Poznámka:

O konferencii informoval Martin Mešša v Múzeu 3/1993, s. 47

Zoznam autorov

Tomáš Gronský - Záhorské múzeum Skalica

Andrea Kadlecová - The Prague Central European University Foundation, Research Support Scheme, Praha, Česká republika

Michal Kaľavský - Národopisný ústav SAV, Bratislava

Juraj Langer - Valašské múzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm, Česká republika

Arne Mann - Národopisný ústav SAV, Bratislava

Elga Marčoková - Národopisný ústav SAV, Bratislava

Barbara Mersich - Ethnographisches Museum Schloß Kittsee, Rakúsko

Jasna Paličková - Historické múzeum SNM, Bratislava - Hrad

Magdaléna Paríková - Katedra etnológie FFUK, Bratislava

Andreas Wimmer - Ethnologisches Seminar der Universität Zürich, Švajčiarsko

Národopisné informácie

Informatívny bulletin Národopisného ústavu SAV, Etnografického múzea SNM a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV. Vychádza neperiodicky pre internú potrebu vydavateľov.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Zostavovateľ: Michal Kaľavský

Redakcia: Zuzana Beňušková - zodpovedný redaktor

Ingrid Kostovská - redakčná úprava

Redakčná rada:

Ľubica Droppová, Viera Feglová, Mária Halmová, Milan Leščák, Peter Maráky, Juraj Podoba, Dušan Ratica, Peter Salner

Náklad: 350 kusov

Číslo neprešlo jazykovou úpravou.

Bulletin je nepredajný a bez povolenia vydavateľov sa nesmie rozširovať.

Tlač: SANTORA, Bratislava